

GIPUZKOA, IMMIGRAZIOA ETA INTEGRAZIOA

Barne-migrazioak eta
horiek Gipuzkoari egin
zioten ekarpena
(1950-1975)

RAMÓN
RUBIAL
FUNDAZIOA

Gipuzkoako
Foru Aldundia
Diputación Foral
de Gipuzkoa

ORAIN
GIPUZKOA

Universidad
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

Liburu hau Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura, Turismo, Gazteria eta Kirol Sailaren babesari esker argitaratu da.

Lehenengo edizioa, 2018ko Urria

© Luis Castells Arteche, Josu Hernando Pérez, Amaia Izaola Argüeso, Felipe Juaristi Galdos, Raúl López Romo, Imanol Zubero Beaskoetxea

Argitaratzaileak: Fundación Ramón Rubial/Ramón Rubial Fundazioa

ISBN: 978-84-09-05793-1

Lege Gordailua: BI-1637-2018

RAMÓN
RUBIAL
FUNDAZIOA

Gipuzkoako
Foru Aldundia
Diputación Foral
de Gipuzkoa

ORAIN
GIPUZKOA

UNIBERSITATEA
UNIVERSIDAD
del País Vasco

Euskal Herriko
Unibertsitatea

GIPUZKOA, IMMIGRAZIOA ETA INTEGRAZIOA

Barne-migrazioak eta horiek
Gipuzkoari egin zioten
ekarpena (1950-1975)

Aurkibidea

SARRERA Luis Castells Arteche	5
BARNE-MIGRAZIOAK ETA HORIEK GIPUZKOARI EGIN ZIOTEN EKARPENA (1950-1975). SISTEMATIZAZIOA ETA EGUNERAKETA Amaia Izaola, Imanol Zubero	15
IMMIGRAZIOA GIPUZKOAN FRANKISMOAREN GARAIAN Josu Hernando Pérez	149
“OINUTSIK ETORRI ZIREN” IMMIGRAZIOA ETA EUSKAL NAZIONALISMOA DIKTADURAN ZEHAR Raúl López Romo	185
IMMIGRAZIOA ETA LITERATURA Felipe Juaristi	217
CV LABURRAK	243

SARRERA

Luis Castells Arteche

UPV/EHU-ko Historia Garaikideko katedraduna

Populazio-talde handien desplazamendua historiaren bilakaeraren berezko fenomeno bat da, eta denboran zehar migrazio-mugimendu handiak sortu dira eremu batzuetatik beste batzuetara. Historiaurretik, jada, migrazio-fluxuak konstante bat izan dira. Beraz, bilakaera historikoa ulertzeko funtsezko elementu bihurtzen dira. Hainbat faktorek sortu dituzte mugimendu horiek, hala nola gerrek, goseteek, gaixotasunek, ingurumen mailako hondamendiek, etab. Hau da, elementu pila baten ondorioz, biztanleriak bizi ahal izateko beste habitat batzuk bilatu behar izan ditu. Amerikako aurkikuntza bultzada bat izan zen migrazio-mugimenduentzat. Izan ere, esplotatzear zegoen mundu horrek aukera berri asko eskaintzen zituen, eta iristen lehenak izan zirenek beren baldintzak inposatu ahal izan zituzten. Hala ere, aro modernoko garai horretan, kontinente berrirako desplazamendua garestia zen eta ziurgabetasunez betea zegoen oraindik. Hala ere, 1820ra arte 11 milioi pertsona iritsi ziren Amerikara, nahiz eta gehienak "nahitaezko" biztanleak izan, hau da, esklaboak. Nolanahi ere, migrazio horiek funtsezko elementu batek bultzatzen zituen: norberaren bizitoki-inguruko pobrezia, alegia, bizi hobea izateko baliabide gehiago bilatzeko beste eremu batzuetan finkatzeko premiak.

Mugikortasun horrek inflexio-puntu bat izan zuen XIX. mendean. Izan ere, industria-iraultza izan zen eta biztanleriaren desplazamendua merkatu eta erraztu zituzten garraio bide berriak sortu ziren. Lurrun-makina sortu zen eta hori trenbideetan eta itsasoko garraioan aplikatu zen eta horri esker, migrazio-mugimenduak "demokratizatu" egin ziren eta ordura arte ezagutzen ez zen bolumena izateko aukera izan zen. Kalkuluen arabera, 1800 eta 1940 artean, 55 milioi europar baino gehiago ozeanoz bestaldeko migrazio handiaren parte izan ziren, eta horien arteko gehienak behin betiko finkatu ziren bereak ez ziren beste herrialde batzuetan. Era berean, ez da ahaztu behar Asiako biztanle-kopuru handi batek emigratu zuela Ameriketara; hala ere, beste ehuneko handi batek herrialde mugakideak aukeratu zituen (14 milioi txinatar Asiako hego-ekialdeko beste herrialde batzuetara desplazatu ziren. Estatu Batuek jaso zuten

emigrante-kontingenterik handiena. Hala ere, beste herrialde batzuk ere, hala nola Australiak, Kanadak edo Hego Amerikako zenbait herrialdek kanpoko biztanle asko jaso zituzten. Horrek aztarna ezabaezina utzi zuen herrialde horien arteko batzuetan; hortaz, herrialde horiek gaur duten izaera migrazio-prozesu horren ondorioa da. Lehenengo mundu gerraren aurretik, atzerritarren ehunekoa biztanleria osoaren ia % 30 zen hainbat lurraldetan, hala nola Argentinan edo Zeelanda Berrian; hala ere, Estatu Batuen kasuan, % 15 zen. Kasu askotan, atzerritarrak jatorrizko biztanleria txikitu zuten, hori desagerrarazi arte edo ia desagerrarazi arte, eta ondorioz, gizarte berri bat sortzen zen, kultura anitzekoa, orokorrean. Aniztasun etniko hori, esaterako, Estatu Batuetako adierazgarri da, non “melting pot” kontzeptua sortu zen, zeina metafora bat baitzen kultura eta balore espezifikoak dituzten talde nazional ezberdinen batura deskribatzeko; izan ere, kontzeptu hori hainbat herrialdetan aplikatu daiteke. Horrek, dagoeneko urte haietan, erreakzio defentsarakoak edo xenofoboak sortzen zituen, eta immigrante “zaharrak”, dagoeneko finkatuta eta talde menderatzaile moduan ezarrita zeudenak, babesteko eta gordetzeko mekanismo modura erabiltzen zen, migrazio-uholde berrien aurrean. Hori, adibidez, Estatu Batuetan gertatu zen, XX. mende hasieran, non Europa hegoaldeko eta ekialdeko migrazio-fluxu masiboa sartu zen (1870. eta 1914. urteen artean, AEBk 13 milioi immigrante jaso zituen, horien arteko gehienak eremu horietatik zetozenak). Horrek erreakzio bat eragin zuen, eta “melting pot” kontzeptua jaurtitzeko arma modura erabiliz, amerikarra honela definitu zen: zuria, anglosaxoia eta protestantea. Horren aurrean, beste komunitate etnikoen aukera bakarra zen balio horien gainean ulertzen zenaren arabera egokitzea. Hain zuzen ere, eredu horren aurreko erreakzio moduan, M. Kallen Ipar Amerikako filosofoak 1915-1924 artean hainbat lanetan garatu zuen pluralismoaren ideia, ulertzen baitzuen dibertsitate etnikoa gizartearen aberasten duen faktore bat dela, eta mantendu eta sustatu egin behar dela, eta hain zuzen ere, elementu positiboa

zera zela, gizabanakoak beren jatorrizko komunitateko kide moduan jardutea, eta aldi berean, baita gizarte iparramerikar zabalago baten osagai moduan. Homogeneotasunaren aurrean, zera adierazten zuen, gizarteak orkestra baten moduan funtzionatu behar zuela, zuzendari batekin, bai, baina baita garapen-nortasuna eta -gaitasuna duten talde edo kolektibo batzuekin ere.

Euskadi testuinguru orokor horretan kokatu behar da. Izan ere, historikoki, Euskadiren bereizgarri nagusia da etengabeko migrazioak izan dituela, jasotzen zuena baino biztanleria gehiago ateratzen baitzen. Euskadiko lurraldearen baliabideak mugatuak ziren; ondorioz, biztanleriaren zati batek beste eremu batzuetara emigratu behar izaten zuen, ahal zela eta historia modernoan gertatu zena aipatzearren, Amerikara emigratzen zuten, baina baita penintsulako beste hainbat eremutara, hala nola Andaluziara, Madrilera, etab. Euskadik biztanleria trinkoa zuen, familia-nukleo asko zituen, Europako batez bestekoak baino gehiago (kalkuluen arabera, familiek sei kide inguru izaten zituzten), eta aldi berean, baliabide natural urriak zituen, eta ondorioz, familiaren etxean bizi zen senide-kopurua arindu egin behar izaten zen. Horregatik guztiagatik, maiorazkoak, hau da, leinu-etxearen oinordetzaren tronkalekotasunak, sustraitze sakona zuen Euskadin; hortaz, ondarea zatiezin mantentzen zen, etxean bizi zen taldearen bideragarritasun ekonomikoa mantentzeko. Oinordetza-sistema horrek, orokorrean, seme nagusiari ematen zion familiaren jabetza, eta familiako gainerako kideek beste irtenbide bat aurkitu behar izaten zuten familiatik kanpo; ondorioz, askok emigratu egiten zuten. Horrela, aipatu izan den moduan, hainbat faktore gertatu ziren aldi berean, hala nola presio demografikoa, baliabide-eskasia eta oinordetza-eredu tronkala, eta ondorioz, biztanleriaren zati handi batek, alegia, “gainerakoek”, irteera bat bilatu behar izan zuten etxeko gunetik kanpo. Hala ere, pobrezia ez zen emigraziora jotzearen arrazoi nagusia kasu guztietan. Izan ere, familia aberatsen kasuan, senideak destino “seguru” batera joaten ziren, alegia,

izen oneko edo ondo ordaindutako lanak egitera, eta horrek azaltzen du zergatik zeuden hainbeste euskaldun Administrazioan goi mailako karguak betetzen edo Elizan.

Egoera hori erabat aldatu zen industria-iraultzarekin, inpaktu nabarmena izan baitzuen Euskadiko bi probintzietan, alegia, Bizkaian eta Gipuzkoan, batez ere karlisten bigarren gerra amaitu zenetik. Horrela, 1880tik aurrera, ekonomia hazten hasi zen bi probintzia horietan, bereziki Bizkaian, bere industria-garapenari esker, zeinak hazkunde ekonomiko sendoa sustatu baitzuen. Horrek joera demografikoak alderantzikatu zituen, eta bi probintzia horiek kanpoko biztanleria erakartzeko gune bihurtu ziren eta migrazio-saldo positiboak izan zituzten. Lehen biztanleria kanporatu egiten zuten, eta orduz gero, jaso egiten zuten. Hori ezarri ondoren, zenbait gogoeta egin behar dira. Lehenik, Espainiako beste hainbat eskualdetik zetorren migratzaileez ari gara hitz egiten, zeinak sarri askotan probintzia mugakideetakoak baitziren, Nafarroa edo Araba barne. Beraz, barne migrazioak ziren, eta ondorioz, kultura errazago eskuratu zuten eta ez hain modu disruptiboan. Bigarrenik, biztanleria berri horren etorrerak inpaktu ezberdina izan zuen bi probintzietan. Izan ere, Bizkaia migrazio-prozesu askoz ere biziagoa izan zuen auzoko probintziak baino. Baina aldi berean, eta hirugarrenik, Bizkaiko immigrazioa Bilbon eta ezkerrealdean kokatu zen bereziki –fabrika- eta industria-eremuan–, eta inpaktu gutxi izan zuen landa-eremuan edo erdi-hiriko guneetan. Horren ondorioz, Bilboren eta Bilboko konurbazioaren demografia benetan hazi ziren, zeina ekonomia- eta biztanleria-hazkundearen erreferentzia-gune bilakatu baitziren, kanpoko biztanleriaren etorrera ugariaren ondorioz. Bilboko itsasadarrek 1877an 62.417 biztanle zituen eta hamar urte geroago 105.325. Hazkunde horren % 82 immigrazioaren ondoriozkoa izan zen. Hortaz, hainbat udalerrri, hala nola Barakaldo, Sestao edo Abanto eta Zierbena erabat aldatu ziren, eta ordura arte izan zuten ekosistema lasaia aldatu egin zen meatzeen eta fabriken jarduerarekin. 1857an Barakaldok 2.300 biztanle zituen, eta 1910ean 19.000; Abantok

hasieran 1.100 eta ondoren 9.800. Aitzitik, Bilbok hazkunde harrigarria izan zuen; izan ere, 1857an 17.900 biztanle zituen, eta 1920an 93.500. Gipuzkoak industrializazio moderatuagoa eta geldoagoa izan zuen eta migrazio-saldo positiboak XX. mendean gertatu ziren. Gainera, immigranteak ez ziren eremu zehatz batean kokatzen; aitzitik, probintzian zehar sakabanatzen ziren, industrializazioak geografian izan zuen sakabanatzearen arabera.

Izan ere, lehenengo immigrazio-uholde horrek erritmo eta ezaugarri ezberdinak izan zituen, eta ondorioz, ezaugarri sozial ezberdineko Euskadi bat sortu zuen, etnikoki anitzagoa zena eta beste kultura-eredu batzuekiko irekiago zegoena. Hala ere, eta lehen aipatutako Bilboko eremua eta itsasadarra salbuetsita, kanpoko inpaktuak, nahiz eta nabarmena izan, dimentsio moderatua izan zuen soilik. García Sanz eta Mikelarena historialariek esandakoa objetibatzeko zenbait datu eskaintzen dizkigute. Adibidez, 1910 inguruan, probintziatik kanpo jaiotakoen ehunekoa biztanleria osoaren % 16 zen Gipuzkoan; aldiz, Bizkaian, ehuneko hori handiagoa zen, biztanleria osoaren % 27 baitzen.

Izan ere, immigrazioa, moderatua edo bizia izan arren, nabarmena izan zen Euskadin, bai lurraldearekin harreman zuzena zuela hautematen zelako, bai zenbait diskurtso elikatu zituen narrazio-tresna bilakatu zelako. Jakina denez, XIX. amaieran sortu zen euskal abertzaletasunarentzat, immigrantea tresna erretoriko sendoa izan zen, zeinaren arabera sortu baitzen diskurtso xenofoboa eta arrazista. Aranak kanpotik etorritakoa gauza bihurtu zuen hari “maketo” deituz, espainiarraren sinekdoke dena; eta hitz horren arabera, “bestea”-ren karikatura egiten zen, hura iraintzen zen, eta “ni” euskalduna bertuteen sinonimo moduan baieztatzen zen. Aranaren terminologiaren arabera, maketoa nagia, alferra eta immoralak ziren, erlijio-gabetasuna zabaltzen zuena, eta horregatik guztiagatik, zigortzea merezi zuen eta horrekin kontaktu oro saihestu behar zen. Harengandik independizatu behar zen –hau

da, Espainiarengandik—, baldin eta euskal herriak bere izaera garbia mantendu nahi bazuen. Hori izan zen Aranak sozializatu zuen muturreko formulazioa. Hala ere, Corcuera irakasleak bere garaian azaldu zuen moduan, bestea baztertzearen ideia hori txertatu egin zen nolabait euskal gizartean, eta ez bakarrik Bizkaikoan edo abertzaleen artean; izan ere, edozein gizartetan, batez ere eraldaketa-uneetan, hautematen den zerbait gertatu zen, alegia, kanpoko gaitzestea. Izan ere, Euskadin denboran zehar gertatu zen mito handietako batekin lotzen zen hori, zeinaren arabera lurralde hau inoiz ez baitzuten beste herriek menderatu, eta ondorioz, bere izaera, arrazapurutasuna, kutsatu gabe mantendu baitzen. Horren arabera, odolaren garbitasun hori mantendu zen “beste”-arekin batera ez bizitzeari eta euskal lurraldetik baztertzeari esker, eta horrela, euskal eskusibismo etniko bat finkatu zen, zeinaren arabera kapare-izaera eraiki baitzuen, hau da, espainiarrak baino goi-mailagokoak izatea. Horrela, izaera baztertzaila eta bereizgarria zuen egitura mitiko eraginkor bat existitzen zen euskal gizartean, zeinari esker Aranaren diskurtso erradikala ondo jaso baitzen; eta era berean, immigranteari, kanpotik zetorrenari, mesfidantzarekin begiratzeko jarrera orokorra zegoen, baita nagusitasunarekin ere, Euskadin jasotzen ziren migrazio-fluxuak ikusgai bihurtu zirenez gero. Bestearekiko jarrera errektibo horretan, sentimendu zaharkitu bat ere bazegoen, hau da, aldetarekiko beldurra, gizartearen eraldaketa prebenitzea; eta beldur hori maila ahularengana zuzentzen zen, hau da emigrantearengana, gauza biak bateratzen baitzituen, hau da, kanpoko eta pobrea izatea.

1950-1970 arteko urteak oparotasun handiko garaiak izan ziren Euskadin, bultzada ekonomiko eta industrial berri bat izan zen; gainera, garai horretan, Arabak ere industrializazio-prozesu horretan parte hartu zuen. Horrek bigarren migrazio-uholde bat ekarri zuen hiru lurraldeetara, eta Euskadiko historian aurrekaririk gabeko immigrante-bolumena jaso zen; izan ere, biztanleria osoaren ehuneko esanguratsu bat izan zen. Kontuan izan behar da, adibidez, 1970 inguruan, Gipuzkoan bizi

zen biztanleriaren % 35 probintziatik kanpo jaio zela; Bizkaiaren kasuan % 39 eta Araban % 41; edo zifra gordinetan adierazteko, 1950-1975 artean, 590.509 immigrante iritsi ziren guztira Euskal Autonomia Erkidegora, Izaola eta Zubero irakasleek beren lanetan adierazten duten moduan. Barne migrazio horrek ondorio nabarmenak izan zituen gizartean, eta lehenengo migrazio-uholdean gertatu ziren eta dagoeneko deskribatu diren fenomenoak gertatu ziren berriz ere: urbanizazio-prozesu anarkiko berriak, immigranteak auzo marjinaletan finkatzea, erreakzio xenofoboak immigranteen aurrean, euskal gizartearen aniztasuna nabarmentzea...; hau da, hainbat kontu gertatu ziren, ondoko orrialdeetan azalduko ditugunak. Horrela, Josu Hernándo Pérez kapituluaren migrazioaren fenomenoak Gipuzkoan izan zuen dimentsio demografikoa aztertuko da –azterlan honen esparrua hori baita–; aldiz, Felipe Juaristik kulturaren alderdia aztertuko du, eta nabarmenduko du zer nolako eragina izan zuen immigrazioak literaturan; bestetik, Raúl López Romok azalduko du ezker abertzalearen imajinarioak urte haietan zer nolako tratamendua eman zion atzeritarrari.

Lanaren zatirik handiena Izaola eta Zubero irakasleen kapituluak osatzen du. Izan ere, immigrazioa aztertu dute, bai ikuspuntu kuantitatibotik zein kualitatibotik, eta migrazio horiek suposatu zutena neurtzen dute, baita migrazio horren protagonistek nola bizi izan zuten prozesu hori eta zer nolako esperientziak izan zituzten ere. Horrela, kaleidoskopio bat osatu da, zeinaren arabera ezagutu baititzakegu Euskadin esfortzuarekin eta lan askorekin oparotasuna lortzen lagundu dutenen iritziak, aintzatespen publiko gutxi izan baitute. Azterlan hau Gipuzkoako Foru Aldundiaren Kultura Sailak sustatu du eta Ramón Rubial Fundazioak bideratu, eta helburua du gertaera hori arintzea eta immigrantea batzuetan eman izan zaion toki ilun horretatik ateratzea, eta nabarmentzea, aitzitik, funtsezko funtzioa bete duela herrialde honetako historia garaikidean, eta gainera, kultura-aberastasun handia sustatu duela.

**BARNE-MIGRAZIOAK ETA HORIEK GIPUZKOARI
EGIN ZIOTEN EKARPENA (1950-1975).
SISTEMATIZAZIOA ETA EGUNERAKETA**

Amaia Izaola, Imanol Zubero

CIVERSITY – UPV/EHU Ikerketa-taldea

NIHIL VOLITUR QUIIN PRAECOGNITUR

(Ezin daiteke maitatu ezagutzen ez dena)

Federación Gipuzkoana de Casas Regionales federazioaren lema

1. SARRERA

Euskadira, orokorrean, eta Gipuzkoara bereziki etorritako (Espainiako estatuko beste autonomia erkidego batzuetatik etorritako) barne migrazio-prozesuak aztertu eta landu dira dagoeneko Soziologiaren, Demografiaren eta Giza Geografiaren ikuspuntutik. Azterlan horien artean honako hauek egindakoak nabarmentzen ditugu: A. de Miguel (1974), R. Galdós (1985), A. Cañamero (1989, 1990, 1994), J.I. Ruiz Olabuénaga eta C. Blanco (1994), C. Blanco (1994), X. Aierdi (1993), X. Aierdi eta J.M. Fernández Sobrado (1994), J. Aranda (1998), R. Galdós eta E. Ruiz Urrestarazu (2001) edo A. González de Langarica (2007). Tokiko izaera duten hainbat azterlan interesgarri (eta konprometitu) ere existitzen dira, hainbat herritako barne migrazioen errealitatea lantzen dutenak, hala nola M. Calvorenena Debagoienaren gainean (2004), I. Arrieta-rena (2011) Oiartzunen gainean, M. Feijóo-rena (2015, 2016) Zarautzen gainean, edo J.M. Alberdi-rena (2016) Azkoitiaren gainean.

Horregatik, proiektu honen lehenengo helburua da Gipuzkoara etorritako barne migrazioen gaineko ikerketa-lan erabilgarri guztiak biltzea eta aztertzea, eta emaitza horiek sistematizatuko dituen txosten bat egitea. Hortaz, lan horiek guztiak berrikusiko ditugu, ez beren edukiak errepikatzeko helburuarekin, baizik eta beren arteko loturak ezartzeko asmoz. Garai ezberdinetan eta ikuspuntu ezberdinetatik egindako lanak dira, eta kasu gehienetan ez dute beren arteko loturarik, ez dira gurutzatzen, ez dute elkar interpelatu. Jakina, horietako bakoitzak balio propioa du, ematen duen informazioagatik. Horregatik, barne-migrazioen gaiaren gainean interesa duten lagun guztiei gonbidapena luzatu nahi diegu bibliografian jasotako lan horiek zuzenean kontsulta ditzaten. Baina gainera, horiek harremanetan jartzen saiatzea interesgarria iruditu zitzaigun, haien arteko kointzidentziak, desberdintasunak, eta batez ere, osagarritasunak bilatzeko. Hurrengo 2., 3. eta 4. ataletan egingo dugu hori.

Era berean, ikerketa horien ondoriozko diagnostikoa nahi dugu eguneratu. Hain zuzen ere, 1950 eta 1975 artean Gipuzkoarako migrazio-prozesua burutu zutenek guri laguntzea nahiko genuke, horrek suposatu zuena hobeto ezagutzeko eta prozesu horren balantzea egiteko, prozesuaren argi-itzalak erakutsiz. Eta kontuan izanik beren ahotsa (beren bizi-esperientzia) lan honetako protagonista izatea nahi dugula, 5. atalean, luzeenean, 2018ko lehen hiruhilekoan izandako elkarrizketen emaitza nagusiak jaso ditugu; elkarrizketa horiek 1950., 1960. eta 1970. hamarkadetan Espainiako hainbat eskualdetik irten eta Gipuzkoara emigratu zutenen arteko 41 emakumerekin eta gizonekin egin ziren (I. Eranskina).

2. BARNE MIGRAZIOEN FENOMENOA

Gure abiapuntua egiaztapen bat da, ezaguna izateagatik hala izan behar dela eta ezereztu daitekeela uler daitekeena: "Barne migrazioak fenomeno demografiko bat dira, azkeneko mendean Espainiako biztanleriaren banaketa espazialean eragin handiena izan dutenak, eta aldi berean, migrazio horien eragina jaso duten lurraldeen jokabidean eta ezaugarri soziodemografikoetan modu oso nabarmenean eragin dutenak" (Romero, 2003: 211). Izan ere, prozesu bat izan da, edo hobe esanda, gizarte-prozesu multzo bat izan da (biztanleriaren mugimendua aldaketa ekonomiko, urbanistiko, kultural, etab. sakonekin lotzen da), eta hori izan da biztanleria-mugimendu horien gizarte igorleen zein hartzaileen bai fisionomia (itxura, forma) zein fisiologia ere (funtzioak, funtzionamendua) eraldatzen gehien lagundu duena.

Migrazio-prozesuak neurtzea zaila izan arren, inkongruentzia nabarmenak sortzen direlako prozesu horiek neurtzeko kontsultatu ditzakegun iturri ezberdinen artean (errola-iturriak, Inkesta Soziodemografikoak, Migrazioen Inkesta, etxebizitza-aldaketen estatistikak), Hirurogeigarren eta Hirurogeita hamargarren hamarkadetan barne migrazioek Espainian bolumen izugarri handiak izan zituzten. Azken ideia hori da nabarmenena. Izan ere, biztanleria-mugimendu horiek XX. mendean ez gutxitzeaz gain, handitu ere egin ziren: dirudienez, 1951 eta 1975 artean hamar milioi desplazamendu sortu ziren Espainia barruan, eta XX. mendearen azkeneko laurdenean kopuru hori hamabost milioira arte iritsi zen (Romero, 2003: 218). Ondorioz, 2001. urte amaieran, Espainiako biztanleriaren ia erdia (% 48,8) bere jaioterria ez zen beste herri batean bizi zen, eta ia laurden bat (% 22,4) bere jaioterriko probintzia ez zen beste batean.

1. TAULA			
Barne migrazioen eboluzioa Espainian (1961-2000)			
Bosturtekoa	Zenbakia	Totalaren ehunekoa	Urteko batez bestekoa
1961-1965	1.915.602	9,9	383.120
1966-1970	1.804.123	9,3	360.825
1971-1975	1.904.123	9,8	380.806
1976-1980	1.833.294	9,4	366.659
1981-1985	1.667.336	8,6	333.467
1986-1990	2.661.559	13,7	532.312
1991-1995	3.296.315	17,0	659.263
1996-2000	4.339.932	22,3	867.986
TOTALA	19.422.193	100,0	485.555

Iturria: Romero, 2003: 213

Hala ere, zifrek soilik fenomenoaren osagairik kualitatiboena ezkutatu dezakete, alegia, berrogeita hamargarren, hirurogeigarren eta hirurogeita hamargarren hamarkadetako barne migrazioek izan zuten garrantzia berezia. Romerok adierazten duen moduan:

Azkeneko etapa horretan sortzen den barne migrazioen berrikuntzarik garrantzitsuena da norabide anitzekoa dela. Izaera eta intentsitate ezberdineko migrazio-korronteak gurutzatzen dira lurraldean zehar, saldoak lehuntzen lagunduz. Hori oso ondo islatzen da kanpoko balioekin lotutako probintzietako mapetako koloreek eta tonuek 1961 eta 1975 artean izan zuten protagonismoa galtzen dutenean. Migrazio-sistema anitzagoa eta irekiagoa bihurtzen da. Alde batetik, laneko motibazioek garrantzia gutxiago hartzen dutelako, eta bestetik, garrantzia handiagoa hartu zutelako berriz ere bueltatzeak, hainbeste pilatu gabeko bizitegi-areetan bizi-kalitate hobea bilatzeak, edo ikasketak egiteak. Berezi azkeneko motibazio bi horiekin loturik, mugikortasun pendularra eta aldi baterakoa handitzen da, zeinari lagundu baitzien garraio- eta komunikazio-sistemek (Romero, 2003: 218).

Aitzitik, garai hartan Espainiako gizarteari eragin zion gizarteraldaketa prozesu ohiz kanpokoaren ondorio zuzena izan ziren 1950 eta 1980 arteko barne migrazioak; hazkunde ekonomiko azeleratuaren ondorioz sortu ziren, nahiz eta hazkunde horren banaketa lurraldean sakonki ezberdina izan zen (Susino, 2011: 868).

1950-60 hamarkadaren migrazio-saldoen analisiari esker, jakin dezakegu migrazio-saldoa izan zuten Espainiako 40 probintzietatik (biztanleria galdu zutenetatik) 1,8 milioi pertsona baino gehiago mugitu zirela hamar urte horietan; aitzitik, 10 probintzia hartzaileetan milioi 1 gizabanakoren migrazio-saldo bat kontabilizatu zen. Ondorioz, hamarkada horretan zehar, 100.000 pertsona baino gehiagok aldatu zuten bizitokiz urtero (Capel, 1967: 78).

Ikuspuntua luzatzen badugu eta 1950 eta 1970 artean gertatu zenari begiratzen badiogu, ikus dezakegu migrazioek Espainiako biztanleriaren banaketa geografikoan izan zuten inpaktua are nabarmenagoa izan zela: hazkunde demografiko handiena izan zuten sei eskualdeek (Madrilgo Erkidegoa, Valentziako Erkidegoa, Katalunia, Euskadi, Balearrak eta Kanariak) biztanleria handitu zuten; izan ere, 1950ean Espainiako biztanleriaren % 35 zuten, eta 1970ean % 46. Gainerako autonomia erkidego guztiek biztanleria galdu zuten termino erlatiboetan, eta horietako lauk baita termino absolutuetan ere: Extremadura, Gaztela Zaharra, Gaztela eta Leon eta Galizia (Nicolau, 2005: 103). Eskualdeen arabera, irteera-fluxu handiak honako erkidego hauetan sortu ziren: Andaluzia, Gaztela Zaharra, Gaztela eta Leon, Extremadura eta Aragoi; 1961 eta 1973 arteko lau migratzailetik hiru erkidego horietatik atera zen. Erkidego hartzaileei dagokienez, hamar immigrantetik zortziren destinoa Katalunia, Madril, Valentziako Erkidegoa eta Euskadi ziren (Ródenas, 2006: 238). Arrazoi bereziki sozioekonomikoetan oinarritutako prozesu bat izan zen, Espainiako industria-garapen oso desberdinarekin lotzen zena, Horacio Capel geografoak aspaldi esan zuen moduan:

Espainiako barne migrazioen arrazoirik garrantzitsuena, egun, eskualdeko garapen maila ezberdinak eta Espainiako jendearen zati handi baten bizi maila baxua dira. Espainiako probintzia askok azpigaratutako eremuei dagozkien ezaugarriak dituzte, eta horrela, nazio berean eskualde eboluzionatuagoak izateak kontingente demografiko sendoen emigrazioa sortzen du automatikoki, beren bizi-baldintza baxuak handitzearen bila joaten baitira hiri handi industrializatuetera. [...] Espainiako nekazari-masen zati baten bizi mailaren eta miseriaren arteko alde hori ikustea nahikoa da azaltzeko nekazari-exodoaren eta probintzia industrializatuagoak jasotzen duten immigrazioaren zergatiak; eta gainera, horrek azaltzen du bost probintziak nola xurgatu zuten, berek bakarrik, barne migrazioaren % 95, horiek izan baitziren industrializazio-koefiziente handiena izan zutenak nazio-lurralde osoan. Gipuzkoan, Bartzelonan, Madrilen eta Bizkaian, industria-produkzioaren zenbatekoa, izan ere, probintziako errentaren totalaren ehuneko 94,03, 92,31, 90,63 eta 90,61 dira hurrenez hurren. Zifra horiek Cuenca, Soria, Badajoz edo Caceresko industria-produkzioaren zenbatekoarekin alderatzen baditugu, adibidez, non % 25 baino gehiago ez diren, erraz ulertzen da zergatik kontzentratu ziren hainbeste Espainiako immigranteen eremuak (Capel, 1967: 81-82).

Eraldaketa desberdin horien ondorioz nabarmenena izan zen nekazarien Espainiaren eta hiritarren Espainiaren arteko alde erabakigarria. Alde hori, Sergio del Molinok bere *La España vacía* liburu bikainean adierazten duen moduan, “industria-iraultzaren eta nekazarien edozer exodoren aurrekoa” (2016: 24) izan arren, Espainiako nekazaritzaren “benetako une axiala eta bira erradikal kopernikarra” (Ortí, 1997: 72) izan zen. Nekazaritzaren munduak galera bizia eta azeleratua izan zuen Espainiako gizarte osoan. Izan ere, gerra zibilaren ondoko urteetan nekazaritzaren sektoreko biztanleria aktiboa biztanleria osoaren ia erdia zen; aitzitik, 1981ean % 14,4 zen (Mendaza, 1994: 58). Ondorioz,

Espainiako mapa ez zen aldatu. Landa-eremua hustu egin zen bat-batean; aldiz, Madrilek, Bartzelonak eta Bilbok beren tamaina bikoiztu eta hirukoiztu egin zuten. Beste hiri batzuk, hala nola Valentzia, Zaragoza, Sevilla edo Malaga ere asko hazi

ziren garai berean, eta beren azalera bikoiztu ere gin zuten; baina ez zuten izan lehenengo hiru hirietan izan zen pilaketa, txabolismoa eta pobrezia. Era berean, probintzietako hiriburu guztiak hazi egin ziren. Nekazariak lehenik hiririk hurbilenekora ihes egiten zuten. Hiria gehiegi betetzen zenean, hiriko lan-merkatuak eskulan gehiago ezin zuelako xurgatu, hiri handiago bat bilatzen zuten [...]. Aldi berean, beste hamalau probintziek heriotza-zauria jaso zuten eta hiltzorian daude gaur arte. Huesca, Guadalajara, Teruel, Soria, Avila, Cuenca, Zamora, Burgos, Leon, Salamanca, Palentzia, Segovia, Lugo eta Ourense ia basamortu bilakatu ziren (Del Molino, 2016: 61-63).

Hizkuntza teknikoagoan eta ez hain literarioan, baina funtsean aurrekoarekin bat eginez, Moisés Cayetano geografoak honela marrazten du egoera hori:

Prozesu desarrollista 1975ean amaitu zenean, Europako mugak itxi egin ziren sasoikoa ez den emigrazioaren aurrean, eta barne migrazio-fluxuek ez zuten garrantzia handirik, kontuan izanik lan-merkatuaren kolapsoa nolakoa izan zen bigarren eta hirugarren sektoreetan; ondorioz, biztanleriaren dentsitatea are gehiago polarizatu zen. [...] Industrialdeetako gainpopulazioa izugarria zen. Izan ere, Madrilek, Kataluniak, Euskadik eta Valentziak, alegia, lurralde osoaren % 13,97ak, herrialdeko biztanleriaren % 43,95 kontzentratu zuten; izan ere, pilaketa eskualde horien barruko industria-eremuetan gertatu zen, makrohiriaren ingurabideetan, eta eskualde horietan, bereziki Katalunian eta Valentzian, Mantxan edo Aragoin dauden moduko espazio huts handiak zeuden. Horren ondorioz, arazo larriak sortu ziren hainbat alderdiri dagokionez: bizigarritasuna, bizi-kalitatea, gabeziak etxebizitzetan, espazio libreak, eremu berdeak, kultura-, hezkuntza-, gizarte- eta osasun-zerbitzuak; baita kutsadura jasan ezina ere ingurumenean, industria-jarioen eta -isurketen ondorioz, hain gutxi kontrolatu zirenak garapen material amorratuaren garai horietan. Bartzelonako Baix Llobregatek, Bizkaiko Nerbioi ibai-ahoak eta Valentziatik Alacantera arteko lerroak Levanten biztanleria-dentsitate izugarri handiak jaso zituzten garai horietan, ia bizitzeko modukoak ere ez zirenak [...]. Aitzitik, Gaztelako, Extremadurako, Aragoiko eta Andaluziako eskualde zabal asko

biztanleria-basamortu bilakatu ziren, zaharturik, errentagarritasun gutxiko nekazaritza-lanarekin, eta ondorioz, belaunaldi berriak ezin erakarririk (Cayetano, 2007: 1283-1284).

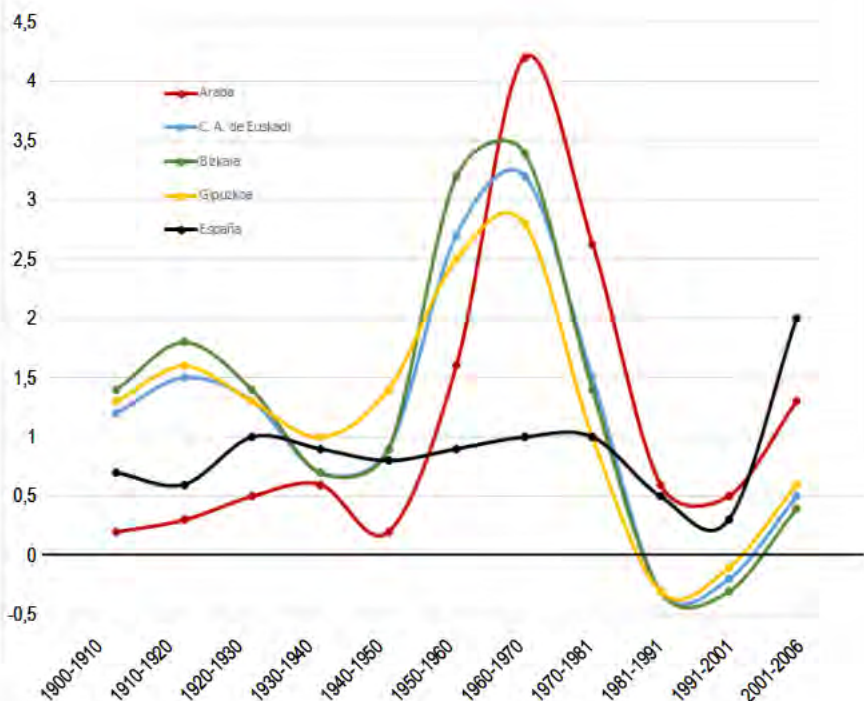
3. IMMIGRAZIOA ETA HAZKUNDE DEMOGRAFIKOA EUSKADIN

Euskal Autonomia Erkidegoko (aurrerantzean EAEko)¹ biztanleria hiru aldiz bikoiztu da, eta bikoizketa bakoitza sortzeko aurreko aldiak behar izan duen denbora erdia behar izan du: 100, 50 eta 25 urte, hurrenez hurren (1. Grafikoa). Lehenengo bikoizketa mende batean zehar sortu zen, 1787 eta 1900 artean, eta hazkunde demografiko handi bat sortu zuen Bizkaian, eta pixka bat gutxiago Gipuzkoan. Bigarren bikoizketa 1900etik 1950era arte gertatu zen, mende erdi batean, berriz ere Bizkaiko eta Gipuzkoako lurraldeetan batez ere. Hirugarrenarekin, 1950 eta 1975 artean, errola bikoiztu egin zen berriz ere, bai migrazio positiboko saldo handiengatik, bai jaiotza-tasa altuengatik. Izan ere, garai horretan sortu zen Álava/Arabako biztanleriaren hazkundera. 1983tik aurrera, alegia, EAEko biztanleriak errekorra lortu zuenean 2.148.370 biztanlerekin, fase demografiko erregresibo bat hasi zen, eta 59.222 pertsona galdu ziren (biztanleriaren % 2,8) 2001. urtera arte (Marcos, 2006). Data horretatik aurrera, Euskadiko biztanleria berreskuratu egin da nolabait, eta orain (2017ko urtarrilaren 1ean) 2.175.819 biztanle daude.

¹ Izendatzeko modu normalizatu bat erabiltze aldera, lan honetan EAE akronimo ofiziala erabiliko dugu (Euskal Autonomia Erkidegoa), nahiz eta Gernikako Autonomia Estatutua indarrean jarri aurreko garai historikoez hitz egin: http://www.ogasun.ejgv.euskadi.eus/contenidos/informacion/planificacion/es_planific/adjuntos/g.pdf. Era berean, Euskadi osatzen duten Lurralde Historikoez hitz egiteko, Araba/Álava, Gipuzkoa eta Bizkaia izenak erabiliko ditugu, uztailaren 5eko 19/2011 Legearen bidez ofizial bihurtu zirenak: <https://www.boe.es/boe/dias/2011/07/06/pdfs/BOE-A-2011-11606.pdf>. Arau horren salbuespen bakarra izango da beste izendapen batzuk erabiltzen dituzten idatzizko erreferentziak testualki aipatzen ditugunean.

1. GRAFIKOA

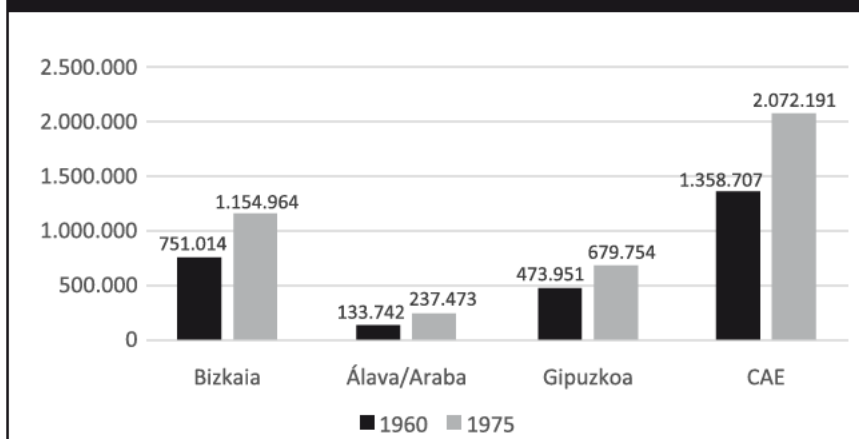
EAEko biztanleriaren errolda arteko hazkunde tasa lurralde Historikoetan eta Espainian. 1900-2006 (%)

Iturria: Borjan oinarritua, 2017

Adierazi dugun moduan, berrogeita hamargarren hamarkadan garapen-etapa berri bat hasi zen EAEn, 1930etik izan zen ahulezia garaia ondoren (Cañamero, 1994: 367). Zenbaki absolutuetan, hazkunde hori askoz ere handiagoa izan zen Bizkaian eta Gipuzkoan; baina erlatiboki, Álava/Araba izan zen biztanleriaren hazkunde nabarmenena izan zuen lurraldea, biztanleria ia bikoiztu baitzuen 1960 eta 1975 artean (2. Grafikoa).

2. Grafikoa. EAEko biztanleriaren bilakaera (1960-1975)

Iturria: Borjan oinarritua, 2017

Hazkunde demografiko garrantzitsu hori azaltzeko faktoreetako bat da jaiotza-tasa altuak zeudela, EAEko historia garaikidean aurrekaririk eta jarraipenik izan ez duenak. Horrela, 1961-1970 arteko jaiotza-tasa gordinaren emaitza da mila biztanleko 20 jaiotza baino gehiago sortzen zirela, inolako zalantzarik gabe (Picavea, 1986: 228). Kontuan izan behar dugu EAEko jaiotza-tasa 2016an 8,4koa izan zela.

Baina barne-izaerako faktore horrekin batera, hazkunde demografiko horren arrazoia azaltzeko bigarren faktore bat dago, alegia, EAERA joandako migrazio-saldoek izan zuten pisuagatik sortu zen (2. Taula).

2. TAULA Migrazio-saldoak EAEn		
URTEAK	SALDOA	BATEZ BESTE/URTEA
1901-1910	-6.005	-600
1911-1920	+ 19.878	+ 1.987
1921-1930	+ 25.809	+ 2.580
1931-1940	+ 11.270	+ 1.127
1941-1950	+ 152.226	+ 15.222
1951-1960	+ 25.758	+ 2.575
1961-1970	+ 256.098	+ 25.609
1971-1975	+ 64.213	+ 12.842
1976-1980	-38.897	- 7.779
1981-1985	-28.049	- 5.609

Iturria: Cañamero, 1990a: 90

1950 eta 1975 artean, EAEk 590.509 biztanle gehiago izan zituen immigranteak iristearen ondorioz; hazkunde hori biztanleriaren hazkunde naturalaren ia bera izan zen (jaiotza-kopurua/heriotza-kopurua) (3. Taula). “Hazkunde oldarkorreko” garai bat izan zen, hazkunde errola arteko hazkundeak izan zituenak; izan ere, 1960-1970 hamarkadan hazkunde horiek % 32koak izan ziren, EAEn XX. mendean izandako zabalkuntza demografiko handieneko kopurua (Urrutia, 1984: 29).

3. TAULA Hazkunde demografikoko faktoreak EAEn (1950-1975)			
	Hazkunde erreal (1975)	Hazkunde natural estimatu (1950-75)	Immigrazioaren ondoriozko hazkunde
Álava/Araba	120.291	43.033	77.257
Gipuzkoa	308.477	148.405	160.027
Bizkaia	582.492	221.419	371.073
EAE	1.112.195	591.685	590.509

Iturria: Picavea-n oinarritua, 1983: 332

Horrela, 1951 eta 1970 artean Bizkaian gertatu zen % 50 baino gehiagoko hazkunde demografikoaren eta Gipuzkoan gertatu zen % 40 baino gehiagoren arrazoia migrazio-saldoa izan zen. Álava/Arabaren kasuan, industria-historia pixka bat ezberdina zuenez, immigrazioaren ondoriozko biztanleriaren hazkunde, batez ere, 1961 eta 1975 artean gertatu zen, % 60 inguruko edo

4. TAULA Hazkunde demografiko gordinaren ehunekoak, migrazio-saldo positiboaren ondorioz			
Denboraldiak	Álava/Araba	Bizkaia	Gipuzkoa
1901-1910	-	-	20,0
1911-1920	-	31,1	25,2
1921-1930	-	24,1	28,8
1931-1940	30,4	-	33,9
1941-1950	-	32,7	25,0
1951-1960	33,7	52,0	46,7
1961-1970	65,0	51,5	42,5
1971-1975	57,2	32,0	20,7

Iturria: Ruiz Olabuénaga eta Blanco, 1994: 31

1940 eta 1975 artean, EAEko hiru lurraldeak Estatu osoko migrazio positiboko bost saldo handien artean kokatzen dira, soilik Madril eta Bartzelonaren azpitik (5. Taula).

5. TAULA Migrazio positiboko koefizienteak 1.000 biztanleko (1940-1975)	
Madril	868
Bartzelona	735
Bizkaia	552
Álava/Araba	511
Gipuzkoa	382
Balearrak	187
Girona	179
Tarragona	178
Valentzia	162
Alacant	113
Castello	101
Oharra: Gainerako probintziak 1000tik 100en azpitik kokatzen dira	

Iturria: Cayetano, 2007: p. 1268

Orokorrean, kalkulatu da beste komunitate batzuetatik EAera joandako emigrazioak 386.000 biztanleko hazkundera suposatu ahal izan duela (% 22,5), soilik hemen jaiotako biztanleak izanez gero egongo litzatekeen biztanle-kopuruaren aldean (Aranda, 1998: 128). Baina, gainera, kontuan izan beharko litzateke bertako emakumeen eta EAetik kanpo jaiotakoen arteko ugalkortasun bereizgarria: 1991ko erroldaren arabera, lehenengoei 1,2 seme-alaba izango zituzten batez beste; kanpoan jaiotakoek, aldiz, ia seme-alaba bat gehiago izan zuten, 2,1 (Aranda, 1998: 153).

EAErako immigrazioa gutxitu egin zen hirurogeigarren hamarkadatik aurrera (Galdós, 1985). 1979ean, *El País* egunkariak erreportaje bat argitaratu zuen, *“El País Vasco: de la inmigración masiva, a cien mil parados en sólo cuatro años”* izenekoa, eta honela deskribatzen zuen egoera:

Azkeneko hogeitazazpi urteetan, Euskadi, Kataluniarekin batera, lur agindua izan zen Andaluziako, Gaztelako eta Extremadurako biztanle askorentzat, zeinak Euskadiko probintzien arteko muga txikietan beren ahaztutako lurrian aurkitzen ez zutena aurkitzen baitzuten: lana. Orain dela lau urte, bost gehienez ere, Euskadi krisialdian dago, gizarte eta ekonomia mailan. Askoren ustez, krisialdi hori Estatuko gainerako tokiek dutena baino sakonagoa da. Bizkaiko monolabore siderurgikoa, ia helbururik gabeko enpresa txiki eta ertain erdi familiarra, zaharkitu egin da; ontzigintzaren sektorea ito egin da; eta ekipamendu-ondasunen industriak ez du merkaturik. Ondorioz, ia 100.000 langabetu daude eskualdean (Valverde, 1979).

Erreportaje horrek krisialdia Palentziatik etorritako immigrante baten bidez azaltzen zuen, langabezian zegoena Bizkaian hamar urtean bizi eta lan egin ondoren; izan ere, orain, bertan jarraitzea edo bere jatorrizko herrira bueltatzea erabaki behar zuen:

Félix Hernández, Palentziakoak, 49 urtekoak, hiru seme-alabaren aitak, bi hilabete daramatza buelta prestatzen. 1980ko urtarrilean langabezia-sorospena amaitu egingo da, eta Alonsoteguin, Bilboko ezker aldean, Barakaldo inguruko auzoetako batean, lana aurkitzeko aukerak agortu egingo dira. «Ez dut beste erremediorik izango», adierazten du, «edo nire seme nagusiaren kontura bizi beharko naiz (oraindik ez du Echevarría, SAN soldatzaile moduan duen enplegua galdu), edo nire herrira bueltatu beharko naiz, Astudillora.» Hernándezentzat bere jaioterrira bueltatzea, Bizkaian hamar urtez lan egin ondoren, ez da oso atsegina. «Etorri nintzenean, garai onak ziren hemen», dio. «Dena ondo zioan, eta lanbide berri bat ere nahiko erraz ikasi nuen, galdaragilearena.» Hala ere, egun, nahiko gaztea da oraindik Félix, ia hamabost urteko bizitza aktiboa geratzen zaio, eta bere adopziozko Euskadiren noizbehinkako enplegu baten

segurtasunik ezaren edo Astudilloko nekazaritza-propietate txikietara bueltatzearen artean erabaki behar du. «Benetan esateko, ez dakit zer egingo dudan; baina zerbait egin beharko dut, eta laster», pentsatzen du. «Arazoa da nire seme-alabak integratu egin direla eta ez dutela nahi bueltatu; eta bueltatzea ez da oso erakargarria, baldintza horietan, nire emaztearentzat eta niretzat.»

Félix Hernández Euskadiko estatistika guztien parte da. Hirurogeigarren hamarkadan Euskadiko probintzietara etorri ziren milioi erdi emigranteen arteko bat izan zen, beren bizitokia bertan instalatzeko eta beren bizitza berriz ere eraikitzeko. Gaur, tamalez, beretzat, orduko baldintzak aldatu egin dira, Euskadi bere historiako krisialdi sozial eta ekonomikorik larrienetako bat ari da zeharkatzen, eta langabetuen zerrenda *in crescendo* ari da, biztanleria aktiboaren ia % 10ek osatzen zutena urte horretako hirugarren hiruhilekoaren amaieran (Valverde, 1979).

Izan ere, 1975 eta 1990 artean, Gipuzkoak, eta bereziki Bizkaiak, industriaren krisiaren inpaktua jasan zuten, migrazio saldo negatibo garrantzitsuak eragin zituenak, alegia, 60.000 biztanle Gipuzkoaren kasuan, eta 95.000 baino gehiago Bizkaiaren kasuan. Zifrak, neurri handi batean, Euskadin urte askoan oinarrituta dauden pertsonen gainekoak dira, industriaren birmoldaketaren ondorioz beren jatorrietara bueltatzea erabakitzen dutenak.² 1980 eta 2000 artean, ia 160.000 lagunek –zehazki 157.417k– emigratu zuten Euskaditik Espainiako beste probintzia batzuetara (Alcaide, 2007). Exodo horren barruan immigrante asko zeuden, bereziki 1950 eta 1975 artean Andaluziatik eta Galiziatik EAEra lan-aukeren bila etorri zirenak, eta erretiratzean, beren jatorrietara bueltatzea erabaki zutenak (6. Taula).

² <http://www.euskomedia.org/aunamendi/153732/139265>

6. TAULA
Itzulera-migrazioaren tasak jaiotza-eskualdearen arabera
eta migrazio-talde nagusien irteera. (1988-1995).
Milakoaren araberrako tasak.

	Irteerako AE (Autonomia Erkidegoa)					
Jaiotzako AE	Balearrak	Kanariak	Katalunia	Valentziako Erkidegoa	Madril	Euskadi
Andaluzia	23,4	57,9	5,9	7,0	7,9	12,9
Gaztela-Mantxa	11,3	48,7	3,9	4,5	6,1	5,6
Gaztela eta Leon	16,4	28,8	4,5	7,3	4,4	5,5
Extremadura	30,7	42,4	5,2	5,7	5,5	6,2
Galizia	28,6	66,6	9,6	11,2	10,0	10,6

Iturria: Recaño, 2004

Espainiako probintzia ezberdinen migrazio-ekarpenari erreparatzen badiogu (7. Taula), 1986an 20 probintzia dira EAera etorritako immigranteen totalaren % 86,36 batzen dutenak, nahiz eta lurralde historiko bakoitzean presentzia ezberdina izan (% 88,15 Álava/Arabaren kasuan, % 87,05 Bizkaian eta % 87,29 Gipuzkoan). EAE osorako, Burgosko probintziazetik etorri ziren immigrante gehienak, alegia, kopuru totalaren % 12,73. Era berean, Bizkaiko eta Álava/Arabako lurraldeetarako lehenengo probintzia igorlea izan zen, baina ez Gipuzkoarako, non bosgarren postura jaitsi zen (Aierdi, 1993: 180).

7. TAULA EAEra eta lurralde historiko ezberdinetara etorritako emigranteen probintzia-igorle nagusiak. Immigranteen totalaren gaineko ehunekoaren arabera ordena 1986.				
	EAE	Álava/Araba	Bizkaia	Gipuzkoa
Burgos	1	1	1	5
Caceres	2	2	8	2
Salamanca	3	8	6	3
Nafarroa	4	4	14	1
Palentzia	5	5	3	6
Kantabria	6	10	2	15
Badajoz	7	12	7	4
Zamora	8	6	4	7
Leon	9	7	5	12
Errioxa	10	3	12	9
Valladolid	11	9	9	8
Coruña	12	13	10	10
Ourense	13	11	13	11
Lugo	14	27	11	23
Madril	15	15	16	14
Malaga	16	17	15	29
Pontevedra	17	21	21	13
Jaen	18	14	18	19
Asturias	19	23	19	21
Kordoba	20	19	20	18
Ciudad Real	21	24	17	26
Avila	22	18	22	17
Soria	23	20	23	20
Granada	24	16	24	25
Segovia	25	25	25	16

Iturria: Aierdi, 1993: 182

INEk udal-eroldaren berrikuspena egin zuen 2002ra arteko datuekin, eta horren arabera, EAEko biztanleria osoaren (2.108.281 pertsona) % 24,6 beste autonomia erkidego batzuetatik

zeterren, alegia, 520.100 pertsona. Lurralde historikoen arabera, immigranteen pisu espezifikoa (bai barrukoena, gehienak zirenak, zein atzerrikoena ere) handiagoa zen Álava/Arabaren (biztanleriaren % 29,1) Bizkaian eta Gipuzkoan baino, % 25,5eko eta % 21,2ko tasak baitzituzten, hurrenez hurren. 520.100 immigrante nazional horien jatorriari dagokionez, erdia baino gehiago Gaztela eta Leongoak (219.6464, gehienak Burgoskoak, Palentziakoak eta Salamancakoak) eta Extremadurakoak (67.150) ziren. Gainera, EAEn 55.627 galiziar, 40.794 andaluziar eta 30.559 nafar zeuden eroldaturik. Álava/Arabaren, Errioxakoak ziren nagusi (8.254); Gipuzkoan Nafarroakoak (18.580) eta Extremadurakoak (27.266); eta Bizkaian Galiziako 35.324 eta Gaztela eta Leongo 132.793 lagun zeuden eroldaturik (Ormazabal, 2003).

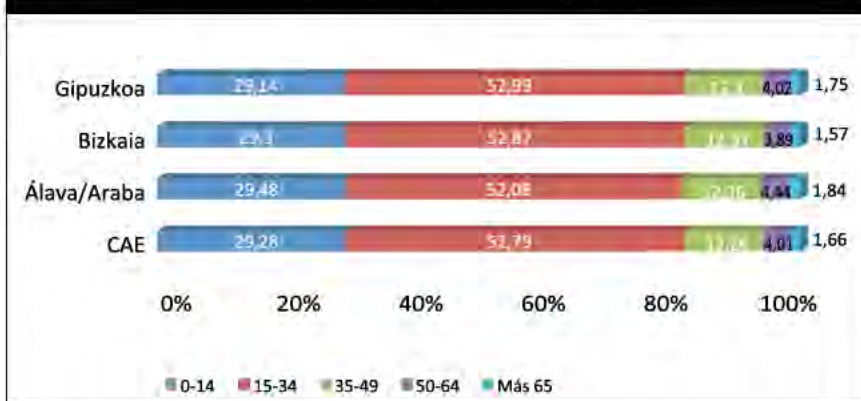
Xabier Aierdiren lanari jarraikiz, zeina funtsezko erreferentzia baita EAE barruko migrazioak aztertzeko, erreparatzen badiogu biztanleria migratzailea iritsi zen urteari, 1955. urterako, immigrazioaren % 21,63 iritsi zen EAEra, eta ehuneko hori % 24,32ra arte handitu zen Gipuzkoan (8. Taula). Ondorengo hamarkadan (1956-1965), antzeko ereduak mantendu ziren, eta Gipuzkoara jendetza gehiago etorri zen (% 33, 61). Gorago adierazi dugun moduan, 1966-1975. hamarkadan jaso zuen Álava/Arabak immigranteen ehuneko handiena, lurralde historiko horren totalaren % 38,83 (Aierdi, 1993: 186).

8. TAULA EAera eta Lurralde Historikoetara etorritako biztanleria immigratea, iritsiera-urteen arabera						
	1955 aurretik	1956- 1965	1966- 1975	1976- 1985	1986	Totala
EAE	109.310	172.724	154.255	65.746	3.215	505.250
Iritsiera- urteen %	21,63	34,19	30,53	13,01	0,64	100
Álava/Araba	9.263	22.608	30.657	15.646	768	78.942
Iritsiera- urteen %	11,73	28,64	38,83	19,82	0,97	100
Bizkaia	65.687	102.625	82.317	32.823	1.554	285.006
Iritsiera- urteen %	23,05	36,01	28,88	11,52	0,55	100
Gipuzkoa	34.360	47.491	41.281	17.277	893	141.302
Iritsiera- urteen %	24,32	33,61	29,21	12,23	0,63	100

Iturria: Aierdi, 1993: 186

Migrazio-fenomeno horren eragin sozial nabarmenenetako bat eta etorkizunean eragin (positibo) handienetako bat izan zuena EAEko biztanleria gaztetzea izan zen. Kontuan izanik migratu zuten uneko adina, urte horietan EAera iritsi ziren lagunen erdia baino gehiagok 15 eta 34 urte artean zituen: hau da, lan-munduan sartu nahi zuten (eta lortu egin zuten) migrazioa zen, eta horrek EAEko garapen ekonomikoari bultzada eman zion (3. Grafikoa).

3 Grafikoa. Migratzaileen adina immigrazioaren unean, Lurralde Historikoaren arabera (%) (1989)

Iturria: Aierdi, 1993: 197

EAEra etorritako migrazio-fenomenoa, kokalekuaren ereduari dagokionez, bereziki hirikoa da. 1986ko erroldaren arabera, EAEko 40 herri garrantzitsuetan, alegia, garai hartan 10.000 biztanle baino gehiago zituztenetan, biztanleria osoaren % 82,24 eta immigrazio totalaren % 87,81 kokatzen zen. EAEko gainerako 196 udalerri biztanleriaren % 17,76 zuten, eta immigranteen totalaren % 12,19 soilik (9. Taula).

9. TAULA
Udalerrien tamaina eta immigrazioaren ehunekoak

Tamaina	Biztanleria	Immigranteak	EAEko biztanleria totalaren gaineko %	EAEko biztanleria immigrantearen gaineko %
40 udalerri handienak	1.756.830	553.015	82,24	87,81
Gainerako udalerriak (196)	379.270	76.738	17,76	12,19
TOTALA	2.136.100	629.753	100	100

Iturria: Aierdi eta Fernández Sobrado, 1993: 378

Finkapen espazialaren eredu honen ondorio ikusgaiena eta iraunkorra "langile-auzo"-en agerpena da, ia beti hirigune handietako kanpoaldean kokatzen direnak, Etxebizitzaren Euskal Zerbitzua Etxebidek, bere *Euskadiko parke eraikiaren berrikuntzaren esku-hartze premien diagnostikoan*, honela definitzen duena: "1940-1950-1960 hamarkadetako industria-garapenak eraikuntza-kalitate baxuko eraikinak sortu zituen, eraikinean sartzeko arazoak zituztenak, eta kontuan izanik orografia konplexuan kokatzen zirela, kasu askotan hiri-irrisgarritasun arazoak sortzen ziren. Eraikinek ez zuten inolako isolamendu termikorik, eta azaleko isolamenduak estandar minimoak baino maila baxuagokoak izaten ziren. Batzuetan udalerriko oinarritzko zerbitzuetatik urruti kokatzen ziren, eta baliabide ekonomiko baxuko lagun-taldeen osatzen ziren".³

Hiru fenomeno hauek, alegia, industrializazioa, immigrazioa eta urbanizazioa denbora epe hain laburrean, modu hain azeleratuan eta inolako plangintzarik gabe batera gertatu izanak ondorio luzeak izango ditu espazioaren gainean; honela deskribatzen du ikertzaile batek:

Eta kanpoko immigrazioaren ondoren, 1936ra arte jarraitu zuenak, beste immigrazio biziago bat gertatu zen berreraikuntzaren urteetan zehar, azeleratu zena eta mailarik gorenena 1960 eta 1964 artean izan zuena, Estabilizazio Planaren ondoren, Bizkaiko eta Gipuzkoako industria-eremuei eraginez: iparraldeko azpi-meseta guztiak, Extremadurak, Mendebaldeko Andaluziak eta Galiziak eskulan gaztea eta ugaria eman zien industria-hedapenaren prozesuari eta emigrazio-eremuei; baita Nafarroak eta Errioxak ere. Ibaizabal beheko ezkerrekoa eta Irun-Lasarte-Donostia triangelua migrazio-mugimendu horien eraginik gehien jaso zuten espazioak izan ziren; eta "deiares sistemak" destino berak mantendu eta zabaldu zituen industrializazio-prozesuaren eragina jasotzen zuten udalerri guztietara.

³http://www.etxebide.euskadi.eus/x39contgen/es/contenidos/nota_prensa/npetxe_120307_inventario_parque/es_npetxe/npetxe.html

Izaera masiboko migrazio-desplazamendu kontrolatu gabe eta zaindu gabe horien emaitzak laster nabaritu ziren: bizileku bat izateko premiaren ondorioz, eraikuntza intentsiboa eta berehalakoa egin behar izan zen, ia planifikaziorik gabekoa, eta nahi adina eredu aurki daitezke herrialdeko hirietan eta herrietan: Bilboko kasuak eta bere ingurune urbanoa eta industrial, Leioa, Basauri, Ermua, Pasaia, Errenteria, Eibar, eta abar luze bat horren adibide dira. Lantegiek eta eraikinek lurzoruagatik eztabaidatu zuten, dagoeneko urria zena Gipuzkoako haran ahokatueta, eta ondorioz, hazkundea modu linealean eta bertikalean gertatu zen hirietan. Txanpinoi erako auzoak, tipologia monotonoa dutenak eta ingurunera egokitzen ez direnak, deskonektatuak, azpiegitura mailan hornidura gutxiegi dutenak eta kasurik onenean premia biziko zerbitzuak dituztenak, iraganeko eraikinen, lantegien, biltegien, errepideen eta ibaien artean okupatzen dute espazioa. Eta haranaren hondoan gehiago ezin zenean eraiki, mendi-hegalean eskalatu zen eta glazisak okupatu. Espazioaren emaitza, maila funtzionalean, nahasia, urbanistikoki kaotikoa eta ingurumen aldetik kaltetuta zen.

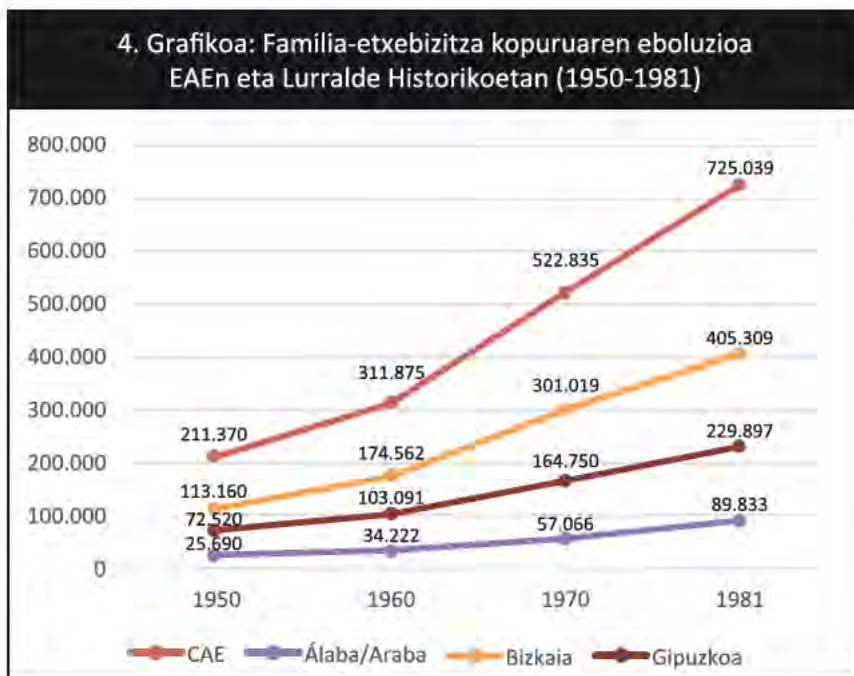
Industrializazioari dena eman, eta urbanizazioa alde guztietatik. Ingurumenarekiko kezka ez zen hasi hirurogeita hamargarren hamarkadara arte, krisialdiaren hasieran: bitartean, kontsigna zen haztea, haztea eta haztea. Ur- eta saneamendu-sareak eskasak ziren kasu askotan: isurketa kontrol gabeak aldameneko ibaira, inprobisatutako zabortegetara, etab. Jardueraren ondoriozko keak, atmosferara bere horretan isurtzen direnak: ingurumen-kutsadura, ibai-karkabak, akuiferoak etengabeko arriskuan. Desarrollismo ekonomikoak komunikazioen azpiegitura deskuidatu zuen: Bilbo-Gasteiz-Donostia autopisten triangulua, 1962an aholkatu zena 1969an zerbitzua ematen hasteko, Bilbotik Behobiara eraikitzen hasi zen, sare osoa zerbitzua ematen hasi behar zuen urtean. Hiriburueta ingurabideek itxaron egin beharko zuten oraindik.

Azken finean, prozesu industrializatzaile eta urbano bizia izan zen: baina prozesu basati bat, berehalako etorkizunari begirakoa, hamar edo hamabost urte geroagoko ikuspeirik gabekoa. Une horretarako irtenbideak bilatzen zituzten, baita biharamuna hipotekatzearen truke bazen ere (Agirre, 1993).

Honako hau Gasteizerako barne immigrazioaren ingurukoa bada ere, EAE osora zabaldu daiteke. Izan ere, auzo horietara iristen ziren (edo zuzenean eraikitzen zituzten) immigranteek aurkitzen zituzten bizi-baldintzak adierazten ditu:

Langile-auzo berriak sortzeak gizarte-harreman mota berri bat sortu zuen. Izan ere, nolabait marjinatuta izan ziren hiriko gainerako tokiekin loturak izateari dagokionez, eta horien isolamendu soziala eragin zuen Antolakuntza-maila eskasaren ondorioz, zaila zen edozer elkarte edo jarduera mota gauzatzea. Auzo horietako langileen kezka nagusia zen ahalik eta gehien lan egitea beren etxebizitzak ordaintzeko behar zuten dirua irabazteko eta familiak beren jaioterritik ekartzeko. Lan egiteko etorri ziren, eta hori egiten zuten denbora gehienez (González de Langarica, 2007: 115).

Biztanleria immigrantea kokatzeko premiaren ondorioz, 1960tik 1981era arteko garaian EAEko familia-etxebizitzaren kopurua 312.000 izatetik 725.000ra arte handitu zen (4. Grafikoa).

Iturria: Rodríguez Marcos, 2001: 6

Atal horrekin amaitzeko, zera aipatu behar da, 1991ko Biztanleriaren Erroldaren arabera, EAEn bizi zen biztanleriaren laurdena baino gehiago (% 28,5) Euskaditik kanpo jaio zela, eta bertakoak % 71 zirela, hiru lurralde historikoen artean alderen bat izanik: Álava/Araban bertakoak % 67 ziren, Bizkaian % 70,4 eta Gipuzkoan % 75,2. EAE jaio ez ziren baina bertan bizi ziren biztanleei dagokienez, gehienak Gaztela eta Leongoak ziren (242.621), ondoren Extremadurakoak (75.934), Galiziakoak (59.363) eta Andaluziakoak (46.441). (Aranda, 1998: 134).

10. TAULA				
EAEko eta lurralde historikoetako biztanleria jaioterriaren arabera (talde esanguratsuenak) Biztanleriaren errolda 1991				
Jaioterria	Totala	Álava/Araba	Gipuzkoa	Bizkaia
TOTALA	2.104.041	272.447	676.448	1.155.106
Gaztela eta Leon	242.621	37.289	55.396	149.936
Extremadura	75.934	11.693	30.370	33.871
Galizia	59.363	5.737	15.063	38.563
Andaluzia	46.441	8.083	10.125	28.233
Nafarroa	34.079	5.493	20.938	7.648

Iturria: Basado en Aranda, 1998: 133

4. BARNE MIGRAZIOAK ETA ALDAKETA SOZIALAK GIPUZKOAN

Gipuzkoak 1950-1981 aldian garapen demografiko nabarmena izan zuen. Biztanleria % 85 handitu zen garai horretan (Cañamero, 1994: 382). Gipuzkoaren pisu demografikoa 1940 eta 1979 artean handitu zen batez ere, eta azkeneko urte horretan izan zuen biztanlerik gehien(%1,8). Ordutik aurrera, posizio erlatiboen galera etengabekoa izan zen Estatu mailan; hala ere, EAEn izan duen pisu demografikoa nahiko iraunkorra izan da (Fundación BBVA, 2007).

EUSTATEko datuen arabera, 2016ko urtarrilean, Gipuzkoako biztanleria EAEko biztanleria osoaren heren bat zen gutxi gorabehera, alegia, 710.699 biztanle, eta horietatik 114.957 Espainiako beste probintzia batzuetan jaio zen (11. Taula).

11. TAULA EAEko eta Gipuzkoako biztanleria jaioterriaren arabera 2016/01/01		
	EAE	Gipuzkoa
Totala	2.171.886	710.699
EAE	1.564.615	532.631
Álava/Araba	192.519	6.745
Bizkaia	832.744	14.674
Gipuzkoa	539.352	511.212
Beste probintzia batzuk	416.917	114.957
Atzerria	190.354	63.111

Iturria: EUSTAT

Immigrazioak presentzia garrantzitsua izan zuen Gipuzkoan, gerra ondotik dagoeneko. Izan ere, 1986an immigranteak % 25 ziren, eta immigranteen talde-osaketari dagokionez aldaketa gutxi izan ziren. Hortaz, aldameneko probintzietakoak izan ziren iristen lehenak eta ehuneko handiengan etorri zirenak; baina beti ere,

Gaztela eta Leon gailentzen zen, dagoeneko 1955erako bertatik etorri baitziren immigranterik gehien. Gipuzkoan 1986an dagoeneko bizi ziren Kantabriako, Nafarroako eta Errioxako biztanleen % 40 baino gehiago lurralde horretan bizi ziren jada 1955ean (Aierdi, 1993: 188).

Nolanahi ere, 1956tik 1975era arteko bi hamarkada horietan iritsi ziren immigranterik gehienak, totalaren % 62,22, eta 1976-1985 hamarkadan kopuru hori % 12,23ra arte jaitsi zen. 1956 eta 1965 artean honako hauek iritsi ziren Gipuzkoara, 1986an oraindik ere lurraldean bizitzen jarraitzen zutenak: Andaluziakoak % 35,58, Gaztela-Mantxakoak % 38,65, Gaztela eta Leongoak % 38,70, Extremadurakoak % 43,93, Galiziakoak % 31,95 eta Nafarroakoak % 25,34. Ondorengo hamarkadan (1966-1975) honako hauek iritsi ziren: Andaluziakoak % 33,56, Gaztela-Mantxakoak % 28,78, Gaztela eta Leongoak % 30,87, Extremadurakoak % 40,08, Galiziakoak % 28, 67 eta Nafarroakoak % 19,92 (Aierdi, 1993: 188-189).

Aierdiren lanari jarraituz (1993), Gipuzkoan 1986an erroldatutako immigranteen 176.271 biztanletik % 83,45 Gaztela eta Leongoak, Extremadurakoak, Nafarroakoak, Galiziakoak, eta Andaluziakoak ziren (12. Taula).

12. TAULA EAEko biztanleria immigrantea jaiotzako autonomia erkidegoaren arabera (%). 1986				
	EAE	Álava/Araba	Bizkaia	Gipuzkoa
Totala (absolutuak)	629.573	90.104	363.378	176.271
Andaluzia	8,20	9,64	8,72	6,41
Aragoi	1,40	1,36	1,21	1,81
Asturias	1,44	1,04	1,61	1,30
Balearrak	0,07	0,07	0,07	0,08
Valentziako	0,51	0,48	0,51	0,54
Erkidegoa				
Kanariak	0,15	0,13	0,15	0,15
Kantabria	5,59	2,60	7,94	2,28
Gaztela-Mantxa	2,90	2,33	3,20	2,59
Gaztela eta				
Leon	42,46	43,05	45,57	35,03
Katalunia	0,97	0,90	0,90	1,17
Ceuta - Melilla	0,17	0,14	0,19	0,13
Extremadura	12,99	13,21	10,09	18,85
Galizia	10,80	6,74	12,11	10,19
Madril	2,03	2,04	1,89	2,31
Murtzia	0,24	0,24	0,23	0,25
Nafarroa	5,85	6,22	2,30	12,97
Errioxa	4,41	9,81	3,30	3,95
Totala	100	100	100	100

Iturria: Aierdi, 1993: 171

Gipuzkoako lurraldean zuten banaketari dagokionez (13. Taula), Bidasoa Beheko eskualdea immigrazio-ehuneko handiena zuen EAEko bigarren eskualdea zen 1986an, Álava/Arabako Lautadaren ondoren, bere biztanleria osoaren % 33,75eko immigrazioa baitzuen.⁴ Probintziako eredua jarraituz, eskualde horretan Gaztela eta Leongo immigrazioa nabarmentzen zen (% 36,39),

⁴ Ruiz Olabuénagak eta Blancok (1994: 159) ehuneko pixka bat ezberdinak ematen dituzte; hala ere, egoeraren ezaugarriak ez dituzte aldatzen: % 35,75eko biztanleria immigrantea Bidasoa Behean, eta % 36,7koa Araba/Álavako Lautadan.

ondoren Extremadurakoa (% 17,98), Nafarroakoa (% 13,56), Andaluziakoa (% 8,02) eta Galiziakoa (% 6,20).

Debabarreneko eskualdean, non immigranteen biztanleria % 23,56koa zen, Gaztela eta Leongo biztanleria zen nagusi (% 33,75); baina bigarren postuan, probintziako eredia hautsiz, Galiziako biztanleria zegoen (% 19,64), eta ondoren, Extremadurakoa (% 10,20), Andaluziakoa (% 8,43), Kantabriakoa (% 7,09, kontuan izan behar da gainerako eskualdeetan Kantabriakoak % 1,5 eta % 2 artekoak zirela), eta Nafarroakoa (% 5,12).

Debagoienan, non immigrazioaren tasa % 23,82koa zen, Gaztela eta Leondik etorritako biztanleen presentzia nabarmentzen da (%37,97), eta jarraian Extremadurakoak (%21,56), Andaluziakoak (% 10,65), Galiziakoak (% 8,04) eta Nafarroakoak (% 7,53) daude.

Donostialdeako eskualdean, Gaztela eta Leondik etorritakoak % 33,91 ziren 1986an, Extremadurakoak % 17,20, Nafarroakoak % 14,83 eta Andaluziakoak % 5,63. Eskualde horretako immigranteen batez bestekoa Gipuzkoarena baino handiagoa zen, eta EAEko batez bestekora hurbiltzen zen.

Goierriara joan zen immigrazioa (% 24,97ko batez bestekoarekin) honako eskualde hauetatik etorritako biztanleez osatzen zen bereziki: Gaztela eta Leon (% 43,55), Extremadura (% 18,54), Nafarroa (% 14,69), Galizia (% 8,48) eta Andaluzia (% 4,13).

Azkenik, Tolosaldeak eta Urola Kostak immigrante-tasa baxuenak zituzten 1986an (% 14,87 eta % 13,40, hurrenez hurren). Tolosaldeako eskualdean Gaztela eta Leongo (% 31,34) eta Extremadurako (% 26,13) biztanleak nabarmentzen ziren, eta Nafarroakoak ere asko ziren (% 19,08). Urola Kostaren kasuan, nabarmendu behar da Extremaduratik etorritakoak asko izan zirela (% 44,17), Gaztela eta Leongoak baino askoz ere gehiago (% 25,23).

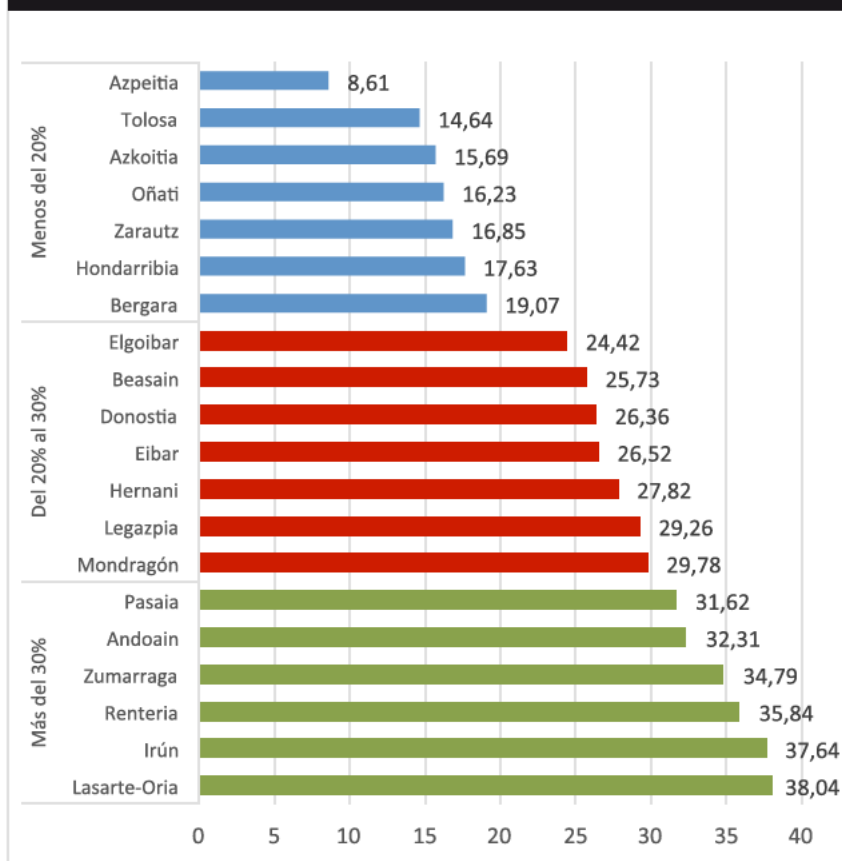
13. TAULA
Immigrazioaren osaera Gipuzkoako eskualdeetan, jaioterriko autonomia erkidegoen arabera (%). 1986

	Bidasoa Behea	Debabarrena	Debagoiena	Donostia	Goierrri	Tolosaldea	Urola Kosta
Biztanleria immigrantearen ehunekoa	33,75	23,56	23,82	28,68	24,97	14,87	13,40
Andaluzia	8,02	8,43	10,65	5,63	4,13	4,37	5,18
Gaztela eta Leon	36,39	33,95	37,97	33,91	43,55	31,34	25,23
Extremadura	17,98	10,20	21,56	17,20	18,54	26,13	44,17
Galizia	6,20	19,64	8,04	11,23	8,48	5,27	4,43
Nafarroa	13,56	5,12	7,53	14,83	14,69	19,08	6,76

Iturria: Basado en Aierdi, 1993: 179

Udalerri mailara joanez gero (16. Taula), 10.000 biztanle baino gehiagoko udalerrien artean, % 30 baino gehiagoko immigrazioa zuten sei udalerri zeuden 1986an (Lasarte-Oria, Irun, Renteria, Zumarraga, Andoain eta Pasaia); beste zazpik % 20 eta % 30 arteko immigrazioa zuten (Arrasate, Legazpi, Hernani, Eibar, Donostia, Beasain eta Elgoibar); eta beste zazpik % 20 baino gutxiagokoa zuten (Bergara, Hondarribia, Zarautz, Oñati, Azkoitia, Tolosa eta Azpeitia).

**5. Grafikoa. 10.000 biztanle baino gehiagoko
Gipuzkoako udalerriak immigrazioko %-koarekin.
1986ko errolda.**

Iturria: Aierdi eta Fernández Sobrado, 1993: 379

Immigranteak kokatzeko bizilekuaren premia jada 1920 hamarkadan hasi zen nabaritzen Gipuzkoan, eta “Etxe merkeak” izeneko fenomenoak sortu zuen, sarritan kooperatiba-erregimenean eraiki zirenak Donostian, Azkoitian, Errenterian edo Irunen (Herrerías, 1993). Baina 1950. urtetik aurrera eraldaketa kuantitatibo sakon bat sortu zen, baita kualitatiboa ere (hiriko fisionomiaren, hiriaren “forma”-ren arabera):

Kostaldekoko ibaiak paper-fabriketako apar higuinarriz beterik jaisten ziren. ‘Fabrika eta eraikin beltzak (jendeak “etxe orratzak” deitzen zien) haranetik mendixka berdeetara igotzen hasi ziren. Fabrikako keak diru askoz ere errazagoa segurtatzen zuen dendatxo ziztrinean (gaztelaniaz, “tenducho”) olibak zartakatzearen aldean. [...] Euskadiko hainbat eraikitzailek eta udal arkitektoek gerraondoko paisaia birmoldatu zuten, plan orokorrak trazatu zituzten, ez sarbiderik ez garraiorik gabeko «etxe orratzak» edo auzo osoak eraiki zituzten, lokatzetik edo haitzetatik sortzen zirenak. [...] Poligonoak, obra sindikaleko babeseko etxebizitzak, batzuetan amaitu gabe edota komun-ontzirik gabe ere entregatzen zituzten «etxe merkeak» eraiki zituzten, hala nola Pasai San Pedroko Francisco Franco herrixka (212 etxebizitza alokairu-erregimenean), Intxaurrendoko, La Paz-Bidebietako eta Basauriko San Miguel poligonoak. Eibarren kasuan, 36.000 biztanle inguruko hirian –gerran suntsituta geratu zenean–, 56.000 biztanle aurreikusi ziren. «Etxe orratzek» jende-uholdeari etxebizitza emateko zain zeuden bitartean, langileria berria ahal zuen tokian aterpetu zen, orokorrean izoztutako errentadun alokairuko pisuetan; hiru-lau immigranteren artean partekatzen zuten eta elkarren artean laguntzen ziren aterpeak partekatzeko. Azpierreantamenduak biderkatu egin ziren, eta gelak alokatzen ziren, sukaldea eta bainugela txandaka erabiltzeko eskubidearekin. Izan ere, Iparraldetik datorren errepidea hartu eta Andoain edo Erreterria ikusi besterik ez da egin behar, denboran atzera egiteko: Iberiako Baskonia honek hain zikoitza ez izaterik ere batzuen. Bilboko gerrikoan txabolismoa agertzeaz gain, industrialde guztietan ere agertu zen, hala nola Eibarren edo Erreterrian. Txabolak ez genituen ikusten, baina bagenekien hor zeudela, esaterako, Hernaniko Katanga auzoa, edo Donostiako Martuteneko «paraleloko etxeak». Koreako gerrak (1950-1953) zinematografia-albistegiak bete zituen; iritsi berriei, bestek beste, korearrak deitzen zieten, eta horiek osatutako herrixkei *38 paraleloa* (Estornés, 2013: 111-112).

Donostian gertatu zenaren deskribapena Gipuzkoako lurralde osora zabal daiteke:

1940ko eta 1950eko hamarkadetan Antigua auzoa urbanizatu eta zabaldu zen, Grosen ere eraikitzen jarraitu zuten, baita

Egian eta Atotxan ere, langile-auzo bilakatu zirenak. Baina urte horietan egin zen zabalkuntzarik garrantzitsuena Amarako Zabalgunea izan zen; izan ere, obra horiek egiteko, padurak lehortu behar izan ziren lehenik. Objetiboki, Donostiak zabaltasunez hazteko zuen espazio lau bakarra zen. Obra horiek espekulazio biziak eragin zituzten; 1950. hamarkadara arte Ehunurteurrenaren plazaren eta Pío XII.aren plazaren arteko zatia landu zen, eta ondoren, Anoetako estadiora arteko eraikuntzari ekin zitzaion. Industria-garapeneko urteek immigrante asko erakarri zituzten Donostiako eskualdera eta Euskadira orokorrean, zeinarentzako auzo berriak eraiki baitziren hiri inguruan. Espekulatzeko amorruaren eta plangintza faltaren eta legeak ez ezartzearen ondorioz, argiztatu eta urbanizatu gabeko auzoak sortu ziren, non iritsi berriak pilatzen ziren: horren adibide dira Santa Barbara, Erroteta eta Bake auzoak. Industria-isurketek Gipuzkoako ibaiak hil zituzten: Urumeak Donostia kutsatu zuen.⁵

Aipatu dira Altza eta Intxaurrondo,⁶ baita Egia, Gros edo Martutene Donostian; San Ignacio, San Juan, San Jose, Arantzazu, San Martin, Legazpin;⁷ Etxeberri Zumarragan; eta zer esanik ez Bidasoa Beheko edo Debabarreneko eskualdeez, zeinak garai horretan sortuko baitzituzten egun oraindik ere irauten duten ezaugarri sozial eta urbanoak.

⁵ <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/donostia-san-sebastian-historia/ar-45908-144170/>

⁶ Altza, Donostiako langile-auzoa: <https://www.youtube.com/watch?v=uUoc2YK5MvY>

⁷ <http://www.diariovasco.com/v/20130525/alto-uro-la/barrios-obreros-tienen-calidad-20130525.html>; <http://www.hiru.eus/historia/la-vivienda-obrera-de-legazpi>

5. INTEGRAZIO-HISTORIAK, -PROZESUAK ETA -MEKANISMOAK

Azkeneko atal honetan, honelako lan batean, zalantzarik gabe, izan daitekeen gairik garrantzitsuenari ekingo diogu, alegia, 1950 eta 1975 artean izan zen migrazio-prozesu biziak Gipuzkoako biztanleria 160.000 biztanle inguru gehiagorekin handitu zuen (Picavea, 1983: 332). Horretarako, aurretiaz hainbat unetan egindako azterketak, bai kuantitatiboak zein kualitatiboak ere (elkarriketak eta eztabaida-taldeak) erabiliko ditugu, baita proiektu honetarako berariaz egindako elkarriketen eta eztabaida-taldeen ondorioz jasotako informazioa ere. Bereziki interesatzen zaigu prozesu hau protagonizatu zuten pertsonen lekukotza jasotzea.

Hasieratik esan nahi dugu, kontuan izanik fenomeno hau zein konplexua izan zen, gure asmoa ez dela inola ere fenomeno hori erabat islatzea edo azaltzea. Alde batetik, metodologia-arrazoiek hala agintzen dutelako, eta bestetik, eta bereziki, barne-migrazioen errealitatea oso konplexua delako. Historia bakoitza bakarra da, esperientzia bakoitza berez da baliotsua eta historia hain konplexua(k) bai edo ez hutseko, edo arrakasta edo porrot hutseko formula batera murriztu nahi izatea karikatura bat egitea izango litzateke. Urte haietan Gipuzkoara emigratu zutenek ez zuten arrazoi beragatik emigratu, ez zieten zailtasun berei ere aurre egin, ez zuten ibilbide berak izan, eta egun, beren esperientziaren gainean, ez dute balantze bera ere egiten. Konplexutasun hori ongi islatzen du EAEra egin ziren barne migrazioen gaineko honako lehen azterketen arteko honen hasierako planteamenduan, honako hau esaten duenak hitzez hitz:

Hortaz, hasierako abiapuntua zera da, egun euskal gizartean bizi diren immigranteek, gosearen edo biologikoki bizirauteko muturreko borrokaren ondorioz Herri honetara etorri behar izan zutenek, ez dutela talde homogeneo bat sortzen. Izan ere, batzuk gosetearen eta miseriaren ondorioz etorri ziren; beste batzuk aurrerapen eta sustapen ekonomikoko anbizioak

bultzaturik; beste batzuk funtzionario edo enpresaburu zuten postua lekualdatu zietelako; beste batzuk beren muga profesionalak edo sozialak zabaltzeko grinagatik; beste batzuk beren senideekin edo ahaideekin elkartasuna izateagatik; beste batzuk konpainia izateko desiragatik eta bakardadeari ihes egiteagatik; beste batzuk izaera soziopolitikoko aukerak bilatzeagatik, etab. Batzuk haurrak zirela etorri ziren, beste batzuk gazteak eta helduak zirela, eta beste batzuk hirugarren edo laugarren adinean. Batzuk bakarrik iritsi ziren; beste batzuk familian; eta beste batzuk herrixka osoak hartzen zituzten multzoetan. Batzuk goian zerua eta behean lurra zutela iritsi ziren; beste batzuk dagoeneko finkatuta eta kokatuta zeuden senideek hartu zituzten. Batzuek ez zuten ez enplegurik ez etxebizitzarik; beste batzuek beren jatorrizko baldintzak hobetu zituzten; eta beste batzuk erosotasunean eta prestigio sozialean egokitu ziren. Batzuk itzultzea pentsatzen zuten; beste batzuk, aldiz, behin betiko finkatzeko itxaropena zuten. Bigarrenik, immigrante askok, gehienek, iritsi zirenetik, matxinsaltoen modura aldatu zituzten etxebizitzak; herri batetik bestera, baita Lurralde Historiko batetik bestera ere, hiri inguruko auzo batetik zentroko auzo batera, etxebizitza pobreago batetik etxebizitza erosoago batera, noizbehinkako eta egoeraren araberako enplegu batetik enplegu egonkorrago eta behin betikoago batera aldatzen ibili ziren. Askok beren lurraldeetara eta jaioterrietara bueltatu ziren; beste askok ez ziren bueltatu, hemen beren jaioterrietan aurkituko ez zituzten baldintzak baitituzten; beste batzuk, bueltatzean, antzeko maila sozialera itzuli arren ere, nahiago izan zuten gizarte honetan jarraitu; azkenik, beste batzuk hainbeste identifikatu dira lurralde honekin, ezen ez baitute bueltatzeko aukera onartu ere egiten (Ruíz Olabuénaga eta Blanco, 1994: 24).

Lortutako integrazioa balioestea: esan, nola ulertzen duzun integrazioa...?

“Danak gera anaiak, baño beoiek izan ditezela eratuko diranak” (Denok gara anaiak, baina izan daitezela beraiek egokitzen direnak). Esaldi horrek, Raúl Guerra Garridok bere *Cacereño*⁸ izeneko nobelaren aurrealdean kokatzen duenak, garai eta toki orotan immigranteen integrazioaren gainean izan den imajinario zehatz bat islatzen du: integrazioaren eta asimilazioaren arteko nahasketa. Izan ere, ikuspuntu sinonimoak izan ordez, antagonikoak dira.

Joaquín García Rocak esaten duen moduan, asimilazioa “metafora biologiko” bat da, zeinaren arabera organismo bat gai baita bere garapenerako behar dituen inguruko elementu guztiez jabetzeko eta horiek digeritzeko, ez ezer aldatze aldera, baizik eta organismo bera izaten jarraitzeko; aitzitik, integrazioa norabide biko prozesu bat da, aldaketaren aurrean irekita dagoena:

Integrazio-prozesu bat inoiz ezin daiteke aldebakarrekia izan; izan ere, bere oinarria topaketa, komunikazioa eta trukea da, eta hori ezin daiteke alde bakarrean eman; aitzitik, etengabea negoziatzen da. Integratzea elkar perfektzionatzea da, ezberdintasuna mantenduz; alegia, osotasun bat osatzea da, akulturazioaren, moldaeraren, eraginaren eta interakzioaren gainean mantentzen dena. Bi talde harremanetan jartzen direnean, ezer ez da berdin geratzen [...]. Integrazioak alderdi bakoitzaren osotasuna errespetatzen du, baina alderdi horiek proiektu bateratu batean konprometitzen ditu, zeina etengabea

⁸ 1969an argitaratua lehen aldiz Alfaguara argitaletxearen eskutik, *Cacereño* oraindik ere nahitaezko irakurketa da 1960. hamarkadan Gipuzkoara etorri ziren barne migrazioaren errealitatean sakontzeko. Hemen Plaza & Janés argitaletxearen 1975eko edizioa erabili dugu. Hau da horren gainean esan diguna elkarrizketatutako lagun batek: “*Cacereño*ren hainbat edizio ditut, argitaratu duten bakoitzeko bat. Atera kontuak, orain dela denbora pila bat argitaratu zuten eta ez dago deskatalogatuta eta oraindik ere edizioak egiten dituzte. Ezin hobe islatzen du...” [E4. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

negoziatzen eta egokitzen baita. [...] Asimilazioaren eta gizarteratzearen aldean, gehienetan gutxiengo batek egin beha izaten duena, integrazioak alderdi biak inplikatzeko ditu eta jasotzen duen gizartea zein langile migratzaileak behartzen ditu (García Roca, 2002: 208-209).

Baina teoria soziologikoa argia izan arren, gizarte-praktika ilunagoa edo zaharragoa izaten da. EAera etorritako immigrazio-prozesuen gaineko ikerketa aitzindarien arteko batean, Xabier Aierdik honako hau esaten du Euskadiri dagokionez: “Integrazioa ulertu behar da errealitatea legitimoki izendatzeko taldeko borroka sinbolikoen artean zenbait orientazio-zentrora atxikitze deiararen moduan” (Aierdi, 1993: 9). Borroka sinboliko horiek, laster ikusiko dugun moduan, esan nahi dute EAEn euskal nazionalismo bat dagoela, zeinak politikoki aurre egiten baitio Espainiako estatuko esparruan menderatzen den nazioaren definizioari. Baina, nola planteatu ziren borroka sinboliko horiek? Eta, batez ere: Borroka horiek nola eragin diete immigranteei?

Kataluniako eta Euskadiko nazionalismoek immigrazioaren aurrean izan dituzten jarrerak aztertuz, Josep M. Colomer-ek 1984an idatzi zuen Kataluniako nazionalismoak immigranteen integrazioa ulertu zuela “funtsean linguistikoa eta kulturala zen asimilazio-prozesu baten modura”; aitzitik, Euskadin,

nazionalismo tradizionalaren erreferentzia arrazistak eta erlijio-integrismoa gainbehera etorri ondoren, hirurogeita hamargarren hamarkadako helburua izan zen immigranteek asimila zezaten ez oraindik bizirik zegoen hizkuntza bat, baizik eta «komunitate nazionalista» bat, zeina eratzen baitzen borroka politikoak sortutako ikurren karga ideologiko handi batekin: ikurrina, «Euskadi», hizkuntza bera erritual modura, zeina afektiboki barneratzeak nazio horretakoa izatearen sentimendua ematen baitu (Coomer, 1984).

Eskema bi horien ondorioz, proiektu asimilazionista bat sor daiteke, zeinaren oinarria baita “suposatzen dela dagoeneko «egindako» herri bat existitzen dela, iraganeko sustrai sendoak dituen, ezaugarri modura mentalitate berezi bat eta balio-

eskala moral bat dituen, baita kultura oso bat ere, non soilik esku hartzen saiatuko litzatekeen” (Colomer, 1984). EAEn kasuan hala dela dirudi.

Iraola, Mateos eta Zabalo (2011) autoreek gai hori landu dute askoz oraintsuago. Iraganeko beste ikerketa eta azterketa batzuekin bat eginez, honako hau ondorioztatzen dute. “Euskadira 1950 eta 1980 artean iritsitako immigranteek integrazio maila altua lortu zuten “ (121. or.). Ondorio bera atera zuen gai horren inguruko berariazko ikerketa egiteko sortu ziren eztabaida-taldeetan atera zen informazioak.⁹ Talde horietako parte-hartzaileen adierazpenen ondorioz uler daiteke ez dela “kultura-talkarik” existitzen gaztelaniaz hitz egiten duten migranteen eta bertoko euskaldunen arteko distantzia linguistikoaren ondorioz, bereziki Gipuzkoako zenbait eskualdetan (122 or.). Ikerketa horren arabera, “euskara ez ezagutzea ez da oztopo bat izan gustura egokitzeko, baita herri hartzailea bereziki euskalduna zen kasuan ere” (127 or.).

Ikerketa honetan zehar elkarriketatutakoek bereziki balioesten eta nabarmentzen dituzte egunerokotasunarekin, alegia, existentziaren dimentsiorik egunerokoenekin (eskolan egindako lagunekin, lan-inguruan sortutako harremanekin edo seme-alabak zaintzearekin, mendi-taldeetan eta auzo-elkarteetan parte-hartzearekin, eta abarrekin) zerikusia duten integratze mekanismoak eta espazioak, eta bereziki, immigranteen eta bertokoen artean bikoteak sortzea eta ezkontzea: “Beraz, eskola, seme-alaben inguruan sortutako harremanak eta fabrika integratze espazio pribilegiatuak dira” (122 or.). Ikuspuntu horren arabera, “orokorrean, esan dezakegu migratze-ibilbide horrek arrakasta izan duela: iritsi ziren gehienek beren helburua lortu zuten (lan hobia, bizitza hobia),

⁹ Zazpi eztabaida-talde beste hainbat herritan, bai handietan (Barakaldo, Gasteiz, Iruñea) zein ertainetan (Altsasua, Pasaia) edo txikietan ere (Berriatua, Labastida). Denek izan zuten migratze-tasa handia urte horietan zehar. Talde horiek 2009 erdialdean eta 2010 hasieran osatu ziren, Euskaditik kanpo jaio eta 1950. hamarkadatik 1980. hamarkada bitartean etorri eta Euskadin 15 urte baino gehiago eman duten biztanleekin.

eta gainera, gizartean gora egiteko asmoa bete zuten, berek pertsonalki bete ez bazuten, beren seme-alabek hala egin baitzuten” (121 or.). Gainera, beren egoera pertsonalaren gainean asebetetze maila altua erakusten dute, bai maila ekonomikoan, migrazio-proiektu gogobetegarri bat egin dutela onartuz, edo bai Euskadin orokorrean bizi diren herritarren moduan (p. 126).

Ikusirik integrazioak gizarte eta egitura mailan balioespen altua duela, elkarrizketatutakoek ia ez diote arretarik jartzen integrazio horren dimentsio politikoari eta kulturalari. Alde horretatik, honako hau adierazi dute: “Gutxitan aipatzen dute politika Euskadiko gizartean integratzeko mekanismo gisa, eta aipatzen dutenean, esaten dute ideologia politikoa ez duela baldintzatzen jatorriak, hau da, immigrantea edo bertokoa izateak” (123 or.).

Integrazioari garrantzia gutxi eman zaio bai maila politikoan zein ideologikoan ere, nahiz eta integrazioak balorazio ona izan duen maila sozioekonomikoan, eta azken horrek erdiespen eraginkorra izan. Hortaz, elkarrizketatutakoek, agian, garrantzia kendu diete bazterketa-gertaerei eta -egoerei. Izan ere, egoera horiek historikoki errealak izan ziren, eta sarritan, Euskadiko immigranteen eta bertokoen arteko harremanak ondoen zehaztu dituzten egoeren moduan azaldu dira, esaterako, “maketo”aren imajinarioa existitu da, egun tabu bihurtu den terminoa “bertokoek kanpokoan aurka sarri askotan erabili ondoren” (Maizkurrena, 2010). Baina dirudienez

Iritsi zireneko gogorapena, hasierako urteetakoa, ez da espero litzatekeen besteko negatiboa, eta ez da irain edo kexa orokorraren sentimendurik hautematen jasotako tratuaurrean. Jatorriaren ondorioz jasotako irainak deskribatzen direnean (*maketo* eta *coreano* garai hartan erabiltzen ziren zenbait mespretxuzko terminoren arteko bi ziren), berehala erlatibizatzen dute, denbora gutxian gertatu zela, haurren kontuak zirela, etab. esanez (Iraola, Mateos eta Zabalo, 2011: 121).

Alde horretatik, garrantzitsua da gogoratzea dagoeneko orain dela zenbait hamarkada gertatutako migrazio-prozesua aztertu dugula, eta ondorioz, denboraren poderioz, hasierako urteetako zenbait oinaze ahaztu daitezkeela. Beste azterketa batzuek ere, esaterako María Feijóok egindakoak, epe ertain-luzean erabat integraztearen tesia mantentzen dute; baina immigranteek beren jatorriagatik aurre egin behar izan zieten zailtasunak zein bazterketak ere alde batera utzi gabe: “Iritsi zirenean bazterketa handia jasan behar izan zuten, eta egunero deitzen zieten *korearra* edo *belarrimotza*; baina zintzotasunaren eta lanaren bidez, tokia egin zuten” (Roteta-n, 2016). Antzeko ibilbidea izan zutela esan daiteke Errenteriako Centro Cultural Andaluz Aljarafeke kide immigranteek adierazten dutenaren arabera: “Bat egiten dute esanez integrazioa «ona» izan dela; hala ere, ez dute ahazten haurrak zirenean “mantxurriano eta belarrimotz” moduko adierazpenak entzun behar izan zituztela». Nabarmetzen dute euskaldun eta andaluziar askoren arteko ezkontzak egin zirela, eta berek azentu andaluziarra mantendu arren, beren seme-alabek euskara menperatzen dutela eta andaluziarrak baino euskaldunago sentitzen direla, «gu ez bezala» (Iparraguirre-n, 2015).

Gatazka, kontaktua edo alboratze hutsa?

1979an, DATA S.A gizarte-ikerketarako institutuak anbizio handiko inkesta bat egin zuen, demokrazia estreinatu berri zuten Espainiako herritarren iritzi eta jarrera politikoak ezagutze aldera, frankismoaren gau ilun eta luzearen ondoren. Jasotako datu horiek AEBetako hiru ikertzailek, alegia, Richard Gunther, Giacomo Sani eta Goldie Shabad ikertzaileek erabili zituzten 1986an argitaratu zuten *Spain After Franco: The Making of a Competitive Party System* izeneko liburuan.¹⁰

¹⁰ Liburua ingelesez hemen irakur daiteke:

Inkesta hori euskal gizartearen eta politikaren gainean egin zen lehenengotariko ikerketarik eraginkorrenen arteko baten oinarria izan zen, alegia, Juan J. Linz soziologo ezagunak zuzendu zuenarena, zeinaren emaitzak 1986an argitaratu baitziren *Conflicto en Euskadi* izeneko liburuan (Linz *et al.*, 1986).

Liburu horren seigarren zatiaren titulua da "Immigranteak eta bertokoak" (483-519 or.)- Atal horren sarreran honako hau irakur daiteke: "Euskadik eta Kataluniak ezaugarri komun bat partekatzen dute: beste eskualdeetako immigrante-proportzio altua dute, Europako beste herrialde batzuetako eskualde elebidun edo nazio bidun askoren aldean. Mende amaieratik aurrera izan zen garapen ekonomikoaren, bereziki industria-garapenaren ondorioz, eskualde bietara Espainiako beste eskualde batzuetako, kasu gehienetan gaztelaniaz hitz egiten zuten eskualdeetako immigranteak joan dira" (Linz *et al.*, 1986: 485). Urte batzuk lehenago, Amando de Miguel-ek ere ezaugarri berezi hori nabarmentzen zuen, eta adierazi zuen ezaugarri hori, alegia, Euskadira joan zen immigrazioaren fenomenoak, bere ustez, "ia bakarra" zela; izan ere, immigrazio hori

ez da joan-etorrikoa (hegoaldeko Europatik erdialdeko eta iparraldeko Europara langileek egin zuten mugimenduaren moduan), eta gainera, Espainiako beste eskualde batzuetan gertatzen denaren aldean, bertoko biztanleen eta immigranteen artean banaketa etniko eta idiomatiko nabarmena mantentzen da. Kataluniaren kasua antzekoena da, non asimilazio idiomatikoak azkarrago gertatu zen, katalana eta gaztelania hizkuntza erromantzeak direlako; Euskadin eta Nafarroan gertatzen den identitate etnikoaren kontzientzia ez da hain nabarmena (de Miguel, 1974: 250).

"Estatu plurinazional baten barruko estatu barruko immigrazio" fenomeno bat izan zela kontuan izanik (Aierdi, 1993: 83; ikusi baita ere: Garmendia, Parra Luna eta Pérez Agote, 1981), Euskadira egindako barne immigrazioen kasua ikerketa askok

<https://www.ucpress.edu/op.php?isbn=9780520063365>. Espainian Centro de Investigaciones Sociológicas zentroak argitaratu zuen 1986an.

aztertu dute *borroka sinbolikoen* interpretazio-esparruaren bidez; izan ere, immigrazioa arazo sozial bat izan da euskal errealitatearen irakurketa nazionalista bat egiteko eta horren proposamen politikoak emateko, alegia, “bertoko kolektibitatearen profil etnikoa” lausotu zuen prozesu bat izan zen (Aierdi, 1993: 8). Azken finean, ezin dugu ahaztu “immigrantearen kategoria karga nazional handia duen kategoria dela. Immigrantearen kategoria nazionalismoak – Estatuarekin edo Estaturik gabe– bere nazioko mugak ezartzen dituen aldi berean eraikitzen da, eta muga horiek, aldi berean, definitzen dute zein den herritarra (nazionala) eta zein atzerritarra” (Iraola, Mateos eta Zabalo, 2011: 124).

Ikuspuntu horretatik, barne migrazioen azterketa ezin hobeto txertatzen da ikuspuntu teoriko bi handien arteko batean, zeinaren bidez gizarte zientziek gizarte-prozesu horiek eta beren ondorioak landu baitituzte. Ikuspuntu horren izena “gatazkaren teoria” (*conflict theory*) da, zeinaren arabera gizarte zehatz batean immigranteen presentzia masiboaren ondoriozko aniztasun etnokulturalak talde barruko mesfidantza sustatzen baitu (bertokoena immigranteekiko), eta aldi berean, talde barruko elkartasuna handitzen baitu (bertokoak elkarren artean ixten dira, eta immigranteak isolatu egiten dira eta ghetto bihurtzen dira). 1967an Horacio Capel autoreak egin zuen lehenengotariko azterketa batean, honela aztertzen ziren immigranteen integrazio-arazoak:

Talde hartzaileei dagokienez, dirudienez, zenbait kasutan, immigrazioak krisialdi sakonak eragin ditu bertoko gizarteetan, itxiak izateaz gain, beren berezitasunak arreta handiz zaindu baitituzte. Hori gertatu da Euskadiko zenbait hiri txikitan, esaterako, Gasteizen, non egun soilik biztanleriaren % 43 jaio baitzen hirian bertan; erresistentzia handia izan zen immigranteak onartzeko, eta soilik «adostutako bizikidetzat bat onartu da, non errietak leundu diren arren, ez den borondaterik sortu elkarrekin herritar-bizitzan parte hartzeko». Kataluniari dagokionez, ikus daiteke bertokoek

sarritan jarrera negatiboa dutela, alegia, ez dutela nahi izan integrazioaren alde egin, J. Maluquer-ek nabarmendu duen moduan. Iritsi berriarekiko mespretxu-jarrera horri dagokionez -Espainiako erdialdean eta hegoaldean aurkitzen zaila dena-, ezizen mespretxatzaileak aurki daitezke, hala nola «korearrak» Estatuko iparraldeko eskualde askotan immigranteei hala deitzen baitzieten (Capel, 1967: 89).

“Immigranteak masiboki iritsi ziren, «euskalduna izatea»-ren inperatibo tradizionala ezagutu gabe, identitate-krisialdi sakon bateko unean, eta horrek XIX. mende amaieran hasitako gatazka indartu zuen, eta modu bereziki zitalean elikatu zuen identitate propioa mehatxatzearen sentimendua”, idatzi zuen hainbat urte geroago Cristina Blanco soziologoak (1994: 47).

“Korearrak”, “maketoak”, “belarrimotzak”, “mantxurrianoak” immigranteen aurkako mespretxuzko ezizenak izan ziren, gure gizartean oraindik ere entzuten jarraitzen direnak (Jáuregui, 1994; Garmendia, Parra Luna eta Pérez Agote, 1981: 48; Elorza, 2001; Chacón, 2006, 2015; Fernández Soldevilla eta López Romo, 2010; Bas, 2013; Montalbán, 2015; Portela, 2016; Nogales, 2017). Koldo Uncetak ukitu autobiografikoko artikulua batean gogoratzen zuen zer nolako baldintzatan entzun zuen lehen aldiz “korear” hitza, Euskadiko beste haur askoren moduan:

Garai haietan immigrazio masiboa joan zen Euskadira eta Kataluniara, Gaztelatik, Andaluziatik eta historiak biztanleak baino lan gutxiago sortu zituen hainbat tokitik. Toki horietan, bizirauteko beste lurralde batzuetara emigratu behar izaten zen, bai Europa oparora (Alemania, Suitza, Frantzia, Belgika eta abar), bai Euskadi moduko tokietara, non industrializazio-fase berri batek eskulana eskatzen baitzuen aurrera egiten jarraitzeko. Jende horrek bere ondasun guztiak oholezko maleta baten barruan ekartzen zituen. Atzean uzten zituzten etxea, iragana, ohiturak, eta batzuetan, baita familiak ere. Batzuetan talde handiagotan iristen ziren, esaterako, Gaztela-Mantxako herri batek Udala, eliza eta eskola itxi zituen, eta gure artera etorri ziren –apaiza eta alkatea barne– lan bila. Baldintza prekarioetan instalatzen ziren, orduak eta orduak lan

egiten zituzten alokairuko etxebizitza bat hartzeko eta beren familia nolabait egokitzeko. Emakumeek etxeko lanak egitea bilatzen zuten, ogerleko batzuk atera eta beren familiak janzten eta elikatzen laguntzeko, eta beren etxeko eta inoren etxeko lanak bateratzen zituzten, baita hurrei arreta eman ere, senarrak, eta batzuetan, baita seme nagusiek ere, lanera eramane behar zuten zakote-ontzia prestatzeaz ahaztu gabe. Emigrante haiek ia ez zuten aukerarik gurekin – euskaldun “jatorrekin” – nahasteko, alde batera utzita lanean edo errenta kobratzeaz arduratzen zen ugazabarekin ezarritako harremanak. Ez zuten aisialdirik; izan ere, denbora osoa lanean eman behar zuten, eta gainera, ezin izaten zuten aurrezten zuten gutxia gastatu zinemara joaten edo txikito batzuk hartzen. Gure hiri eta herrietako inguruan bizi ziren, batzuetan benetako ghettoetan, haiei etxebizitza emateko zitzu bizian eraikitako etxeetan, zeinaren ondorioz dirutzak sortu zituzten hirigintza-eragiketak gauzatu baitziren. “Korearrak” edo “maketoak” ziren, hala deitzen baitzitzairen. Sekula ez dut jakin oso ondo zergatik deitzen zieten “korearrak” eta ez beste jentilizio bat, esaterako, poloniarra, egiptoarra edo afganiarra. Agian Korea gure herriko imajinarioan toki mespretxagarri bat zen, inoiz jaio nahiko ez genukeen toki bat (Unceta, 1999).

Termino horren jatorria, tokiko biztanleen artean gehien “gizarteratu” zena, honela azaltzen du beste ikertzaile batek:

Berrogeita hamargarren hamarkada hasierako nazioarteko gatazka nabarmenena Koreako Gerra izan zen. Orduan, norbaiti bururatu zitzaion NBEko tropak erasotzen zituzten soldatu txinatarren eta iparkorearren samaldak alderatzea hegoaldeko iristen ziren ustezko “jende-uholdeekin”. Horrela egin zen izen hori ezaguna, ohitura hain ezberdineko immigranteei buruz hitz egitean. Maila orokorrean zabaldu zen, zalantzarik gabe, eta geroztik, modu arruntean erabili izan da urte askoan (González de Langarica, 2007: 60).

Denbora igaro den arren, Gipuzkoara 1950etik 1975era artean iritsi zirenen lekukotza pertsonalek biziki gogoratzen dute lehen talka kultural hura. María Feijóok, Zarauzko Extremadurako eta Galiziako immigrazioaren kronistak, gogoratzen du herriko

esaera batek honela esaten zuela: “panazko fraka eta adabakia ipurdian, korearra ziur”. Eta immigrante horietako askok bizi izan zuten bazterketa-esperientzia jasotzen du: “Korearrak deitzen ziguten”, esaten dute batzuk; “Lepo gainetik begiratzen ziguten”, gogoratzen du emakume horietako batek; eta beste emakume batek azaltzen du zer nolako harridura izan zuen gizon zarauztar batek, gero bere senarra izango zenak, herriko plazan dantzan egitera atera nahi izan zuenean: “Nik uste nuen adarra jotzen ari zela, herrian korearrak deitzen ziguten eta” (Feijoo, 2015, 2016: 19).

Esperientzia oso ezberdina gogoratzen du, oraindik amorruarekin, ikerketa honetarako berariaz sortutako eztabaida-talde bateko parte-hartzaile batek:

Bai, niri aurpegira esan zidaten. Behin baino gehiagotan. Kontua da ni Hondarribiko mutil batekin geratzen nintzela dantzan egiteko; jatorra zen. Pilotaria zen, zesta-puntakoa. Eta hara non egun batean esan zidan ez ginela ezkongaiak. Eta orduan esan zidan bere amak jakingo balu maketa batekin ari zela ateratzen... Eta nik esan nion, maketa? Eta berak esan zidan: “Tira, mantxurriana, kanpokoa. Eta ni horrek hainbeste amorratu ninduen, pikutara bidali nuela [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria]

Aitzitik, ikerketa honetarako elkarrizketatutako beste batek horren antzeko gertakizunak erlatibizatu egiten ditu:

Agian nolabaiteko gaitzespenen bat sortzen zen neskei dantzan egiteko eskatzen genienean, esaterako, esaten zuten "ez, maketoa zarelako"; baina niri ez zidaten hori inoiz esan. Koadrilan esaten zuten: “Bada, honekin hitz egin dut eta dantzan egiteko eskatu diot, eta honegatik baztertu nau”; baina nik inoiz ez nuen sentrazio hori izan. Ez, ez. Inoiz ez nuen izan [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Dantzako pasadizoa eta pertsona bakoitzak nola bizi (edo gogoratu) ahal izan zuen alde batera utzita, egia esan, gutxiespeneko esperientzia hori biziki gogoratzen da elkarrizketetan eta eztabaida-taldeetan:

Kontua da garai hartan batzuetan mantxurrianoen eta ez dakit zeren kontu horrek eragin egiten zigula. Zeren, gainera, mespretxuz esaten zizutela baitzirudien [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Eta nik bezeroen aurrean halakoak entzun izan dut, saltzen ari nintzen bitartean: “Zertara etorriko dira maketo horiek guztiak hona?” Nik hori bizi izan dut. Eta bezeroak niri begiratzen zidan, bazekielako Burgoskoa nintzela. Eta pasadizo hori batzuetan grabatu egin beharko litzateke behin eta berriz [...] Nik lana aurkitu dut hemen. Fabrika batean ari naiz eta nire senarra ere bai, eta pozik gaude. Baina ez gara maketoak, zuk diozun moduan. Langileak gara. Atera kontuak zenbat kasu zeuden [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Badut beste esperientzia bat. Jada esan dut ni txikitan etorri nintzela, eta lotsa ematen zidala Cacereskoa nintzela esatea, pentsa ezazu. Ez dakit zergatik. Baina kontua da Caceres gaizki ikusia zegoela. [...] Nik beti esaten nuen mantxurrianoak Mantxakoak zirela. Zer mantxurriano eta zer arraio! [...] Baina denoi esaten ziguten [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Iskanbilak hasi zirenean, hasi ziren esaten zu hemengoa zara edo zu txurrianoa zara; niri ez zidaten inoiz txurrianoa esan. Baina kanpokoak ginenoiz txurrianoak esaten ziguten. Kanpotik, hau da Espainiatik etortzen zirenei, mantxurrianoak deitzen zieten [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Orokorrean, Galtzarabordako guztiok lehenik, mantxurrianoak ginen. [...] Kanpoko jende guztia, bai. [...] Hemengoak ez ginen guztiok, edonongoak izanik ere, mantxurrianoak ginen. Batez ere extremadurarren gainean ari ziren; baina Extremadurakoekin batera denok sartzen ginen, errioxarrak, andaluziarrak, denok [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Hemen tabernetara joaten zinenean esaten zizuten “zoaz zure herrira plater beroa jatera”. Eta herrikoekin abesten jartzen zinen eta gaizki begiratzen zizuten [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Nik garai hartan 8 urte nituen. Ikasten ari nintzen. Nik zera nabaritu nuen, eskola publikoaren eta eskola pribatuaren artean aldea zegoela. Eskola publikoan, agian irakasle eta maisu gehienak gaztelaniaz aritzen zirenez, etorri zirenak gutxienez [...]. Niri esperientzia hori eta alde hori bizitzea tokatu zait, bai, ikastetxe batetik bestera. Orduan, jakina, maketo deitza... [...]. Niri ez zait suertatu; baina nik ikusi ditut, bueno!, erabat azpiratuta zeuden neska-mutikoak ikusi ditut. "Maketo puta hori, ez dakit zer!". Ikastetxera ezin joanda ibiltzen ziren horregatik. Izan ere, sentitzen ziren... [E1. Casa Cultural de Galicia "As Burgas" de Eibar].

Eta batzuetan mantxuarrinoaren kontu hori; nik hori oso gaizki neraman, oso gaizki neraman niri mantxurriana deitza; duintasuna beti hor daramazu eta. Ni beti izan naiz nire duintasuna gauza guztien gainetik eramatekoa, bai. Sufrimendu asko kostatu zait [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Alde/bereizketa/gaitzespen horren oinarrian eraiki zen "bi komunitateen" irudia, "langile-klasearen sektore berri bat" agertzearen ondorioz sortu zena, eta honela definitzen dena:

Komunitate nazionalistarekiko mespretxuaren eta faxismoaren bidezko hezkuntzaren ondorioz jasotako euskararekiko mespretxu antidemokratikoaren arteko nolabaiteko nahasketa zen; horrez gain, gizarte-egoera erabat prekarioa, kasu askotan izugarri prekarioa zuten, langileriaren mailarik behekoenetan kokatzen zena. Horiek dira langile-klase immigrante sektore berri eta izugarri garrantzitsu ia guztiak iritsi zenean zituen ezaugarri nagusiak (Escudero, 1978: 96-97).

Euskal errealitatearen azterketa horrek, ziurrenik, Aranaren "antimaketismo" bereizgarria izan zena islatzen du (de la Granja, 2006); baina azterketa hori ezin dakiok 1950etik 1975era arteko garaiari besterik gabe ezarri (Fusi, 1984; Aierdi, 1993: 120-125; López Romo eta Van der Leeuw, 2013: 29). Ikerketa sozialen arabera, inoiz ez dira bi komunitate horiek existitu, baldin eta ulertzen badugu komunitate horiek "barruko mailan homogeenak ziren, baina beren artean iragazgaitzak eta desberdinak ziren bi egitura sozial" zirela; ez

zen hala izan: “Euskadiko errealitatea askoz ere konplexuagoa da; izan ere, komunitate idiomatikoak (kontzeptu hori onartzen bada) ez du bat egiten komunitate kulturalarekin, eta horiek biek ere ez dute bat egiten komunitate sozioekonomikoarekin, eta hiru horiek ez dute ezta politikoarekin ere bat egiten” (Ruíz Olabuénaga eta Blanco, 1994: 50). Are gehiago, Juan Pablo Fusi jaunak honako hau ohartarazten du:

Euskadi garaikidean ez ziren sortu soilik bi komunitate, bata bertokoa eta bestea immigrantea. Immigranteek Euskadin izan duten integrazio-maila beste hainbat tokiren artean aipagarria izan da –nahiz eta immigrateen aurka batzuetan kalifikatzaile iraingarriak erabili («maketoak», «korearrak», etab.)–; horren arrazoa, agian, gizarte honetan lanak etika berdinzalea izan duela izan daiteke (Fusi, 1984: 253).

Xabier Aierdik esaten duen moduan (1993: 124), bi komunitateren ganean luze eta zabal hitz egin den arren, “soilik komunitate nazionalista deskribatu da argi eta garbi; izan ere, komunitate ez nazionalistaren profilak ezabatu egiten dira lehenengoa bereizten den neurrian”. Hain zuzen ere, EAEko ustezko komunitate ez nazionalista hori existitu ez izana zuzentzea proposatzen zuen Pedro José Chacón historialariak bere *La identidad maketa* liburuan, zeinaren helburua baita norbere identitatea eratzeko proposamen bat egitea, bertan bizi baina bertokoak ez diren eta jatorriz Espainiako beste toki batzuetakoak direnentzat. “Aukeratu. Erabakitzen baduzu ez zarela maketoa, eta hala ere, Euskadin norbait zarela, orduan, Euskadikoari utziko diozu zure Euskadiko herritartasunaren giltza izaten jarrai dezan, bere menpe izaten jarraitu dezazun, dutxa eskoziarraren antzera esanez noiz zaren eta noiz ez zaren Euskadikoa” (Chacón, 2006: 12).

Hala ere, bi komunitateen irudi horrek jarduten jarraitu du eztabaida politikoa; baina gehienetan ez da EAEko errealitatearen deskribapen zientifiko moduan hartu, baizik eta etorkizunean gizarte-konfrontazioa sortzeko egoera potentzial baten adierazpen kezagarri modura. José Ramón Recalde honela planteatzen zuen: “Komunitate bat edo bi garenari dagokionez...

Gauza biak gara eta bata bestea baino gehiago izango gara, gauzak ongi edo gaizki egiten dugunaren arabera. Bi komunitate sortzeko lan egiten badugu, horiek sortuko ditugu eta elkar hiltzen biziko gara. Komunitate bat sortzeko lan egiten badugu, komunitate harmoniko bat sortuko dugu” (Recalde, 2009: 302).

Ikerketa sozialaren eremuan, bi komunitateen imajinarioaren ondorioz sor daitekeen ebaluazio xehatuago bat eman zuen Cristina Blancok 1994an, eta zera ondorioztatu zuen, konfrontazioa gertatzen ez bazen ere, bertoko biztanleen eta EAera etorritako biztanle immigranteen arteko benetako integratziorik ere ez zela ari sortzen. Ikerketa horren bidez aztertu zuen zer nolako aldaketak gertatu ziren Euskadikoa izatearen irizpideen gainean bertokoek eta immigranteek elkarrekin bizitzen urte asko eman ondoren, eta egiaztatu zuen irizpide horiek mugitu egin zirela “barne hartze murriztaile”-aren (jatorriz edota jaiotzaz Euskadiko komunitatearekin lotutako pertsonen bertokotasuna mugatzearen) eredu batetik, “barne hartze posibilista” batera (nahikoa da Euskal herrikoa izateko desira izatea, lurraldea maitatzearen, euskara ikastearen edo euskal nazionalista izatearen bidez). Baina autoreak ohartarazi zuen lekualdatze horren arrazoia ez zela bertokoen eta immigranteen arteko interakzioaren ondoriozko eboluzio arauemaile bat izan, baizik eta azkeneko horiek euskal gizartean gehitu zirelako. Ez zen bertute ariketa bat izan; aitzitik premiagatik gertatu zen, bertoko biztanleek immigranteen presentzia aintzatetsi beharreko premiagatik. Hortaz, ikertzaileak honako hipotesia planteatzen zuen etorkizunean: “hainbat urtetan elkarrekin bizi arren, bertokoen eta immigranteen talde-bizitzak modu paraleloan gertatu ziren modu interaktiboan gertatu ordez; hau da, hainbat aztarnaren arabera, bertokoen eta immigranteen artean atzerriaritze soziala gertatu zen, agian hain urruti ez zeuden oroipen existentzialisten ondorioz” (Blanco, 1994: 59).

Baina gatazkaren edo atzerriaritzearen arabera diagnostikoak egiteaz gain, gizarte-zientziek “kontaktuaren hipotesia”

(*contact hipótesis*) izenekoaren ondorioz sortutako migrazio-mugimenduekin lotutako aldaketa soziokulturalen egoerak ere aztertu dituzte. Ideia hori AEBetako Gordon W. Allport psikologoak formulatu zuen 1954an bere *La naturaleza del prejuicio* liburuan, eta ikuspuntu horren arabera, gu bezalakoak ez diren pertsonekin harreman gehiago izaten dugun heinean, gure hasierako zalantzak eta ezjakintasuna gainditzen ditugu, eta azkenean, gero eta konfiantza gehiago izaten dugu pertsona horiengan, eta kultura arteko tolerantzia eta gizarte-elkartasuna indartu egiten dira. Baina talde ezberdinen arteko pertsonen arteko kontaktuak zentzu positibo horretan funtziona dezan, interakzioa lau funtsezko baldintza betetzen dituen testuinguru batean gertatu behar da: 1) Frekuentzia, iraupen eta hurbiltasun nahikoa izatea esku hartzen duten taldeetako kideen artean harreman esanguratsuak garatu daitezkeen; 2) Helburu komunak existitzea: kooperazio-egoera izatea, eta ez baliabide urrien gainera lehiakortasuna; 3) Kontaktua estatus bereko edo antzeko parte-hartzaileen artean sortu behar da, ez benetako edo hautematen den gutxiagotasun-egoeretan; 4) Harreman konstruktiboa sustatzen duen esparru sozial eta instituzional batean gertatu behar da, bizikidetzat barne hartzailea eraikitzeke helburuarekin.

Gipuzkoako immigranteen eta bertoko biztanleen artean sortu ziren harremanak baldintza horietan gertatu al ziren? Gainerako testuan, kontu hori sakonduko dugu, prozesu horren protagonistek oraintsu eman duten lekukotzak oinarri harturik. Nolanahi ere, laurogeiko hamarkadaren hasierako hainbat azterketek honako hau baieztatzen dute jada: “Euskadin bizitako urte-kopurua handitzen den neurrian, «bertoko jendearekin eta beren gauzeekin harremanetan jartzeko eta haiekin komunikatzeko» jarrerarekin identifikatzen direnen ehunekoa handitu egiten da, eta aldi berean, inhibizioaren eta isolamenduaren aldekoen kopurua gutxitzen da” (Garmendia, Parra Luna eta Pérez Agote, 1982: 57).

Eta izan ere, orokorrean, hasierako gogorapen txarrak edo esperientzia txarrak erlatibizatu egiten dira, eta nolanahi ere, konpentsatu egiten dira, denbora igaro ahala gizarte-harremanek hobera egiten baitute:

Mespretxuz esaten zizutenean mina ematen zuen. Baina batzuetan mantxurriana besterik gabe esaten zizuten, esanez ez zara hemengoa, Errioxakoa edo dena delako tokikoa zara [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Santi: Ez da kontuan izan behar. **Rosa:** Aizu, bai, kontuan izan du. Mina ematen du. Gustura zaudela ergel batek horrelako gauzak esatea... **Óscar:** Hori pasatu da, pasatu da. **Santi:** Orain dela 10 urte... [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Hernani, azken finean, herri bat zen, eta harremanak egitea pixka bat kostatu zitzaidan. Garai hartan ez zegoen egungo komunikazio-mota. Eta orduan, urtebete edo urtebete eta erdi kostatu zitzaidan lagunak izatea. Hori bai, gaur egun lagun berak izaten jarraitzen dut. Hemengoak dira, Euskadikoak, Hernanikoak, eta hasieran esaten den hori betetzen da, alegia, serioak eta isilkorrak direla. Baina gero, behin sartzen zarenean, ez dago inolako arazorik [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Euskaraz hitz egiten ari zirela, elkarrizketan sartzen zuten "horiek zera", esaterako. Bai batzuk zein besteek ere. Agian iraganean gertatu zitzaienaren ondoriozkoa zen; baina tira, ez nuen... Ni, egia esan, oso gustura sentitu izan naiz. Gustura nago [E1. Casa Cultural de Galicia "As Burgas" de Eibar].

*Inoiz ez nuen inolako bazterketarik bizi izan. **Ez beste termino iraingarriagorik ere.** Bueno, betiko maketo, baina tira, hori. Nik ez dut gogoratzen niri inoiz hori deitu izana. Izan ere, lan egin nuen enpresan euskaldunak zeuden, baina gehienak kanpotik etorritakoak ziren. [...] Agian, agian, tira, bada, jaietan, nolabaiteko..., ez dut esango bazterketa, baina igartzen zen nolabaiteko, alegia, noizean behin esaten zizuten... edo botatzen zizuten..., ez zizuten zuzenean esaten, baina koadrilan entzuten zen "hemen daude maketoak dagoeneko", edo horrelako zerbait, baina oso arinki. Niri*

horrek inoiz ez zidan minik egin. Inoiz ez zidan minik egin, zeren inoiz ez bainuen ikusi zera moduan... [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Nik Koldo Mitxelenako lehenengo jardunaldietan azaldu nituenean hitz horiek, alegia, maketo, belarrimotza eta gauza horiek guztiak, esaterako, mantxurriano, korearra eta beste, publikoaren artean zegoen jendeak, bereziki gazteek, ez zuten ideiarik ere ez [E4. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Integrazio materiala: enplegua eta bizi-baldintzak

José Arandaren ustez, “joan den mendeko bigarren erdian hasi zen, eta Euskadiko gizarte hutsarekin bete ezin zen eskulana sortu zuen industria-iraultzaren ondorioz Euskadira iritsi zen emigrazio masiboak hautsi egin zuen immigrazioarekiko erresistentzia izatearen tradizio historiko zahar bat” (1998: 132). Bertoko baten ikuspuntutik, honela gogoratzen du Idoia Estornése:

Eredu espainiarraren igogailu soziala eta ongizate estatua, azkenean ere, martxan jarri ziren. Aberats berriek eskola profesionalak eskatzen eta bultzatzen zituzten eskulan kualifikatua izateko; lan egiten zuten, eta lan egin arazten zuten. Lehenik, senideak ekartzen zituzten herritik, baserriko bigarren mailakoak, «konfiantzazkoak» ekartzen zituzten; ondoren, Espainia beltzeko immigranteak ekarri zituzten, gizarte itxietatik, erdifeudaletatik ihes egiten zuten gerraondoko naufragoak. Soldadutza egin zutenak iritsi ziren – «mundua ezagutu» zutenak-, landa-eremutik edo herri mugiezinetatik etorri ziren (Gaztela eta Leondik, Extremaduratik, Andaluziatik, Galiziatik), peoi- edo zerbitzari-lanak egiteko, ia alfabetatu gabe zeudenak, baina *en cristiano* hitz egiten zutenak. Prozedura: bitarteko bati ordaintzea «*Vascongadasetara* igotzeko»; eta egun eta erdi kartoizko maletaz, fardelez, kez, usain sakonez beteriko hirugarren mailako bagoietan. Fabrikako arduradunek geltokian itxaroten

zuten, eta nasan bertan kontratatzen zuten, adierazten du Ecequielak. Gizonezkoak ez ziren elizara joaten; emakumezkoak bai; indartsuak eta garbiak ziren, azkar ikasten zuten, etxean bizi ziren eta soldata bat kobratzen zuten, hilean edo astean, arautu gabe zegoen (Estornés 2013: 110-111).

Hona lan egitera etortzen da. Egia esan, proiektu honetarako sortutako eztabaida-taldeetan eta elkarrizketetan parte hartu duten gutxi batzuk baldintza ezberdinak aipatzen dituzte beren migrazio-historia azaltzeko unean:

Ni hona ez nintzen lan-arrazoiengatik etorri; ni maitasunarengatik etorri nintzen. Nire emaztea hemengoa zen, eta etortzea pentsatu nuen, hemen nire familia hobeto haziko nuela pentsatuz. Orduan, ez nuen inolako lan-arazorik izan lana bilatzeko; izan ere, funtzionario publikoa naiz, eta dagoeneko destino batekin etorri nintzen [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Hona etortzearen arrazoia ez zen lana izan. Nire ama maiatzaren 13an hil zen, eta irailaren 19an ni dagoeneko hementxe nengoen. Nik lana nuen han, nire ugazabek izugarri maite ninduten. Baina etxean zerbait falta zitzaidan; ez zegoen tratu txarrik eta horrelakorik ezer. Bete ezin zen mugarri bat falta zen etxean [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Ni hamabost urterekin etorri nintzen. Nire anai-arrebek lan egiten zuten, nire gurasoek beren lursailak zituzten eta ni hona etorri nintzen zeren nire anaiaren emaztea hil zen, eta medikuak herritik ateratzea agindu zion; ezkon berriak ziren eta emazteak, erditzean, hil egin ziren, ama eta semea. Orduan, nire koinatuak lagundu zion. Beraz, horrek tira egin zigun. Ni ikasten ari nintzen, nik batxilergoa han egin nuen [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Baina ia gehienek esan digute beren kabuz edo beren familiekin etorri zirela lan egitera, lan asko egitera, eta gogor. Prozesu horren protagonista izan zirenei hitza ematea da modurik onena bai aukera-garai haien, baina baita esfortzu eta sufrimendu askoko garai haien gaineko memoria egiteko:

Nire lan-bizitza hasi nuen egun 27. Poligonoa den tokian, Sarroeta Paseoan. Orain erauzi egin behar dute ibaiaren bideratzea dela eta. Nire enpresa orain beste toki batera lekualdatu da. Ni 15 urterekin hasi nintzen lanean metalean, makina-erremintaren adarrean. Eta hor izan naiz errelebo-kontratu batekin 15 urte nituenetik aurretiko erretiroa hartu dudanera arte. Ni bizi osoa toki berean izan naiz; eta jada arrakasta da toki berean hastea eta amaitzea. Gutxik egiten dute hori. Eta hala hasi nuen nire lan-bizitza [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Ni ikasten hasi eta Goi Mailako Batxilergora arte egin nuen. Baina jada ez zegoen jarraitu ahal izateko besterik ezer, ikasketak hor amaitzen ziren. Eta lanean hasi beharra zegoen, hori da egin behar zena. Eta non egin behar duzu lan? Han ezinezkoa zen. Nire gurasoek hemen Gipuzkoan hainbat urte zeramatzaten senide batzuk zituzten. Eta esan zidaten ea zergatik ez nintzen joaten lehengusuengana Gipuzkoara. [...] Lehengusuen etxera iritsi nintzen, Lasarten bizi ziren, eta hamabost egun inguru egin nituen beren etxean [G6. Centro Buralés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Lagun bat ezagutu nuen, eta esan zidan Contadores-en, enpresa handi batean, jendea hartuko zutela, eta nire burua aurkeztera animatu ninduen [...]. Froga 15 egunetan egin nuen, eta 15 egun barru esan zidaten bertan geratzeko. Ni 1.282. zenbakia nintzen. Izan ere, garai hartan fabrika ez zintuzten izenagatik ezagutzen, baizik eta zenbakiagatik. Beraz, ni 8 laguneko lantegi batetik 1.282 laguneko beste batera etorri nintzen. Izugarria iruditu zitzaidan, izugarri handia. Goizeko eta arratsaldeko erreleboetan lan egiten nuen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Ez dugu esan nahi beren jaioterrietan premiarik oinarritzkoenak, hala nola elikadura eta etxebizitza ez zituztela betetzen. Elkarriketatutako hainbat lagunek kontu handiz argitzen dute hori:

Nire aita meatzaria zen eta bost seme-alaba zituen. Ezin dezaket esan inoiz ezer falta zitzaidanik; baina gure gurasoak hona etorri ziren eta hemen hobeto atera gintuzten aurrera.

Nire hiru anai lan egiteko adinarekin etorri ziren jada [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nire gurasoen, aitona-amonen garaiez ari naiz, inolako ikasketarik ez zuten garaiez. [...] Nire herrian inoiz ez da ezer falta izan, gereziak, lursagarra zituzten, txerri-hilketa egiten zuten... [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Mª Dolores: Lau lursail zituzten. **María:** Nik entzun dudaren arabera, zeren nik hori ez baitut bizi izan, bi urtetxorekin ekarri baininduten, gure amak esaten zuen berak ez zuela inoiz goserik izan. Ez zuten gauza gehiegizkorik ere; baina goserik ez, txerri-hilketa eta beren beste hainbat kontu baitzituzten. **Mª Dolores:** Hori da, txerria hiltzen zuten; izan ere, bizitza erabat ezberdina zen. Herri batetik bestera gauzak asko aldatzen dira. **María:** Hori da, Extremaduraren kasuan, esaten dutenaren arabera, labore ureztatutakoetakoek lana zuten, eta Jerteko bailaran gereziak zituzten [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Bueno, ni 1964an iritsi nintzen Arrasatera. Gure aita bi urte lehenago etorri zen, 1962an. Garai hartan, gure lurraldean, egoera ez zegoen gaizki, nolabait esateko; baina aurreikusten zen nekazaritza-makineria automatizatu egingo zela... Horrez gain, landa-lanari dagokionez, gogorra izateaz gain, aurreikusten zen jabetza handiak ez genituenon kasuan amaitu egingo zela. [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Nire aita bizargina zen; egun ile-apaintzailea izango litzateke, baina garai hartan bizargina zen; eta jakina, etorkizun ona zuen, inoiz ez genuen zorigaitzik pasa. Baina erretiroagatik egokiagoa iruditu zitzaigun, eta gurasoei ere bai, familia batzea eta denok Arrasatera etortzea. Nire aita Arrasatera etorri zen; eraikin bateko atezaina izan zen, Arrasaten atezaina izan duen eraikin bakarrekoa. Gure aitak hor egin zuen lan, eta horri esker, gure aitak lan egin zuen, eta gainera, etxebizitzan eraikin horretan atezainari etxea egokitzen zitzaion, eta hor bizi izan ginen gu urte askoan [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Hala ere, batzuek irten baino lehenago zer egoeratan zeuden xehatzen dute, eta gogoratzen dute beren jaioterrietako bizi-baldintzak oso prekarioak zirela:

Herri batzuk ureztapena zuten, sail ureztatuak; toki horietako jendeak lana izan du beti, beti. Baina nire herrian, gure aita morroi moduan ezagutu dut bizi osoan, ez zuelako ez lurrik ez ezer [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Han, esaterako, hamahiru urte nituenean, goizaldeko lauretan jaikitzen nintzen, eta tomate erdi xerratua eta ogia gosaltzen nuen. Tomatea jateko, tomate-garaia izan behar zen; bestela, ez zegoen tomaterik [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Ni hona 1966an etorri nintzen. Esan bezala, herrian ez zegoen baliabiderik. Orduan, garai hartako ohiturak ez dakit onak edo txarrak ziren. Han baserria nagusiari uzten zitzaion, eta besteek beste bizi-baldintza batzuk bilatu behar izaten zituzten. Hemen ere existitzen zen hori. Ez dakit oraindik ere hala den. Baina Espainian hala izaten zen, baita Euskadin eta Galizian ere. Gainerako tokietan ez. Orduan, ni hona etorri nintzen eta lana bilatu nuen [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

8 urterekin etorri nintzen Euskadira, Valverde del Fresno izeneko herrixkatik, Extremadura ipar-mendebaldetik, Portugal eta Gaztela eta Leon jotzen dituenak. Nik 8 eta 9 urte artean izango nituen gure gurasoak Gipuzkoara etortzea erabaki zutenean. Garai hartan, ez zegoen lanik herrietan, eta ondorioz, bizitzeko zerbait bilatu behar zen, moduren batera edo bestera [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Nire gurasoak nekazariak ziren eta landa-lanetik bizi ginen. Urte batzuk onak izaten ziren eta bizirauten genuen; baina urte txarretan, egoera oso latza izaten zen, oso latza. Gainera, nahiko anai-arreba ginen; 6k biziraun genuen, baina 9 izan ginen. Beraz, unea iritsi zenean, ni atera egin nintzen; 1959a zen eta 15 urte nituen [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Nolanahi ere, irteteen zuten egoera hobeia edo okerragoa izan arren, hobetzeko emigratu zuten, hobeto bizitzeko, ez bakarrik baliabide materialei dagokienez; eta kezka nagusia seme-alabak ziren, etorkizun hobeia izateko itxaropena.

Batzuk bizi-kalitatea pixka bat hobetzeko ere etorri ziren; izan ere, arazo nagusia hango bizitza zen..., esklaboak ginela. Ni nengoen tokian, garai hartako bizimodua egiten zen, dirua irabazten zen eta lan pila bat zegoen [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Gure amak beti esaten zuen Gipuzkoara etorriko ginela. Esaten zuen han landa-lana zegoela eta ez zegoela etorkizunik bere seme-alabentzat. Horregatik etorri ginen. Izan ere, gure aitak beti izan zuen lana, eta txarren-txarreanean ere, ez geunden hain gaizki. Baina gure amak beti esaten zuen bere seme-alabak ikastea nahi zuela. Izan ere, han ez zegoen etorkizunik. Landa zegoen, hori bai. Baina ez herrian, ez Puente Genilen, ez hurbileko beste inon ez zegoen aukerarik Batxilergora egiteko. Ikasteko gai izan arren ere, ez zenuen aukerarik [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

*Garai haietan, egoera txarra zen herri batzuetan; Extremadura osoan ez, Extremadurak sobera lur baititu. **María:** Bai, baina non zegoen industria? Industria hemen zegoen, eta jendeak bizia hobetu nahi zuen. Industriak mugitzen zuen jendea [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].*

Nik gure aita gogoratzen dut, lana zuen herrian, baina esaten duzuen horregatik etorri zen hona, egoera hobetzeko. Lana zuen, finka batean ari baitzen lanean, lan asko zuen; baina oso lan gogorra zen. Bere gogorapena da goizaldeko 05:00etan jaiki behar izaten zela, idi-parea hartu eta egun osoa hortik ematen zuela. Eta hona etorri zen; baina hemen, zenbat aparteko ordu sartzen zituen Luzuriagan? [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Nire gurasoak nekazariak ziren eta urte hartan uzta oso-oso txarra izan zen. Eta pentsatu nuen ezin zizkidatela ikasketak ordaindu uzta horrekin. Eta nire aitari esan nion ez nuela gehiago ikasiko. Nire aita haserretu egin zen..., hori ekainean izan zen. Esan zidan urrira arte ez genuela hitz egingo [...] Eta

hala izan zen; urria iritsi zen eta aitari esan nion banentorrela. Goizean goiz autobus bat hartu nuen Donostiara iristeko, egunkaria hartu eta berak [trenean egin zuen neska-lagun batek] lagundu zidan. Eta iritsi nintzen eguneko gau horretan bertan, etxe bat aurkitu nuen dagoeneko, eta bertan lo egin nuen. Familia euskaldun on-ona zen. Amona bat, hiru seme-alaba zituen bikote bat, izeba ezkongabe bat eta osaba ezkongabe bat ziren. Eta nik haurrak zaintzen nituen. Bedeinkapen bat izan zen. Pila bat ikasi nuen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Bueno, ni hona 1961ean iritsi nintzen, emaztearekin eta seme nagusiarekin, orain 57 duenarekin. Hona etorri nintzen, Vigon 1950eko hamarkadan gutxi irabazten zen eta. Nik Vigon mekaniko moduan lan egiten nuen, Barrerasko lantegi batean, motorrak muntatzen. Baina ezkondu eta hona etorri nintzen, hemen hobeto irabazten baitzen [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Garai hartan Gipuzkoan lan asko zegoen (Gurruchaga, 1985: 229). Elkarrizketetan ematen diguten irudiak ez du inolako zerikusirik 1980ko hamarkadatik aurrera hainbeste unetan bizi izan dugunarekin:

Gainera, Euskadin, garai horretan, lantegi batetik irten eta berehala sartzen zinen beste batean, hain zegoen lan asko [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Aldaketa garrantzitsua izan zen, industria guztia iparraldera etorri zen. Lan asko zegoela esaten zen, eta jakina, jende guztia... Eta izan ere, lana izaten zuten, gauza bat utzi eta biharamunean beste gauza bat zuten dagoeneko; eta han ez [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Zuk nik baino hobeto dakizu hori, alegia, lehen lan bat amaitu, eta biharamunean, goizeko 06:00etan, dagoeneko beste toki batean ari zinen lanean. Ez zegoen arazorik kaleratzen baninduten edo ez dakit zer. Eta gaur egun, aukera hori izango balitz ere, askok ez zuten egingo [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Gu gaueko bederatzietan iritsi ginen, eta biharamun goizean, ogitarteko bat hartu eta ikusi genuen lehenengo obran sartu ginen, herritik lanera etorri ginen laurok. Eta biharamunean ere gauza bera; batzuok fabrika bat bilatu genuen, beste batzuek beste bat bilatu zuten, eta hala finkatu ginen laurok. Gu hona iritsi ginenean hala zen [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Nire aitaren enpresak Hondarribira eraman zuen; nire aita dagoeneko lanarekin etorri zen. Aireportuko pista egiteko etorri zen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Bitan etorri zen lan egitera. Bi tokitan egin nuen froga, eta alde egin nuen ez nuelako gustukoa. Ondoren, etorri nintzen..., eta nik uste dut txarrena hartu nuela. Gero Aldaiturriagara joan nintzen, eta hantxe geratu nintzen erretiratu nintzen arte. Arazorik gabe. Nahi nuen guztia eta gehiago lan egiten nuen. Larunbatak, igandeak eta jaiegunak. Denak. Mantentze-lanetan aritzen nintzen. Eta oso gomendio onarekin etorri nintzen [G6. Centro Bungalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Nik gogoratzen dut aitak hainbat alditan esan zidala bera Zumarragako geltokian atera zenean, Orbegozoko enpresaburuak eta Patricio Echevarría, bi enpresa handiko nagusiak, geltokian zeudela haien zain lana berei eskaintzeko. Izugarria zen [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Ni dagoeneko lanarekin etorri nintzen, gure osabak enpresa horretan lan egiten zuelako, beraz, banuen lana. Hementxe zegoen galdarategi batean lan egin nuen; egun dagoeneko itxita dago. Urte haietan enpresa oso garrantzitsua zen hemen, Andoainen. Nire osaba-izebak hemen bizi ziren, eta ni beren etxera etorri nintzen zuzenean. Eta biharamunean, lanera. Baina goizeko 6etan jaiki behar horrek izorratu egiten ninduen pixka bat. 16 urte nituen, 16. urtebetetzea fabrikari bete nuen. Ez nuen lan handirik ere egin behar izan giotzeko; izan ere, kobratu nuen lehenengo astean erregea nintzen ni [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Gure aita etorri zenean, Oñatira joan zen zuzenean, Oñatin herriko jende gehiago baitzegoen. Eta Arrasaten zeudela, autobusera etorri ziren batzuk, garai hartako Bergaresara, eta

galdetu zioten: “Nora zoaz?” “Oñatira” “Ez, zu hemen jaitsiko zara.” Jaitsi egin zuten. Lan egiteko jendearen bila ari ziren, eta esaten zuten “Hau niretzat”. “Nora naramazue?” “Guk lana dugu, bihar buruzagiak...”. Eta iritsi eta biharamunean lanean zegoen dagoeneko. [...] Uste dut hilabeteen hiru lanpostu aldatu zituela. Eta, gainera, hobekuntzak izan zituen. Toki batetik irten eta beste batera joaten zinen, eta hobetzen. Azkenean, nik orain lan egiten dudana enpresan amaitu zuen [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Emakume batzuek ere gizonezkoek gogoratzen duten lan-integrazio azkarreko esperientzia hori bera bizi izan zuten:

*Ni joan nintzen nik dagoeneko lana bilatuta eta guzti nuelako. **Lana zenuen hemen?** Bai. Izeba batzuk ospitalean lan egiten zuten eta ni hara joan nintzen zuzenean. Barneko moduan nengoen han. Ondoren, ezkondu egin nintzen eta seme-alabak etorri ziren, eta agur Iruñea. Orduan, lana utzi nuen [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].*

*Eta pentsatu nuen, tren bat hartuko dut, datorren lehena, goizeko seietakoa, egunkaria hartzeko astia izan dezadan eta haurrak zaintzera joateko etxe bat bilatu ahal dezadan. Ni oso ohituta nengoen nire ahizpak zaintzen. Haurrak zaintzea?, ados. Eta bidean beste neska batekin egin nuen topo, Donostiatik zetorrena, oporretatik, eta hitz egiten hasi eta esan nion... **Treneko bidaian aurkitu zenuen?** Bai, Burgostik Donostiarako bidean, oporretatik zetorren batekin egin nuen topo, zerbitzatzen ari zen eta nire historia kontatu nion, eta esan zidan: “Hara, bada lagunduko dizut, egunkaria hartu eta bilatzen lagunduko dizut”. Eta hala izan zen, egunkaria hartu eta kabina batera lagundu zidan, deitu eta gau hartan dagoeneko etxe horretan egin genuen lo. Ez esan hori ez dela aingeru guardakoa. Nik beti esaten dut, izugarria izan zen, izugarria. Zoragarria izan zen, euskaldunak ziren, euskaraz hitz egiten zuten, baina errespetuarekin... [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].*

Gainera, lan horien truke soldata oso handiak jasotzen ziren, egun ere hala gogoratzen da:

Ni Valladolidedekoa naiz. 16 urterekin etorri nintzen Donostiara nire anaia nagusiaren bitartez, dagoeneko hemen bizi baitzen. Eta lan batekin etorri nintzen. Nire kasuan, hemen Donostian lantegi bat zuen pertsona bat Valladolidera joan zen, nola lan egiten nuen ikusi zuen, eta kontratatu egin ninduen, eta han irabazten nuena baino hiru aldiz gehiago irabazten nuen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Patricia: Bai, urte haietan lan asko zegoen. Alde guztietan zegoen lana. Nire senarra hona etorri zen lanera... **Rocío:** Eta egun irabazten dena baino bi aldiz gehiago irabazten zen [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Julio: Urte haietan lan asko zegoen eta ongi kobratzen zen. Goizean toki batean lan egiten genuen, eta arratsaldean beste batean. **Lourdes:** Toki batetik atera eta beste batean sartzen zinen. **Julio:** Ez zegoen inolako arazorik. Baina urte onak izan ziren iraun zuten bitartean. **Ramón:** Garai batean etxera etortzen ziren bila itsasora joateko lanera. Horrek zenbat ordaintzen dizu? Nik hainbeste ordainduko dizut, etab. Hala ibiltzen ziren tripulazioaren bila, jenderik ez zegoelako. Eta joan egiten zinen, ez zegoelako beste aukerarik. Hori guztia desagertu egin da [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Hala eta guztiz ere, ez zen estualdirik falta, eta aurre egin behar izan zieten, kemenarekin eta lan asko-asko eginez. Pertsona haiei ez zieten ezer oparitu.

Irabazten zenuena ez zen nahikoa emaztearentzat. Ez zen nahikoa astea pasatzeko, asteka kobratzen baikenuen, larunbatean. Eta ez zegoen larunbat ingelesik, eta aparteko orduak egin behar izaten ziren. 06:00etan irten orde, 08:00etan irteten zinen, bestela ez zen nahikoa izaten. Hala ibiltzea eta gainera seme batekin..., alde egin genuen [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Ni gazteago hasi nintzen, ez nituen ezta 12 urte ere. Kontua da jarri behar zenuela 14 zenituela; sinatu egin behar zenuen. Nire amari galdetu zioetan ea dagoeneko hilerokoa banuen, eta nik ez nuen ezta ideiarik ere zer zen hori. Baina baietz esan zuen, bai. 14 urte izan behar izaten ziren, bestela ez zizuten uzten lan

egiten. Nik ere bakailao-fabrikan lan egin dut, goizeko 05:00etan hasita. Ikaragarria! 14 urterekin goizeko 05:00etan. Gaizki pasatu dugu [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Irabazten zenarekin 6 anai-arrebako familia baten gastuak mantentzea, bada... [...] Oso zaila zen familia bat mantentzea. Izan ere, jakina, dagoeneko enpresa egonkortu zenean, [gure aita] lanetik ateratzen zen, erreleboan lan egiten zuen eta bigarren lan bat zuen. Harrobi batean hasi zen lan egiten, aparteko orduak sartzen, eta gero, arrain-saltzaile baten bidez, arraina kalean banatzen hasi zen [E1. Casa Cultural de Galicia "As Burgas" de Eibar].

Aurreko ataletan aipatu dugun moduan, hiri mailan gertatu zen fenomenoak izan zen batez ere, Gipuzkoako giza paisaia erabat eraldatu zuenak.

Arrasatek lau etxe zituen: tren-geltokia, inguruko enpresak, eta beste hiruzpalau etxetxo; eta auzoak ondoren sortu ziren. Arrasaten denok ezagutzen ginen. Izan ere, 1964an zenbat biztanle izango zituen Arrasatek? Ez dakit, 6.000 eta 10.000 artean, gutxi gorabehera. Hogeita hamar mila biztanle baino gehiago ere izan zituen [E1. Casa Cultural de Galicia "As Burgas" de Eibar].

1988an, biztanle immigranteen % 87,81 une hartan Euskadin 10.000 biztanle baino gehiago zituzten 40 udalerriren (eta horien arteko 20 Gipuzkoan zeuden) arteko batean kokatzen zen (Aierdi, 1993: 189-190). EAEko hiri-biztanleria izugarri igo zen 1950. hamarkadatik aurrera, eta 1975an biztanleria osoaren % 76 baino gehiago izan zen (14. taula).

14. Taula
Urbanizazio maila Euskadin, 1900-1991
(biztanleria osoaren gaineko %)

	1900	1910	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1975	1981	1991
Hirikoa	22,67	26,19	34,22	38,73	45,19	48,87	58,13	73,19	76,23	77,08	77,08
Tartekoa	39,68	39,69	34,86	31,52	30,68	30,20	26,33	17,09	15,64	15,38	15,30
Landa- eremukoa	37,65	34,12	30,92	26,75	24,13	20,93	15,54	9,72	8,13	7,54	7,62
TOTALA	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Iturria: <http://aunamendi.eusko-ikaskuntza.eus/eu/urbanizacion/ar-136229-87953/>

Berehalako ondorioa etxebizitza-premia izan zen, estugarria bihurtu zen, eta hasieran, eskaintza eskaeraren oso azpitik zegoen. Azkenean, 1960ko hamarkadan, egoitza-parkearen hazkunde azeleratuaren ondorioz, etxebizitza berrien eskaerari erantzuna ematen hasi zitzaion. Ondorioz, 1960 eta 1980 artean, Gipuzkoako egoitza-parkea % 162 handitu zen (Rodríguez Marcos, 2001). Bitartean, edozer aukera erabiltzen zen immigranteei eta beren familiei bizitzeko toki bat emateko:

Gogorra zen, ez baitzegoen etxebizitzarik; hain etorri zen jende asko, ezen ez baitzegoen etxebizitzarik. [...] Etxebizitza behar zen.. Garai haietan, etxebizitza arazo bat izan zen. Lan asko, baina ez zuten etxebizitzarako beste [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Etxe guztiak okupaturik zeuden, eta garajeetan logela bat eta sukalde bat egiten ziren, herrian ez baitzegoen tokirik meatzean lanean ari ziren langileentzat. Garaje eta guzti etxe bihurtu zituzten, egokitu egin zituzten [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nire koinatuak aroztegi bat zuen. Bueno, bada aroztegian arroka bat zuen, ia-ia bulego honen tamainakoa. Lantegi barruan. Hau da, bertan sartzen zuten zimendatzea, lau

burdina, lau... Hori eusteko egiten zuten; zimendatzea inguruan egiten zuten eta gero aroztegia eta aurrera. Eta aroztegiaren ondoren solairuak egiten zituzten. Eta enpresek gauza bera. Hemen bakarrik nengoen, plantxarekin; hemendik desagertu da, dagoeneko. Lantegia behean zegoen, buruzagiak goian eta gorago etxebizitza gehiago zegoen, alokatzen zutenak: hartzen zituzten langileei etxebizitza ematen zieten. Enpresak berak etxebizitza ematen zieten; beraz... [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Herriko etxea saldu eta diru horrekin eta aurreztu zutenarekin pisu batean sartzeko sarrera eman zuten; pisu hori zegoen auzoa kanpotik etorri ginen guztion ghetto baten modukoa zen. Erroteta auzoa, Altzan, Donostian. Auzo horretan pilatuta eta kalitate zalantzarikako materialekin eraiki zuten [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Modu masiboan eraikitzen zuten “ahal zen eta zekiten moduan” (Lizundia-Uranga, 2015). Bizigarritasun-baldintzak oso zorrotzak ziren, elkarrizketatutakoek gogoratzen duten moduan:

María: *Garai haietan, etxebizitza arazo bat izan zen. Lan asko zegoen, baina ez zuten etxebizitzarako beste. Peru:* *Etxe berean lau familia ere bizitzen ziren elkarrekin, familia izan gabe. Manuel:* *Nik senide bat nuen; kasu horretan, ez zegoen arazorik. Baina seniderik ez zuena edozeinekin bizi zen [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].*

Gu bizi ginen etxean bertan lo eta jaten genuen, eta gure amak garbitzeko garaje baten antzeko toki batera joan behar izaten zuen. Esan bezala, bostok lo egiten genuen logela berean. [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nik dakidanez, nire gurasoak etorri eta Zubietan egon ginen bizitzen familia gehiagorekin. Nik urte bi nituen, baina kontatu didaten moduan, etxebizitzaren arazoa izan zen, hau da, etorri eta beste familia batzuekin sartzan ziren, etxe txiki batean bi familia sartzan ziren, nire gurasoak egon ziren moduan [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Alokairuko pisua nire koinataren eta beste familia baten artean hartu genuen. Lau logela ziren lau bikoterentzat eta lau haurrentzat. Horiek egin zutena nik ere egin nuen. Gero hiru

logelako beste pisu bat alokatu nuen hiru bikoterentzat. Baina haurrik gabe, haurren artean istilurik sor ez zedin. Eta ondoren, pisu bat erosi nuen. Eta nire senarra Grosera joan zenean, hura saldu eta beste bat erosi nuen Atotxan, eta hor bizi naiz egun. Nik hainbat apopilo jaso ditut logelaren truke; nik lana egiten nuen. Esan nien ez zutela janaririk prestatu behar, baina ez nintzela joango egunero berei ohea egitera. Hala ere, arropa eta etxea garbituko niela esaten nien. Etxeetan lan egitera joaten nintzen, neskame-lanak egiten nituen, eta gero, etxean nituen apopiloek arropa garbitzen nien. Berek etxetik kanpo jaten zuten eta nik arropa garbitzen nien. Eta hala ibili izan naiz 1968tik nire senarra erretiratu zen arte [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Gure gurasoek, gutxienez nireek Zumarragara iritsi zirenean, sukaldea erabiltzeko eskubidea zuten. Iritsi, lan egin eta pisua erosi; hori ez zen hala izaten. Egoeraren arabera egokitu behar zen. Ez dakit zenbat denboran itxaro behar izan zuten; baina pisu bat erosteko dirua aurrezteko lortu zuten arte, urte batzuk pasa ziren. Eta ondo joan zen. Auzokoekin zuten harremana, gogoratzen dudanez, ona zen, jende zoragarria zen. Nahiko zorte handia izan zuten, batzuetan pertsonen arteko errietak gertatzen baitira... baina berek ez zuten izan inolako arazorik [G4. Asociación Cultural Andaluza "Triana" de Andoain].

Hotel txikitxo batean izan ginen etxea bilatu zuten arte. Nire garai hartako gogorapenak oso txarrak dira. Logela batean lau sartu ginen. Nire gurasoak, nire anaia eta ni. Eta gero Erreteriarra joan ginen bizitzera. Irundik Erreteriarra joan ginen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Ez zen dena hain erraza izan. Nire amak apopiloak hartu behar izan zituen aurrera egiteko eta pisua ordaintzen laguntzeko. Izan ere, pisua ez zen gurea, alokairukoa zen, baina ordaindu egin behar zen. Handik gutxira, Martutenera joatea erabaki genuen, eta oraindik ere hor jarraitzen dut bizitzen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Eta gero beste kontu bat. Gure jaioterrian patiora irteteko kalera ateratzen ginen. Eta hona iritsi eta oso erosotasun

gutxiko gela batean sartu ginen. Orduan, aldaketa oso zakarra izan zen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Gu Oiartzunera etorri ginen bizitzera. Hori ere partekatutako etxe bat zen, baina bi logela genituen. Baina jakina, jendeak pisua nahi du partekatu, baina ez du nahi zuk haiei inola ere izorratzea. Eta gure amak bainua ematen zigun, jakina. Etxeko andreari molestatu egiten zion gu etxean egoteak, eta orduan, egun osoa kolean ematen genuen, ijitotxoan modura, amak esaten zuen moduan. Orduan, etxera igotzean bainua hartu behar izaten genuen. Eta ez genuen bainuontzi bat betetzen bakoitzarentzat; txikienetik handienara bainatzen ginen. Hala ere, amari esaten zion ur asko gastatzen genuela. Janariarentzako sua sendoago jartzen zuen gure amarentzat. Gure amak esaten zion ikatza erdizka ordaintzen genuela eta lapikoari egosten utzi behar ziola. Bestela, zer emango zion jaten bere seme-alabei? Denbora gutxi izan ginen hor; gero, pisu bat lortu genuen. Galtzarabordako igoeran [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Ni ezkondu nintzenean ere gela batera joan nintzen, sukaldea erabiltzeko eskubidearekin. Hori ezkondu nintzenean. Hona, Hernanira, etorri ginenean, alokairuko pisu batera joan ginen bizitzera [G4. Asociación Cultural Andaluza "Triana" de Andoain].

Herriko etxe batean, zure etxean bizitzetik, gela batean bizitzera, aldea dago. [...] Eta beste batekin partekatzen nuen pisua. Zuk esan duzun moduan, sukaldea erabiltzeko eskubidearekin. Eta jakina, baldintzak ez dira berdinak. Pisu oso handia zen, baina logela, sukaldea eta beste gelatxo bat zuen. Eta besterik ez. Bueno, bai, bainugela [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Orduan, Irunen ostatuan bizitzen zen. Hona etorri zenean, gure aitag 80 kilo inguru izango zituen. Sei hilabete barru gure ama etorri zenean, gure aitag 67 kilo zituen. Ezagutezina zen. Zergatik? Bada, emigratu zuen jendeak eta etxea zuenak ere gelak alokatzen zituzten eta jaten ematen zuten. Baina zuk ordaindu behar zenuen dena, jakina. Gogoratzen naiz esaten zuela hiru-lau sardina eta fideo-sopa bat jartzen ziotela. Eta, jakina, argaldu egin zen, nola ez zen bada argalduko? Gure

ama etorri zen arte [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Denok etxe txikitxo batean, bakoitza gela batean. Tira, eta Altzako auzoa hori zen: etortzen ziren, eraikitzen zuten, eta alde egiten zuten. Hura dena lokaztuta zegoen, inon ere ez zegoen eremu berderik [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Finkatu ondoren, immigranteek beren herrikideei desplazamendua egiten laguntzen zieten, eta horrela “kate-migrazioa” sortu zen, zeinaren bidez biztanleria mugitu egin baitzen (Capel, 1967: 88). Kasu guztietan moduan, eta egun ere gertatzen den moduan, EAEko migrazio-prozesuan, familia bereko edo inguru sozialeko batzuek beste batzuk jaso zituzten, pixkanaka-pixkanaka, eta ondorioz, espazioari dagokionez, jatorri berekoak ziren eta lehen aipatutako lotura sozialak zituzten biztanleekin osatutako hiri-eremuak sortu ziren (Aierdi y Fernández Sobrado, 1993: 382). Horren adibide oso nabarmena da Badajoz probintziako Santos de Maimona udalerria. Izan ere, herri horretako 350 biztanle inguru herritik irten eta Eibarrera joan ziren 1960ko eta 1970eko hamarkadetan (Díez, 2009). Egin ditugun elkarriketen arabera, kate-migrazioa gauza orokorra zen:

Bada, ni Roturas de Cabañas del Castillo herritik etorri nintzen, Caceresko probintziatik. 1968an etorri ginen. Nire senarraren ahizpa bat ere etorri zen, eta gero nire senarra ere etorri zen, eta ondoren, ni etorri nintzen nire seme-alabekin. Batek 7 urte zituen eta besteak 3. Nire koinatak pisu bat alokatu zuen Virgen del Carmen kalean, eta han izan ginen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Ni hona 9 urterekin etorri nintzen, eta badira 45 urte hemen nagoela. Ezin dut ezer negatiborik esan, oso txikia nintzela etorri baintzen... Hemen, Andoainen, gure hainbat senide zeuden [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nire izeba dagoeneko hemen bizi zen, Donostian, eta nire gurasoekin jarri zen harremanetan. Aizu, etorri hona, hemen

lana dago eta. Eta azkenean Gipuzkoara etortzea erabaki zuten. Ni txikia nintzen, eta eramaten ninduten tokira joaten nintzen, hori izan zen nire esperientzia. Gauza bera zen niretzat hona etortzea edo Andaluziara edo beste edonora joatea. Lehenik Loiolako auzoan finkatu ginen. Han lotura bat genuen, gure amaren osaba bat, familia jasotzen zuenak norbait etortzen zen bakoitzean [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Herrietan ahotsa zabaltzen zen. Lehenik bat etortzen zen. Hasieran, nire osaba etorri zen, eta ondoren, ahotsa zabaltzen zuten, “bada, han oso ondo bizi daiteke”; eta orduan, lehenik berek etortzen ziren probatzera, eta ondo bazegoen, familia ekartzen zuten gero [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Hemen nituen lagun batzuk esaten zidaten hemen lana erruz aurkituko nuela [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Errioxa Beheko herri txiki batekoa naiz. Ni hona 22 urterekin etorri nintzen. Hiru anai-arreba nituen hemen, Pasaian. Gipuzkoara lehen aldiz etorri nintzenean 12 urtetxo nituen, nire ahizparen etxera etorri nintzen bisita egitera, nire iloba ezagutzera, eta kito. Hamar urte geroago behin betiko etorri nintzen, 22 urte nituenean, 1969an hona etorri nintzen jada bizitzera eta lan egitera. Donostia izugarri gustatu zitzaidan. Horregatik bakarrik etorri nintzen, Donostia asko gustatu zitzaidalako. Gainera, nire ahizpak hemen zeuden eta hona etorri nintzen. Lehenik Donostiara etorri nintzen, Moraza kalera. Hor egon nintzen bizitzen urte batzuetan nire ahizparekin eta azkenean, nire kabuz joan nintzen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Bai, nire izeba eta ahizpa bat zeuden hemen, eta horregatik etorri nintzen, ez beste ezergatik. Tira, ez nintzen etorri oso ondo nengoelako, hain zuzen ere; hogeita lau urte nituen, eta dagoeneko... Gero, jada hemen, ondo; ezkondu egin nintzen, familia eta dena izan dut [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Hona 1974ko irailean etorri ginen. Izan ere, urteak aurrera egin eta han ez nuen disfrutatzen. Orduan, familia, anai-arrebak, hemen zeuden eta esaten zidaten: “zer ari zara egiten hor? Zu esplotatzen ari dira”, lehen esaten zen moduan. Han, herrian, ganadua zaindu behar zen, kamioiekin, eta orduan, 1974an soldaduska egin eta hona etorri nintzen [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Ni hona etorri nintzen familia nuelako. Osaba bat oso gazte etorri zen, 23 urterekin, eta ondo finkatuta zegoen, eta ondoren bi izeba gehiago ekarri zituen. Azkenean, amona, nire ama eta biok eta haur bat geratu ginen etxean. Eta adin horretan bide bat edo beste hartu behar duzu. Han ez zegoen etorkizunik, ez gerorik, ez aukerarik ere. Eta hona etorri ginen. 17 urterekin iritsi nintzen Hernanira, eta hemen, Euskadin, bizitza berri bat hasi nuen. Urte eta pikoan egoera pixka bat okerra izan zen, nahiz eta hemen familia eta hori dena izan [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Etorri nintzen hemen anai bat zegoelako eta nire ama ere hemen bizi zelako. 1964an etorri nintzen. Ni anai-arreba guztien arteko gazteena naiz. Anai hori ezkongabe zegoen eta nik ama zaintzeko etorri behar nuen. Ama hil ondoren, nire bizitza egin nuen [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Migrazio-kate horren ondorioz, kontzentrazio handia sortu zen hainbat auzotan, non eskualde zein jaioterri bereko lagunak multzokatu ziren (Cañamero, 1988; Cañamero, 1990b):

Arrasateko auzo bati, alegia, San Andresi, Extremadurako hirugarren probintzia deitzen diote; izan ere, etorri ziren guztiak... auzo hori eraikitzen hasi ziren garai hartan. Kanpoko jendearekin populatu zuten [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Ez dakit kontatu edo ez, baina ez dakit zer arrazoiengatik, Hernaniko auzo bakoitzak izen bat zuen. Bata Katanga zen, bestea Avenida de Portugal. Eta hala geratu zen, Katanga modura. Izatez, egungo Lizeaga auzoa da, Hernanin. Eta hala hasi zen nire bizitza Euskadin. Nire gurasoekin bizi nintzen eta

ikasten hasi nintzen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

*Gu eta beste hiru bikote etorri ginen, beren seme-alabekin. Ez ziren Kordobakoak, beste toki batzuetakoak ziren. **Denok toki berera etorri zineten lanera?** Bai, enpresa berera. **Nora joan zitenen bizitzera?** Gu hementxe geratu ginen, Hernanin. Beste batzuk Goizuetara joan ziren, eta beste batzuk urtegian geratu ziren, han ere etxeak zituen jendea baitzegoen. Eta denok ondo atera ginen, pixkanaka-pixkanaka [G4. Asociación Cultural Andaluza "Triana" de Andoain].*

Cristo Obrero auzo horretan ia bakarrik andaluziarrak, extremadurarrak, galiziarrek, Gaztela eta Leongoak, etab. zeuden. Bertokoren bat izatea oso zaila zen. Inguruko baserrietan bai, baina... [E2. Centro Cultural "Al Andalus" de Arrasate-Mondragón].

Donostian bizi ginen garaian, han bizi izan ginen bost urte inguru horietan, igandeetan paseo bat ematera eramaten gintuzten beti Mandasko dukearen pasealekura. Uste dut Atotxa tabernara joaten ginela; ez dut ondo gogoratzen izena orain, oraindik ere existitu arren. Zergatik? Egiako eremu horretan guztian Galiziako beste herrikide batzuekin elkartzeko tokia hori zelako. Eta era berean, balio zuen baita... "chollo" lana da galizieraz. Izan al duzu "chollo"ren baten, edo lanen baten berri? Elkarrekin lanera joateko gunea zen [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Elkarrizketa horien guztien ondorioz esan daiteke harrotasun-sentimendu sakona dutela zailtasun horiei guztiei aurre egiteko gai izan direlako eta beren esfortzuari eta lanari esker aurrera egin dutelako. Eta gainera, arrakasta-istorio bat ere sortu da; izan ere, goranzko mugikortasun soziala lortu dute, eta horrek sortu dituen onurak elkarrizketatutako pertsonak jaso dituzte, baita beren familiek ere:

Orduan, hona etorri nintzen eta hainbat urte partekatu nituen, nire anaia soldadutzara joan zen arte. Urtebete inguru geroago, froga batzuk egin nituen metalurgia-enpresa batean, Kale Berrian zegoen Tornos Tor enpresan. Europa osorako tornuak egiten zituzten. Eta orduan, nire gaitasunengatik edo

berek ikusi zutenarengatik, tornuen amaierako postuan jarri ninduten. Aldi berean, jakin-mina nuenez eta musika gustuko nuenez, Kontserbatorioan ikasten aritu nintzen urte askoan. Gorostidi eta Aguirregabiria irakasleekin, Musika eta Kantuko irakasleak ziren. Eta ikasten jarraitu nuen, eta Kantuko eta Musikako karrera amaitu nuen. Gero, Tornos Torrek porrot egin zuen hainbat arrazoiengatik, eta orduan, Ford ibilgailu-enpresatik kontratatatu ninduten zuzenean, hori ere metalurgia-arlokoa. Karrozeria-arduradun gisa aritu nintzen Beasaingo eremuan sei urtean. Eta aldi berean, nire lanbideko, alegia, automobilgintzako, eskolak ematen nituen Don Bosco lan-hirian. 14 urtean izan naiz han. Nire lanbiderako, alegia, automobilgintzarako, prestatzeko eskolak ere eman ditut EInen (Enplegu Institutu Nazionalean). Eta azkenean, erretiroa hartu nuen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Contadores-en eskaera aurkeztu nuen eta berehala deitu zidaten, eta probatzea erabaki nuen. Nik lana izaten nuen han sasoiko garaian. Izan ere, han toki gehienak ixten ziren urri amaieran. Langile pila bat ginen, enpresa-segregazio bat izan zen, eta hura hondoratu egin zen. Eta gero, Erreteriarra joan ginen, oraindik ere jarduten jarraitzen duenak. Lehen Iberconta deitzen zen, eta orain beste era batera deitzen da. Hainbat multinazionalen eskutan izan dira. Eta bestela, oso ondo joan da dena hemen. Ez dut ezer esatekorik. Dena ezin hobe atera zait... [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Bada, gu etorri ginenean, nire gurasoek pisu bat aurkitu ziguten dagoeneko. Gainera, estreinatzeaz zegoen bloke berri batean zegoen, non soilik auzoko bat bizi zen 2. solairuan, eta gu 1goan bizi ginen. Eta pisu hori estreinatu egin genuen. Alokairuan, e? Alokairuan bizi izan ginen. Baina jakina, Andaluziatik etorri ginen, eta garai haietan han ez zegoen hemen zegoenaren moduko bainugela bat. Pisuan bi bainugela genituen, eta hura Hollywood izan zen. Egia da, hura izan zen... [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Hala hasi nintzen ni peoi moduan lanean; baina berehala fitxatu ninduten. Nik gehiago nekiela konturatu ziren. Nik esan nien nahi zutena galdetzeko, eta orduan, piezen lantegia eta hori guztia kontrolatzera pasa ninduten. Eta bederatzi urtean

lan egin nuen han. Eta oso ondo, oso ondo. Mailaz igo ninduten, eta azkenean, enpresa horretako sarreren eta irteeren kontroleko buru izan nintzen. [...] Baina gero, 1980ko krisialdia iritsi zen, eta hura pikutara joan zen, beste hainbat enpresaren moduan. Kalera irten eta lana bilatu behar. Ez zen erraza; izan ere, 1980ko krisialdi hura pixka bat zaila izan zen. Azkenean beste enpresa tekniko batean sartzea lortu nuen, Bianchi izenekoan. Osagai elektronikoak fabrikatzen zituen telebistentzat, irratientzat, garbigailuentzat, hozkailuentzat, etab. Pieza mota guztiak [...] Han izan nintzen beste bederatzi urtean, hurrengo krisialdia iritsi zen arte. Azkeneko hori Espainia Merkatu Erkidean sartu zen garai inguruan gertatu zen [G6. Centro Bungalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Gu 1971n etorri ginen. Ni oportetan etorri nintzen. Eskola amaitu eta berehala izeba bat etorri zitzaigun bisitan, eta oportetan nengoen bitartean hona etortzera animatu ninduen. Etorri eta 15 egun barru esan nuen fabrika bat zer zen ikusi nahi nuela, eta fabrika batean apuntatuko nintzela. Fabrika batera joan nintzen eta hartu egin ninduten. 14 urte bete berri nituen, eta egun oraindik fabrika berean jarraitzen dut. Ehun elastikokoa eta ortopediakoa da. Ni hemen oso ondo egokitu nintzen. Eta hona iritsi eta hiru hilabetera, nire gurasoak eta anai-arrebak etorri ziren. Lana bilatu genuen denontzat. Gure aita Inquitex-en hasi zen lanean, beste ehun-fabrika batean [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Ez, ez nuen inolako arazorik izan. Hasteko, nire ahizpa alargun geratu zen eta zenbait lagun zituen senarraren aldetik. Eta senarrak odoleko osaba bat zuen, garai hartan ardo gordetzaile moduan lan egiten zuenak, Fielato deitzen zuten tokian. Eta haren bidez, garai hartan Tolosan zeuden Donostiako trolebus famatueta jarri ninduten. 15 urte pasa nituen han, lehenik kobratzaile moduan, eta gero gidari moduan. Eta handik irtetea, nire kontura jarri nintzen. Taberna bat jarri nuen Lasarten eta gero hemen taxi bat hartu nuen [G6. Centro Bungalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Nire aitagin lan egiten zuen enpresak Hondarribira lekualdatu zuen; nire aita dagoeneko lanarekin etorri zen, aireportuko

pista egiteko. Gure aitaren enpresa berak esan zion berriz ere Andaluziara lekualdatuko zutela; baina gure aitak esan zuen ez zela joango. Eta 50 urte baino gehiago zituelarik enpresa utzi zuen. Eta hementxe geratu ginen. Izan ere, dagoeneko denok geunden lanean. Gure ama lanean ari zen, nire anaia lanean ari zen eta ni ere lanean ari nintzen. Zertara joango naiz ni orain Andaluziara?, esaten zuen gure aitak; zer egingo dute orain bi hauek han? Nik Esmaltería Guipuzcoana enpresan lan egiten nuen, hementxe, Erreterian. Gero Esmaltes San Ignacio deitu zuten. Eta nire anaiak ere hementxe lan egiten zuen. Orduan, gure aitak esan zuen ez zihoala. Eta langileburua izateari utzi eta peoi bilakatu zen Lezoko azidoen fabrika. Fabrika txarragorik ez zegoen. Gero anaiak oposizioak egin zituen eta lanean jarri zen..., ez dakit nola deitzen zuten lehen hemen. Bideak eta zerbait; lehen hemen zegoen eta errepedeen kontua eramaten zuen enpresa batean hasi zen. Orduan, nire anaiak oposizio horiek egin, plaza atera eta lanera joan zen. Eta anaiak aita handik atera eta berriz ere obra-arduradun lanetan jarri zuen. Eta hementxe geratu ginen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erreteria].

Nire lehenengo lana 15 urterekin izan zen, Hotel Hispano-americanoko mandatari moduan. Horrek bizi osorako markatu ninduen. Baina onerako. Ikasi nuen pertsonak nola tratatu behar diren eta nola nahi dugun norberari tratatzea. Ikasi nuen nola jakiten den nor den benetan zerbait duena eta nor den zerbait duenaren itxura ematen duena, ezer ez izan arren ere. Niretzat hori izugarritzko eskola izan zen. Ofizialtza amaitu eta Maisutza egiten hasi nintzen gauetan. Maisutza amaitu eta Burgosko Auzia hasi zen. Ni dagoeneko peritutzako 1. mailan nengo. Burgosko Auzia hasi eta denok atera ginen kalera. Eta istiluak amaitu ondoren, idatziak egin arren, urte horretan denok suspenditu genuen. Alegia, baliogabea izan zen. Ikasturte erdian geundenez, sei hilabeteko kronometratzaile ikastaro bat egitea pentsatu nuen Don Bosco lan-hirian. Eta amaitu nuenean, kasualitatez, iragarki bat atera zen gero nire behin betiko enpresa izango zenean, hau da, Laminaciones de Lesaka, AHV edo Arcelor Mittal enpresan. Eta hor hasi nintzen lanean. [...] Hainbat makina neurtzen eta produktibitatea handitzen hasi nintzen % 10, 20 edo 15eko neurketen arabera.

Eta serioa nintzela ikusi zutenez, aukera eman zidaten; izan ere, auditoreak eta ikuskariak behar zituzten irekita zituzten biltegiak edo ordezkaritzak zaintzeko, eta hara non, 22 urtetxorekin, kontabilitateari buruz ezertxo ere jakin gabe, soilik bizitzan ikasitakoarekin eta irakurritako beste zerbait gehiagorekin, Bilbora joan nintzen lehenik. Esaten zidaten: “XXX jauna, jar ezazu kaskoa”. Eta pila bat harritzen ninduen, zeren neska gaztetxoak baitziren [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Elkarrizketatutako pertsonen beren historia interpretatzeko hartzen duten irizpide nagusia enplegua eta horren ondoriozko guztia da. Horren arabera, lehenago esan den moduan, orokorrean, migrazio-ibilbide arrakastatsua gertatu da, eta gainera, arlo sozioekonomikotik harago doa:

Ni Gaztela-Mantxan jaio nintzen, Malagón izeneko Ciudad Realgo herritxo batean. Bi urtetxorekin etorri ginen, eta ni gehiago naiz hemengoa hangoa baino. Ni errealista naiz. Galdetzen didatenean esaten dut Gaztela-Mantxan jaio nintzela, baino Zumarragakoa naizela. Izan ere, Zumarragan bizi izan naiz 55 urtean. Garai haietan, 1960 inguruan hasi ziren fabrikak. Gure gurasoak emigrante moduan etorri ziren hona lan egitera. Hango baratzeen eta nekazaritzaren errutinatik pixka bat ateratzeko etorri ziren. Batez ere, hobetzeko asmoarekin [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nire aita Riotintoko meategitik zetorren. Lana zuen, baina nazkatu egin zen; kontua eskatu eta denok etorri ginen hona. Eta izugarrizko zortea izan zuen, iritsi eta biharamunean dagoeneko Orbegozon ari baitzen lanean. Nire osabak sartu zuen, bertan lan egiten baitzuen. Bizi ona izan dugu lanik ez zitzaigulako falta. Lan egiten baduzu, bizitzeko beste izango duzu. Nik lagunak egin nituen hemen, koadrila egin nuen eta senarra ere aurkitu nuen, gure aurreko aldean bizi zena. 1982an ezkondu ginen, eta bi seme-alaba ditut [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Gero aurrerago, esan bezala, lanbide-eskola hasi nuen, eta hor dagoeneko ez nuen ezer nabaritu. Are gehiago, beste baten

moduan nengoen integraturik. Esperientzia oso onak izan ditut. Lagun oso onak. Lagun oso onak izan ditut eta oraindik ere baditut. Eta ez dut inolako ezberdintasunik sentitu. Eibarrera orain dela 30 urte etorri nintzen; 27 urte nituen. Urtebetean egon nintzen. Gero ezkondu egin ginen. Baina nik Arrasaten jarraitzen dut. Hau da, familia dut han, han lan egiten dut eta dagoeneko urtebete falta zait erretiroa hartzeko [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Horrela, ongi ulertutako harrotasunez beteriko aholku lasai bat eman du elkarrizketatutako emakumeen arteko batek, emigrazio historia honen/hauen funtsezko laburpen modura ulertu daitekeena:

Nire ahizpak esan zidan hona etortzeko, berak aurkituko zidala lana. Eta hala izan zen. Nik lana aurkitu dut hemen. Fabrika batean ari naiz eta nire senarra ere bai, eta pozik gaude. Baina ez gara maketoak, zuk diozun moduan. Langileak gara [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

“Ez gara maketoak, langileak gara”. Eta harro gaude.

Integrazio soziala eta kulturala

Ikusi berri dugun moduan, integrazio laborar eta sozioekonomiko arrakastatsuen ondorioz, integrazio sozialeko esperientzia positibo bat sortzen da.

Zer zen arrakasta izatea? Bada, lana izatea, etxebizitza bat izatea eta zure seme-alabak ahalik eta ondoen elikatzea eta prestatzea. Gero etorri zen kaseteak eta disko-jogailuak erostea, edo autoa edo motorra izatea [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Inklusio sozioekonomikoa funtsezkoa da gurea moduko gizarteetan, eta horrek azaltzen du inklusio hori ondo gauzatu denean, nola elkarrizketatutakoek, orokorrean, asebetetze hori beren bizitzako beste hainbat dimentsiotan ere izaten duten.

Benetako integrazio soziala lan-jardueran eta horren bidez eraiki da:

Bi urtean izan nintzen lan egin gabe, eta gero, lanean hasi nintzenetik, toki berean izan naiz erretiroa hartu dudanera arte. Casino Kursalen aritu naiz urte hauetan guztietan. Lankide euskaldunak eta auzoko euskaldunak izan ditut. Izan ere, oporretara joateko etxetik kanpora ateratzen naizenean giltza euskaldun bati uzten diot. Inoiz ez dut arazorik izan, egia esan, ez dut izan. Ez dakit zergatik izango den, agian beste urte..., baina inoiz ez dut arazorik izan. Eta gero ezin hobeto egokitu gara [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Hainbat arrazoigatik etorri nintzen; izan ere, arreba bat nuen Tolosan, eta alargun geratu zen neskato batekin. Arreba nagusia zen. Herrian jarraitzen banuen zerbitzatzen aritu beharko nintzen; beraz, ona etortzea pentsatu nuen, lana aurkitzeko asmoz. 15 urtean aritu nintzen garraio-enpresa batean eta gero nire kabuz jarri nintzen. Eta hori izan da nire bizitza 40 urtean; Lasarten aritu naiz zerbitzu publikoan. Eta ez dut inolako arazorik izan; ez ditut bilatu ere egin, uxatu egiten nituen iristen baziren. Eta hemen nago, pozik [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

Eta hala, amaierako ondorioa islatzeko, aipatu iruzkinak ekarriko ditugu: lanari esker familia bat sortu ahal izan dute, Gipuzkoan bizitzen geratu ahal izan dira, eta beren bizitzako zatirik handiena hemen eman dute, lagunak egin dituzte, baita jarduera sozialak garatu ere, etab.

Gabeziak? Betikoak. Lan asko; eta erabateko poztasuna [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Horregatik, integrazio sozialeko prozesua, alegia, harremanen integrazioa, gogorragoa izan zen etxetik kanpo lan egiten ez zuten emakumeentzat.

Gu bi gara bakarrik, mutil bat eta neska bat. Anaia aitarekin joaten zen lanera eta ama eta biok bakarrik geratzen ginen gela barruan. Leihotik begiratzen genuen. [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

1993ko ikerketan, Xabier Aierdi soziologoak aipatu zuen Gipuzkoako Goierriara immigratutako emakume-taldeek jasan zituzten “bereizitako soziazitate” egoerak bereziki gogorrak izan zirela, eta horien lekukotzak eztabaida-talde batean jaso zituen: mespretxuzko adierazpenak elizkizunetan: “Konfirmazioan gertatu da: alde batera euskaldunak zeuden, eta bestera, gaztelaniaz hitz egiten zutenak. [...] Eta jaunartzean ere bai”–; eta jai herrikoietan ere bai, esaterako, Santa Agedan: “Ate-joka hasi, [...] eta galdetu digute ea nongoak garen, ea ikastolakoak edo ikastetxe publikokoak garen. Eta ikastetxe publikokoak bagara ez digute irekitzen, eta esaten badugu ikastolakoak garena, ireki egiten digute (Aierdi, 1993: 300-301).¹¹

2018an berariaz egin ditugun taldeetan ere emakumeen esperientzia ezberdin hori islatzen da:

Zuen ustez gizonezkoentzat errazagoa izan da zuentzat baino, ez? Charo: Nire ustez, mutilentzat errazagoa izaten zen hona etorri zirenean. **María:** Nik ez dakit lanean arazorik izan duten edo ez. **Teresa:** Nire senarra ni baino askoz ere okerrago egon zen. Nire senarra ugazabarekin bizi zen eta ni nire ahizpekin. **María:** Ugazabarekin oso zaila da. **Teresa:** Aurpegi txarra jartzen zizun bai garbitzeko arropa ematen bazenion, bai ez bazenion ematen. Kanpoan jan behar izaten zuen ahal zuena: potxa-latak, dilista-latak... Baina zein gizon eta zein emakume suertatzen denaren arabera ere izaten da. Nire senarra 16 urterekin etorri zen, eta hark asko zuen kontatzeko. Nire ustez nik baino garai pixka bat gogorragoak bizi izan ditu. Hala pentsatzen dut. Bueno, eta pila bat aldiz hitz egin dugu horri buruz. **Charo:** Nire ustez, nire senarrak ez zuen hain gaizki pasatu. **Teresa:** Jakina, kasuaren arabera ere bada. **Charo:** Nire senarra extremadurarra da eta hamaika anai-arreba dira. Eta beren artean bi urteko aldea dutenez, hainbat anai-arreba nagusiago eta beste hainbat gazteago zituen. Gainera, nire

¹¹ Xabier Aierdik 1990eko apirilaren eta ekainaren artean Ondarroan (immigrante-kopurua % 15 baino gutxiagokoa) egindako ikerketa eztabaida-taldeetan eta elkarrizketa sakonetan oinarritu zen. Gipuzkoako Goierri (Lazkao, Ordizia, Beasain) (% 15-30eko immigrazioa) eta Bilboaldean (immigrante-kopurua % 30 baino gehiagokoa).

senarrak lagun-koadrila bat zuen. Trintxerpekoak eta beste hainbat tokitakoak ziren. **María:** Mutilek erraztasun handiagoa zuten. **Charo:** Nire ustez, gizonak ez dira hain selektiboak lagunak aukeratzean. Soilik bi lagun min izan arren ere. Baina taldea errazago sortzen dute. **María:** Jakina, tabernetara joan eta han jendea ezagutzen dute. Guk ezin genuen tabernetara joan. **Charo:** Nire ustez, gizonentzat... **María:** Errazagoa zen. **Charo:** Bai [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Gogorrena zera izan zen, etorri nintzenean ez nuela lanik aurkitzen. Nik ez nuen joan nahi, baina joan egin beharko nuen, ez bainuen lanik aurkitzen. Azkenenean, nire ahizparen laguntzarekin, trikotatzeko makina bat erosi genuen, eta Terek puntu-eginean jardun zuen, joan ez nedin. Denboraldi bat eman nuen etxean jertseak eta halakoak egiten. Eta gero, lan bat atera zitzaidan etxetik hurbil, gaur arte. Lan polit bat aurkitu nuen Ibérica fabrikan. Handik lau urtera ezkondu eta 12 urte inguru lanik egin gabe egon nintzen. Nire senarrak lan egiten zuen, iturgina zen, eta ni etxean geratu nintzen. Eta txikienak 12 urte bete zituenean, lanean hasi nintzen berriz ere, erretiroa hartu nuen arte [G5. Aljarafe – Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Nire kasuan, lanean hasi nintzen arte, 14 edo 15 urte bete arte, hasierako urte horiek gogorrak izan ziren, lagunengatik, deserroturik sentitzen nintzelako. Gu oso nagusiak izan ginen arte amarekin joaten ginen. Nik 14 urte nituen, lanera joaten nintzen eta amarekin joaten nintzen igandetan. Pentsa ezazu! Azkenean neska lagun batekin ateratzen hasi nintzen. La Peñara arte joaten ginen eta gero han buelta bat ematen genuen beste neska batzuekin [G5. Aljarafe – Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Nolanahi ere, beren migrazio-historiaren hasiera gogoratzea eskatzen diegunean, beren esperientziaren balorazioa erabat positiboa izan arren ere, une zailak, baita gogorrak ere izan zituzten. Eta hutsala dirudien arren, elkarrizketatutako lagun askok gogoratzen duten lehenengo zailtasuna lurralde honetako eguraldira egokitzea izan zen:

Eta hona iritsi ginenean, zirimiria behin eta berriz. Hotel txikitxo batean izan ginen etxea bilatu zuten arte. Eta egun horietan guztietan ohean egon nintzen, gaixotu egin nintzen. Nik orduan ez nekien zer zen depresioa, baina agian depresio pixka bat izan nuen. Izan ere, hura gris, gris, grisa zen. Benetan gaizki pasatu nuen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Valverde de los Fresnos herritik etorri nintzen, Sierra de Gata-tik, 13 urte nituenean. Haurrak zaintzeko etxe batean lan egitera etorri nintzen. Baina hona iristean, asko larritu nintzen. Zirimiri hura itogarria zen. Zeru urdin hura ikusi, edo hau ikusi, benetan akigarria zen. Bost edo sei egun oso gaixo jarri nintzen, sukarrarekin. Eta azkenean etxe hartatik atera egin behar izan nintzen, oso gaizki nengoelako [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

*Gure aita Kordobatik hona ekarri zuten, Añarbeko presara. Arduraduna zen, eta hona ekarri zuten lan egitera. Bost anai-arrebok eta gurasoak etorri ginen. Ni nagusia nintzen, 20 urte nituen. Beste anai-arrebak txikiagoak ziren. Zer nahi duzu esatea. Ni eta nire anai-arrebak Andaluziatik iritsi ginen, eguraldi oso ona genuen eta gainera ondo geunden. Eta hona iritsi eta egun osoa euria, eta Gabonak iritsi ziren eta oraindik ez nuen inor ezagutzen... Gainera, nik nire Kordobako mutil-laguna utzi nuen han, soldadutza egiten. Gaizki etorri ginen denok. Gero, denborarekin, bertora egokitu gara, bertoko eguraldira, lurralde honetara. Nire mutil-laguna etorri egin zen soldadutza amaitu zuenean. Etorri eta ezkondu egin ginen, eta hiru seme-alaba ditut. Eta ondo, dena ondo. Kostatu zitzaigun, baina ohitu ginen. **Zer da gehien kostatu zitzaizuen?** Batez ere eguraldia. Eguraldi oso ona utzi eta hona etorri behar izatea... [G4. Asociación Cultural Andaluza "Triana" de Andoain].*

Gure aita Iznajárko presaren arduraduna zen eta Donostiara lekualdatu zuten. Zer egingo diogu bada? Eta hona etorri ginen. Nire aita lan egiten hasi zen eta nik Donostian ikasten jarraitu nuen. Ikasketak amaitu eta lanean hasi ginen, hala izan zen, gutxi gorabehera; hemen ez dute ezer ere oparitzen. Iritsi ginenetik, oraindik ere lanean jarraitzen dugu. Oso txikiak ginela etorri ginen, eta pixka bat gogorra izan zen hemen

ohitzea. Han kalera atera eta 40º egiten zuen, eta egun osoan oskarbi egiten zuen. Hemen euria egiten zuen etengabe. Hilabete oso batean, eta beste batean. Nik aitari esaten nion lekualdaketa eskatu zedin Calandara edo inguru horretara, hemen euri asko egiten zuen eta [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Ni Valle del Jerteko herri batekoa naiz, El Tornokoa, Caceresko probintziakoa. Ezkondu eta Mallorkara joan ginen bizitzera, eta bi urte egon ginen han. Gero hona etorri eta ni ito egiten nintzen hainbeste eurirekin. Hiru hilabeteen zirimiri egiten jardun zuen, egunero-egunero. Goizean pertsiana igo eta senarrari esaten nion “Ama maitea! Goazen hemendik” [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Iraillean etorri ginen. Ez da oso garai txarra; baina neguak hemen guretzat, haurrentzat –nire ahizpa eta ni haurrak ginen–, izugarri txarrak izaten ziren. A zer negua pasatu genuen. Ondorengoak ere hala izan ziren. Azkenean ez ginen bueltatu, batez ere, begira zer esango dizudan, porrot egin genuela ez sentitzeagatik. [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Era berean, emozioz beterik gogoratzen dute zer izan zen familiarengandik eta lagunengandik urruti izatea, haiek atzean geratu baitziren, beren jaioterrian:

Gogorrena zera izan zen, ni hona bakarrik etorri nintzela. Nire ahizpak nituen, lehen esan dudan moduan, baina gurasoak beste gauza bat dira. Nahi dutena esango dute, baina gurasoak beste gauza bat dira. Ni nire ahizpekin bizitzen egon nintzen, eta maitasuna... Ahizpa nagusiago bat Pasai San Juanen bizi da, ni baino 13 urte nagusiagoa da eta niretzat nire bigarren ama izan zen. Gero, ezkondu nintzenean eta seme-alabak izan nituenean, nire ama botatzen nuen faltan [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].

Ni hona 11 urtetxorekin etorri nintzen, 1959an. Oso gaizki pasatu nuen nire lagunak han utzi nituelako. Adin horretan zure ingurunea zure lagunak dira. Nire aitak lan egiten zuen enpresak Hondarribira lekualdatu zuen; nire aita dagoeneko lanarekin etorri zen, aireportuko pista egiteko. [...] Gaizki,

gaizki,gaizki. Nire garai hartako gogorapenak oso txarrak dira. Logela batean lau sartu ginen. Nire gurasoak, nire anaia eta ni. Urte batzuk pasa ondoren, lanean jarri ginen. Nire anaia hasi zen eta gero baita ni ere. Eta gero Erreenteriara joan ginen bizitzera. Irundik Erreenteriara joan ginen. Ni hemen lagun gehiago izaten hasi nintzen, baina hala eta guztiz ere, ez nengoen gustura. Ni adin oso txarrean harrapatu ninduen. Oraingo nerabeen gainean hitz egiten dugu, baina nik oso gaizki pasatu nuen... [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erreenteria].

Handi hona arteko aldaketa hori. Adin horrekin oso gogorra izan zen niretzat. Baina hori esaten nuen, kaleko lagunak. Orduan, hona iristean ez zenuen ez lagunik ez ezer [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erreenteria].

Beste batzuek bertokoekin hainbat tentsio-egoera izan zutela gogoratzen dute, baita zenbait gaitzespen jasan ere, lehenago azaldutakoaren harira:

Mª Dolores: *Ez dakit, ez dakit hasieratik izan bazen, txikia nintzelako. Baina hamabost urte nituela, nerabezaroan, kalera irten eta Cacereskoa zinela esaten bazenuen, gaizki begiratzen zizuten. **Ana:** Nik aitari entzun izan nion, fabrikari, adibidez, kanpoko jende asko zegoela lanean; baina euskaldun taldetxo bat sortzen zela eta euskaraz hitz egiten zutela; garai hartan hemen ez zuten euskaraz hitz egiten uzten; bada, hitz egiten zegoenaren arabera eta iristen zenaren arabera, berek euskaraz hitz egiten jarraitzen zuten; beraz, hori gogorra egin zitzaion. **Mª Dolores.** Denetarik zegoen, baina hemen garai batean, 1970eko hamarkadan, zure lurraldera joateko esaten zizuten. Zuri ez zaizu hori gertatu? [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].*

Carmen: *Andaluziak oso ospe txarra du. Alferrak dira, parrandazaleak dira eta ..., niri Jiménez abizena nuela esateko kostatu egiten zitzaidan. Hori da benetako egia. Harro egon orde, lotsatu egiten nintzen. Lotsatu egiten nintzen. **Mari Mar:** Bada, ni inoiz ez naiz lotsatu Andaluziakoa naizela esaten. **Carmen:** Bada, ni bai [G5. Aljarafe – Centro Cultural Andaluz de Erreenteria].*

Begira, hemengo kirola nik eramaten dut. 1980ko hamarkadan futbol-talde bat sortu genuen hemen. Nik jokatu egiten nuen garai hartan, jokalaria nintzen. Eta gero, 1987an, areto-futboleko talde bat egin genuen. Futbola, areto-futbola eta atletismoa zeuden. Eta nik Gipuzkoa osoa zeharkatu dut areto-futboleko taldearekin. Tolosan, agian baita Zumarragan ere, Legazpin, taldetxoren bat sartzen zen beti gurekin. Izena Centro Extremeño genuelako. Espainiar puta seme eta horrelakoak deitzen ziguten. Mutikoen taldetxoren bat izaten zen. Egia da, niri ere gertatu zitzaidan, 24 orduko torneo batean Erreterian. Taldetxo bat zegoen, eta denbora guztian espainiar puta seme deitzen aritu ziren [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Tira, nik izateko eran asko igartzen nuen. Gure jatorriko kalean denok ginen familia. Orduan, horrek asko harritzen zaitu. Oso irekiak ginen, eta hemen jendeak ez du gustuko oso irekia bazara. Hala ere, gu iritsi ginenean, ez zegoen euskaldunik etxe horretan. Bikote bat zegoen soilik; ez zuten seme-alabarik eta oso arraroak ziren..., guretzat, jakina. Inoiz zerbait behar izan zutenean eta lagundu genienean, pixka bat gehiago ireki ziren. Baina mesfidati moduan zeuden. Norbaitekin ezer nahi ez duen pertsona begitankor baten moduan jarduten zuten [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erreteria].

Santi: *Bale. Inork ez zuen nahi, inork ez zuen nahi. Eta urrats bat egin genuen nire koinatuak eta biok. Eta Tolosara joan ginen Babarrunaren Lehiaketan parte hartzera. Centro Extremeñoaren ordezkari moduan joan ginen; bakoitzak bere sozietatea zuen, eta gu Centro Extremeñoakoak ginen. Eta sukaldekoa prestatzen ari ginela, epaimahaia hurbiltzen hasten zen. Eta gugana ez ziren etortzen. Nire koinatuak entzun zituen esaten extremadurarrak ginela etab. Pentsa ezazu. **Mª José:** Garai hauetan? **Santi:** Tolosan, garai hauetan, orain dela gutxi. Horregatik diotsut denetarik dagoela. Horregatik diotsut alde batean zein bestean gerta daitekeela. Denetarik dago. Hori gertatu zitzaigun Tolosan. Horiek extremadurarrak dira. Eta azkenean, hara non lehiaketaren ordezkaria nire emaztearen lankide baten semea zen, Egoitzan lan egiten duenak. Eta esan nion: “Zure amari Centro Extremeñoako loteria eman behar diozu”. Orduan, dirudienez, konturatu zen ezagutzen genuela,*

eta gu zaintzen hasi zen. Baina dagoeneko ez zigun balio, albo batera utzi gintuelako [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

*Eta gauza gehiago ere gertatzen ziren. Beren lanak kentzera etorri ginela, eta halako gauzak esaten zituzten. **Eduardo:** Gainera, denontzako lana zegoen. Hori oraintxe gertatu da. **Patricia:** Lana bazegoenean, ez zuten esaten; baina lana faltatzen hasten zenean, esan egiten zuten, orduantxe esaten zuten* [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Nik 18 urterekin nire senarra ezagutu nuen, Andaluziakoa dena, baita ere. Gero ezkondu egin nintzen eta seme-alaba bi ditut, eta egia esan, oso gustura nago. Baina gaizki pasatu nuen, onartu behar dut gaizki pasatu nuela. Eguraldiagatik eta ez nuelako ezagunik. Mari Marrek esan duena da; han kalera irten eta denak agurtzen dituzu, eta denek agurtzen zaituzte. Kalera irteten ez bazara, atea jotzen dizute eta galdetzen dizute ea zerbait gertatzen zaizun. Beste bizikidetza-mota bat zen [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Erretereria].

Beste batzuk, jakina, adierazten dute ez zutela zailtasun handiegirik jasan behar izan gizarte-harremanen arloan; norbaitek gizatasun sakoneko esperientziak ere azaldu ditu.

Hemengo jendearekin nik suerte handia izan dut. Euskaldunekin ibili izan naiz beti, Lekeitioko jende askorekin. Nire lankideak, kapitainak eta patroiak, Lekeitiokoak ziren, eta Galiziako bateren bat ere bazegoen. Eta ni oso pozik nengoen; hemen bizitza handia eman didate. Eta pozik jarraitzen dut [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Nik pertsonalki hitz egiten dizut, eta esan bezala, fabrikan aritzen naiz garai hartatik. Lanean egunero ikusten dituzu pertsona berak, eta nik inoiz ez dut inorekin arazorik izan. Lagunak egin nituen etorri nintzenetik, bai euskaldunak, bai Extremadurakoak edo edozein tokitakoak. Fabrikan denetarik egiten dugu. Euskaldun gutxi geratzen dira, geratzen zirenak erretiratu egin direlako. Geratzen garen ia denok kanpokoak gara. Baina inoiz ez dugu eztabaidarik izan [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Baina gauza bat kontatuko dizut, bizitzan batzuetan zer nolako pertsona onak dauden ikusteko. Nire gurasoak gela batean geratu ziren sukaldea erabiltzeko eskubidearekin. Ugazaba Etxalarkoa zen. Juliana Etxeberrigarai. [...] Kontua da, egun batean, nire gurasoak hitz egiten ari zirela Juliana andrearekin bizi ziren etxean. [...] Eta Juliana andreak galdetu zien ea zer gertatzen zitzaien. Eta azaldu zioten mutikoa arrebarengandik aldendu zela eta jai batera joan zela etab. A! Orduan, zuek, seme-alabak dituzue? Bai. Eta non daude? Bada, bata hor eta bestea han. Begira, ikusten duzue hor dudak gela txiki hori? Ez dizuet ezer kobratuko. Ekarri umeak, umeak gurasoekin izan behar baitira. Beraz, nire aita urriaren 12an hantxe zegoen jada. Oraindik ere gogoratzen dut. Ni lo nengoen, goizaldeko 02:00etan iritsi baitzen; izan ere, trena ahal zen moduan iristen zen eta gero oinez edo autobusez joan behar izaten zen. Nire izeba aita etorri zela abisatzera etorri zen. Ez nion ezta musurik eman ere, lo nengoen eta. Errieta gutxi egin zidan; azken finean, zer esan zezakeen. Eta horregatik etorri ginen gu hona azkarrago. Eta Juliana gure amona balitz modukoa zen. 10 biloba zituen, eta bere alabetako bat 1936ko alkandora urdinetako batekin ezkontuta zegoen [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Nolanahi ere, gaitzespen aktiboaz eta orokortuaz hitz egin nahi ez bada ere, prozesu hauek ikertu dituztenek zera azaltzen dute, toki batzuetan, hala nola Gipuzkoako Goierrian, jatorriaren dimentsioak edo markagailu etnikoak eguneroko interakzioko espazioa banatu zuela gizarte mailan (Aierdi, 1993: 299).

Horregatik, auzoa “babesleku psikologikoko eremu” bat da eta batzuetan “kultura-uharte” bihurtzen da, non jatorriko bizitzeko moduak errepikatzen diren eta non bertokoak, lehen esan dugun moduan, gutxiengoak diren (Calvo, 2004):

Eduardo: *Nik nabarmendu nahiko nuke lehen jendearen arteko bizikidetza ezberdina zela. Agian premiak elkartzen gintuen, sukaldea erabiltzeko eskubidea eta horrelako gauzak baikenituen. Bizikidetza handiagoa zen... Egoera ezberdinak ziren eta ezin daiteke konparaketarik egin. **Antonio:** Baina jendeak gizatasun handiagoko harremana zuen. Pertsonen*

artean konkordia handia zegoen, hori da. Gizatasun handiagoko harremana genuen, agian premiagatik zen. Izan ere, garai hartan denok ginen berdinak, ez dakit nola esan. Ateak erabat zabalik zeuden. **Rocío:** Auzokoekin genuen harremana familia artean genuena modukoa zen. Ateak erabat zabalik. **José:** Baina han genuen harreman hura hona ekarri genuen. Eta hemen gauza bera izaten zen; izan ere, auzokoa zure etxean zegoen eta zu auzokoaren etxean zeunden [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoaín].

Gure etxean 12 auzoko ginen. Garai haietan obretan segurtasun-neurri gutxi zeudenez, beti erortzen zen norbait aldamiotik eta hil egiten zen. Eta han zeuden guztiak oso baliabide gutxi zuten. Pisuko kreditua ordaindu behar zen, seme-alabak mantendu. Gogoratzen dut horrela hil zen lehenengoa Valladolidekoa zela, eta gero beste batzuekin ere gertatu zen. Auzoko guztiek jarri zuten dirua koroa erosteko eta eskela jartzeko. Eta alargunarentzako ere dirua bildu zen. Gero beste heriotza batzuk izan ziren, eta jendea nagusia zela ere hiltzen zen; izan ere,, batzuk nagusiak zirela etortzen ziren. Baina laguntzeko elkartasun hori zegoen beti. Herrian izango bagina bezala, berdin-berdin. Bakoitza eremu ezberdinekoa ginen eta batzuk beste batzuk baino hobeto eramango ziren, baina hala izaten zen [E3. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Nik zera gogoratzen dut, eta horiek ere gogoratuko dira, nire moduan; Trintxerpen, ni bizi naizen tokian eta hasieratik bizi izan naizen tokian, ez zegoela batere euskaldunik. Garai hartan, agian, % 5 ziren. Galiziako bosgarren probintzia deitzen genion, han denak baitziren Galiziakoak. Eta itsasotik bizi ginen denok [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

1968an ezkondu egin nintzen, ezkondu eta hona, Altzara bizitzera etorri ginen. Auzo hori emigranteena zen, erabat; hona iristen ginen emigrante guztiak horra joaten ginen [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Auzo horietan sortzen ziren ahaidetasun-harremanek, auzotasun-loturek eta komunitate bereko jatorrikoa izateak (eskualde-etxeen bidez ere asko indartu zirenek), “benetako «babesleku

sozialak» osatu zituzten, eta helburua zuten jatorrizko komunitateko bizimodua errepikatzea, emigrazioan etxea galdu egiten baita” (Aierdi eta Fernández Sobrado, 1993: 382-383). Aierdik Ondarroan elkarrizketatuko emakume immigrante batek bere familiaren zati baten kasua kontatu du. Izan ere, familia hori Arrasateko San Andres auzoan bizi da, non biztanle gehienak Extremadurako immigranteak diren, eta dirudienez, han Extremadurako azentua mantentzen da, hain zuzen ere aipatu “kultura-uharte” horietako batean bizi direlako:

Bueno, horiek Extremadurako estiloan bizi dira. Bai, bai, Extremaduran baleude moduan. Ez da gu hemen [Ondarroan] gauden modura; auzo horretan bertakoa errepikatzen dute, denak elkarrekin daudelako... Eta azentua dute, ez dute galtzen. Nire lehengusinek, nire aitaren arreba baten alabak, hala egiten dute. Berekin elkartu nintzen nire odoleko lehengusu baten elizkizunean, eta niri, egia esan, poz handia eman zidan. Izan ere, haiek hitz egiten entzutea zoragarria izan zen; haiek ez dute azentua galtzen, denak Extremaduran egongo balira moduan daudelako. Nik hori igarri dut. Zarautzen ere beste lehengusu batzuk ditugu, baina horiei igartzen zaie kanpoan daudela... Baina Arrasaten ez dira aldatzen. Gainera, denaz jabetzen dira: “ez dakit nor hil dela....” Hemen ez gara ezertaz jabetzen. Etorri zenean (lehengusu bat) dena kontatu zigun. Joan den astean etorri zen, eta esan zigunaren arabera, ez dakit..., uste dut bost lagun hil direla, eta esan nion: “herria bakarrik geratuko da” (elkarrizketa Aierdi eta Fernández Sobrado-n, 1993: 383).

Puntu horretan, euskararen gaiak indarra hartzen du eta hainbat ikuspuntu sortzen ditu. Ikuspuntu horietako lehenaren arabera, elkarrizketatutako hainbat lagunek azaldu dute jabetu zirela Gipuzkoan berezko kultura eta hizkuntza bat aurkitu zutela, beren jatorriko gaztelaniazko kulturarengandik eta hizkuntzarengandik ezberdina zena: “Euskadiko industria- eta hiri-garapenaren ondorioz, kultura- eta hizkuntza-forma ezberdineko immigranteak etorri ziren, zeinak gaztelaniaren gailentasun gorakorra indartu baitzuten ordura arte euskara gailentzen zen hainbat eremu zabaletan” (Tejerina, 1992: 135).

Kultura-ekosistemaren eraldaketa azeleratu hori mehatxu gisa interpretatu zuten zenbait eremu nazionalistak:

Immigrazioak, jatorrizko nazionalismoak inbasio disruptore moduan definitu zuenak, garapen-industriaren esanetara, biztanleria potentzialki euskaldunaren benetako aldaketa fisikoa eragin zuen. Hirurogeita hamarreko hamarkadan, Gipuzkoako eta Bizkaiko eremu euskaldunek ikusi zuten hiriko eta industrialdeko hainbat gunetan immigrazioaren ehunekoa gero eta handiagoa zela; izan ere, immigrazio hori euskalduna ez zen beste kultura batetik etorri zen. Aldi berean, barne mobilizazio handiak sortu ziren, eta aurrekaririk gabeko aldaketa sortu zuten identitate euskaldunaren oinarriko ekuazioaren osagaietan, alegia, biztanleria euskalduna eta lurralde euskalduna (Arpal, Asua eta Davila, Tejerinan aipatuak, 1992: 132).

Horrela, batzuek hainbat egoera gogoratzen dute non euskara bertokoen eta immigranteen artean bereizteko eta banatzeko tresna modura erabili (edo bizi) izan zuten:

Zerbitzatzen jarri nintzen, hala jarraitu nuen eta oso gaztetxo ezkondu nintzen, 18 urterekin eta 5 seme-alaba izan nituen. Hasieran gogorra izan zen. Ez zaigu hala iruditzen, baina hala izan zen. Panazko prakaren kontu hori zegoen, eta denda batean sartu eta nahiz eta norbait une horretan gaztelaniaz hitz egiten ari, berehala aldatu eta euskaraz hitz egiten zuten zuk ulertu ez zedin. Gogorra da, baina hala izan zen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Eraikuntzan lan egiten zuen, eta peoi-lana bilatu zioten. Baina Oiartzungo enpresaburu batzuekin zegoen, euskaldunak ziren, euskaldun jatorrak, eta nire aita gaixotu egiten zen euskaraz hitz egiten zutenean, eta jakina, esaten zuen “auskalo zer esango duten”, esaten zuen “zer esango ote dute, nik ez ditut ulertzen eta”, esaten zuen “onik ezer ere ez”. Ai, ai, zer nolako gauzak. Izugarri sufritu zuten nire gurasoak, bat aitak zein amak ere. Baita nire anai-arrebek ere..., herritik hona etorri eta tokitik kanpo zeuden erabat... [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Baina, orokorrean, elkarrizketatutako lagunek adierazten dute hizkuntza inoiz ez dela arazo bat izan bertoko gizartearekin harremanak egiteko:

Gero ezkondu egin nintzen eta seme-alabak izan nituen. Egokitzen joan ginen. Izan ere, nire amaren Martuteneko lagunik onenak euskaldunak ziren. [...] Nire ama etortzen da oraindik ere, Gabonetan etorriko da. Alargundu egin zen. Izan ere, gure aita hemen zegoela gaixotu zen 49 urterekin, eta herrira bueltatu zen. Nik beste anai bat dut, Hernanin jaio zen, dagoeneko hemen bizi ginenean. 14 urteko aldea dugu [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Oheak egin behar baziren, oheak egiten nituen. Gero eskolara joaten hasi ziren, eta ni eskolara gauean joaten nintzen. Orduan, ni nintzen gutxien ikasi ahal zuena [euskararen gainean ari da]. Han beste emakume bat zegoen, euskalduna bera ere, ez pentsatu, eta oso jatorra zen. Amari esaten zion erosketak non egiten zituen. Errenteriara joaten zen berarekin eta berak erosketak egiten zituen harategiak eta gauza horiek guztiak erakusten zizkion. Eta harreman hori mantentzen jarraitu dugu [G5. Aljarafe – Centro Cultural Andaluz de Erretería].

Rocío: *Begira, gure kasuan, goian bizi zen emakumea euskalduna zen, ia ez zekien gaztelaniaz, eta nire gurasoentzat ateak irekita izaten zituen beti. Gu biok bizi ginen soilik etxean. Bera eta gu. Berek ateak zabaltu zizkiguten eta guk berei ere bai. Esan nahi dut harreman oso ona izan dugula jendearekin.*

Patricia: *Baita guk ere Hernanin. Bai dendakoarekin bai auzokoekin. Antonio:* *Gu 1969an iritsi ginen eta bizikidetzara orokorra zen. Denontzako lana zegoen, denak bizi ziren eta dirua alde guztietatik zegoen [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].*

Nire ustez, ni atera nintzen mutil onena..., bueno, onena ez, baina ni atera nintzen nire adineko lehenengo mutila hona lan egitera iritsi nintzenean euskalduna zen, eta da, eta abizen guztiak euskaldunak ditu. Eta nik harreman izugarri ona izan dut berarekin bizi osoan. Baita orain ere. Gaztelaniaz hitz egiten zuen, garai hartan ez ziotelako uzten euskaraz hitz egiten. Orduan, ikasi egin behar izan zuen, ez zuen beste

erremediorik. Familia osoa Errexilgoa da, gurasoek baserria zuten. Hark gaztelaniaz hitz egiten zuen ez ziotelako uzten euskaraz hitz egiten. Bai berak, bai bere anai-arreba guztiek. Inoiz ez dut inolako arazorik izan. Agian nire herrian arazo gehiago izaten nituen, oporretan joaten nintzenean ikuspuntuaren beste aldea ematen baitzidaten [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Sentitzen dut, ez baitut euskara ikasteko premiarik izan. Bueno, ez dut izan..., bikain ikasteko, ez? Esan bezala, hiru urtean ibili nintzen horrela. Bi orduko eskola ematen genuen enpresa berean. Hori ere guk ezarri genuen, bitarteko zaharrak kendu genituenean. Hau da, enpresaburuak enpresa barruan eskola ematea baimentzea lortu genuen, eta gela eta gainerako kontuak ematen zizkiguten; hori bai, lanordutik kanpo egiten genuen. Baina bueno, inoiz ez dut ikasteko derrigorrezko premiarik izan [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Geroko garaiarekin, alegia, autonomia erregimenaren instituzionalizazioarekin, gehiago lotzen diren arazoak aipatzen dituzte, hori bai; izan ere, euskararen ezagutza exijitu zuten zenbait lanpostu eskuratu ahal izateko; era berean, seme-alabak eskolatzearen eta hizkuntza-ereduen gaineko arazoak ere aipatzen dituzte:

Nire emaztea hemengoa da. Izan ere, hizkuntza berean ere banaketa txiki bat dago. Banaketa sortu da zenbait lan garatzeko aukerari dagokionez. Gainera, lan horiek ez dira, nolabait esateko, lan “zibilak”. Tira, lanen batean eskatu dezakete. Baina administrazio publiko berak dira hori benetan eskatzen dizutenak eta banaketa hori sortzen dutenak. Esaten dizute ezin duzula lanpostu hori eskuratu euskararik ez badakizu. Orokorrean, ez dizute hori esango denda batean edo taberna batean, nahiz eta, agian, nahiago duten bi hizkuntzak jakitea. Eta hori da pixka bat kontua [G6. Centro Bungalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Eta gero, gazteak eskolan integratzearen arazoa ere izan da. Beti izan dira arazoak, beti. Ez dut uste erakundeek hori sustatu dutenik. Baina nire ustez, beren burua inork

gobernatzen, eramaten edo arrastaka eramaten uzten zuten abertzaletasun amorratu horren eraginez. Beren burua inork gidatzen uzten zuten. Eta gauza batzuk ez ziren batere atseginak [G6. Centro Bungalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

1981eko Udal erroldaren arabera, EAEn edo Nafarroan jaio ez zirenen arteko 7.838 biztanle, alegia, immigrante guztien % 1,23 ziren euskaldunak; eta Gipuzkoaren kasuan, ehuneko hori % 2,32ra arte igotzen zen, hau da, euskaldunen komunitatean 4.029 lagun gehiago zeuden (Tejerina, 1992: 155).

Baina seme-alaben hezkuntzaren gainean azken aipamen hori egin arren, horien gainean hitz egiten dutenean argi geratzen da 1950, 1960. eta 1970. hamarkadetan Gipuzkoara emigratzeko abentura ezezagunari aurre egin behar izan zieten emakume eta gizon haien seme-alabak eta bilobak, alegia, haien bigarren eta hirugarren belaunaldiak, egun, erabat integratutako euskal herritarrak dira:

*Nire semea ez da ez Galiziakoa ez Salamancakoa. Nire semea euskalduna da. Eta hara joatez hitz egiten diozu eta "joe!" erantzuten dizu. "Hemen lanik ez baduzu, zoaz zure lehengusuekin behiak zaintzera". Eta erantzuten du: "Ez, ez, ez. Ni euskalduna naiz". "Baina zerbait egitea pentsatu beharko duzu, egunen batean..., bestela, lanbidez ikasle izango zara beti". [...] Ni gure sustraiak buruan sartzen ahalegintzen naiz. Nik ez ditut ez sustraiak galdu eta ez diot hemengoa izateari ere uko egiten. **Eta zure semeak?** Nire semea euskalduna da. Euskalduna, Eibar zalea [Barreak]. Erabat euskalduna sentitzen da [E1. Casa Cultural de Galicia "As Burgas" de Eibar].*

Nire alaba euskaldunagoa da. Hemengo dantza-taldean dago, eta orain lagun bat ezkondu zaio eta nire alabak aurreku bat dantzatu dio. Hau da, Ez dakit lehen hori galdetu didazun, baina kultura honen parte dira, hemengoak sentitzen dira, nire bilobek euskaraz egiten dute soilik. [...] Baina inoiz ez du ukatu andaluziarra dela. Izan ere, Andaluziako eguna egiten badugu [...], bera dagoeneko ez dago dantza-taldean, 32-33 urte baititu eta bi seme-alaba dituelako, baina dantza bat

dantzatzerak joaten da, lehen egiten zirenen modukoa. [...] Eta nire alabaren koadrilako beste bat, ama Extremadurakoa eta aita Andaluziakoa dituenak, irakaslea da hemen, ikastolan; ingelesezko eskolak ematen ditu, ez euskarazkoak; bere seme-alabek euskaraz hitz egiten dute soilik. Hori ere Zentroko parte da. Beraz, hor daude. Hau da, ez dute ezkututzen. Nolanahi ere, nire ustez, Arrasaten, ez da ezkutatzeko premiarik izan [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Santi: *Nik alabari esaten diot bereziki. Nire alaba Donostian bizi da, eta hura ez duzu handik aterako jada; bere ingurunea du, bere koadrila, denak % 100 euskaldunak, eta horietako baten bat baita gai politikoetan dabilena ere. Ni ez naiz sartzen. Berak errespetatzen nau. Gustuko du Valverdera joatea, gustuko du herrira joatea; baina oso hemengoa da dagoeneko. Dagoeneko beste euskaldun bat gehiago da.*
Beste: *Gureak ere bai, denak [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].*

Beste behin ere, ustezko zailtasunak erlatibizatu egiten dira migrazio haiek protagonizatu zituztenen ondorengoek (seme-alabek eta bilobek) lortutako integrazioaz pentsatzen denean:

Gure bilobek eta gure seme-alabek euskaraz hitz egiten dute [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Integrazioa eta politika

Landu nahi dugun integrazioaren hirugarren mailak dimentsio hertsiki politikoagoarekin du zerikusia. Abiapuntua honako hau da: 1950etik 1970era arteko immigrazio-fenomenoa gertatu zen “bertoko identitate kolektiboak erakundeen aldetik nahikoa aintzatespen jasotzen ez zuen errealitate sozial batean (erakunde horien aintzatespenera atxikitzen direnen kasuan); edo beste era batera esanda, immigrazio-fenomenoa iritsieralurrean batean gertatu zen, non «gu» ez baitzen behar beste objetibatzen politikoki, eta aitzitik, gu hori mehatxatuta baitzegoen gizarte mailan” (Aierdi, 1989: 334).

Hasieran, ikerketa historikoak eta soziologikoak gai horri gatazkaren tentsioaren arabera ekiten dio: “migrazioaren fenomeno hainbat egoera konplexuren barnean kokatzen da; izan ere, euskal nazionalismoaren dinamika sozialaren eta politikoaren funtsezko gaitako bat bihurtzen da” (Gurruchaga, 1985: 233; ikusi baita ere: Garmendia, Parra Luna eta Pérez Agote, 1982; Linz *et al.*, 1986; Aierdi, 1993). Juan Pablo Fusik, Euskadik 1950 eta 1970 artean bizi izandako eraldaketa (ikusi dugun moduan, industrializazio, immigrazio, eta urbanizazio azeleratuko prozesu) sakonaren ezaugarri nagusiak deskribatu ondoren, honako hau idatzi zuen: “Horrela, Francoren erregimenak euskal arazoa likidatu zuela sinetsi zezakeen. Landa-bizitza, euskal identitatearen oinarri nagusia, sektore marjinala zen eta gainbeheran zegoen: 1970ean, Bizkaian eta Gipuzkoan biztanleria aktibo guztiaren ehuneko 10 baino gutxiagok egiten zuen lan alor horretan. Horrela, immigrazioa fenomeno objektiboki “desnazionalizatzaile” moduan ulertzen da, euskal identitate nazionalistarentzako benetako mehatxu moduan. Immigranteek zera ikusten dute, berek nahi gabe, identitate- eta leialtasun-gatazka batean sartu dituztela.

Legitimitate Sozial Gatazkatsu, kultura-enfrentamendu eta norgehiagoka politiko-administratibo horretako giro horretan, Euskadira iritsi berri zen immigranteak, baita urte luzez Euskadin bizitzen ari zenak zein immigranteen bigarren edo hirugarren belaunaldikoa zenak ere, erronka pertsonal eta sozial baten aurrean ikusi zuen bere burua, eta hainbat kidesun, fideltasun eta hautazko jarreraren artean aukeratu behar izan zuen, gizarte honetako egituraren parte izateko (Ruíz Olabuénaga eta Blanco, 1994: 105).

Lan honetarako egindako elkarrizketetan argi eta garbi ikusten da 1950. hamarkadatik aurrera Gipuzkoara emigratu zutenek eboluzio bat izan zutela gatazka-egoera horren gainean jabetzeari dagokionez. Hasieran, identitateari dagokionez, ez zuten beren eta bertokoen artean distantzia handia existitzen zenaren sentsaziorik; edo, nolanahi ere, zerbait izatekotan euskal berezitasunek bereizten zituzten, maila folklorikoan

ulerturik, alegia, izateko eta bizitzeko modu bereziek bereizten zituzten, baina horiek ez ziren oztopo elkar ulertzeko eta elkarren artean bizitzeko. Horren adibide asko ikusi ditugu aurreko orrialdeetan. Hala ere, 1970. hamarkada hasieran, gauzak aldatzen hasi ziren. Xabier Aierdik 1990. urtean Goierriin egindako eztabaida-taldeetako parte-hartzaileen ustez, “politika” da egoera okertu izanaren erruduna (Aierdi, 1993: 343-348); data horren aurretik politikarik existitu ez balitz moduan.

- Argi hitz egingo dugu; hitz batean esateko, politikak dena zikindu du.
- Hori da hitz gakoa, hitz gakoa.
- Alderdi politikoek, edo dena delakoak...
- Era berean, ikusten duzu lehen oso baturik zeuden euskaldunak, egun erabat banatuta daudela alderdi politikoak direla eta. Izan ere, lehen lagunak zirenak, egun ezin dute elkar ikusi, euskaldunen beren artean.
- Eta familietan ere gauza bera, anai-arreben artean...
- Familietan bertan ere hori gertatu da. Hau da, politikak gizarte-lotura hori hondatu du, anai-arreben artean ere ez diote elkarri begiratzen (Aierdi, 1993: 344).

2018an egin ditugun elkarrizketetan eta eztabaida-taldeetan, 1970. hamarkada hasiera zehazten da EAEko gizarte-harremanetan funtsezko aldaketa ezartzen duen inflexio-puntu moduan; baina adierazten da horren arrazoia ETAk ekintza biolentoak hasi izana dela:

Etorri ginenean ez zegoen arazorik. Baina istilu haiek 1973 inguruan hasi ziren, gutxi gorabehera, [...] Burgosko Auzitik aurrera [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Lehenengo arazoak, agian ETArek iraultza gertatu zenean hasi ziren. Nik gogoratzen dut Lasarten arratsaldetan ateratzen ginela. Txikito batzuk hartu eta buelta bat emateko batzen ginen. Eta bat-batean, koadrilak banatzen hasi ziren, bitan zatitu ziren. Eta denborarekin, egoera okertu egin zen. Hasieran susmoekin hasi ziren. Hauek ez direla hemengoak, haiek hangoak direla eta horrelako kontuekin. Hauek euskal herriaren kontra daudela, eta horiek ez dakit zer. Ez duzula ETA

babesten, ez duzula bestea babesten edo ez duzula hango hura babesten. Une horretan, gauzak okertzen hasi ziren koadriletan. Modu pixka bat erradikalean banatzen hasi ziren. Horrek hala jarraitu du eta ez da egon hori gelditzeko modurik. Nire ustez, gure seme-alabek gaur, beste era batera eta beste estilo batekin bizi izan direnez, beste era batera hasi dira ulertzen, eta dagoeneko ez dute garai haietan izan ziren zailtasun horiek. Izan ere, pixka bat isilik egon behar zenuen. Zerbait esaten zizutenean, zu geldi hor. Zaude isilik, eta esan dezatela nahi dutena. Arazo oso larria izan zen urte haietan. Ni zergatik egon behar naiz isilik? Besteak baino gutxiago al naiz? Eta eztabaidak hasi ziren [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián]

*Gainera, jaiak ere ez ziren gaur direna. Edo gaur izan direna. Izan ere, Arrasateko ikuskizunik erakargarriena Garellanoren banda izaten zen, Garellanoren kuartelekoa izaten zena; etorri eta paseatu eta desfilea eta abar egiten zuten. Ez nuen gaitzespen hori ere ikusten. Izan ere, hemen guardia zibilaren kuartela izan da beti, beti; eta nire lagunik onenetako bat, oraindik ere harremana mantentzen dudana, guardia zibil baten semea zen, eta urriaren 12an zaindariaren eguna ospatzera joaten ginen, eta dantzan egiten genuen ... **Pilare zen, ezta?** Pilare zaindaria, eta patioan dantzan egiten genuen, ez dakit zer dantzatzen genuen. Eta jendeak dantzan egiten zuen. Eta guardia zibilek, Arrasateko tabernarik erdialdekoenean, alegia, Montes tabernan, beren partidatxoa egiten zuten arratsaldero. Gero bestea gertatu zen, Melitón Manzano erail zuten... [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].¹²*

“Arrasateko giroa hondatu egin zen, jakina”, esaten du lagun horrek. Hala ere, ziurrenez, 1990ean “politika” aipatzen zutenek, zein 2018an ETA aipatzen dutenek, funtsean, gauza bera esaten dute, alegia, identitatearen kontua izugarri asko birpolitizatu zela. Alfonso Pérez-Agote autoreak garai hori

¹² Elkarrizketatutakoa Melitón Manzanos González jaunaren gainean ari da, Gipuzkoako Brigada Politiko Sozialaren burua izan zena eta ETAk erail zuena Irunen, 1968ko abuztuaren 2an.

deskribatzen du frankismoaren menpe jasandako “isiltasuna hautsi” zuen garaia (Pérez-Agote, 1984: 111-117).¹³

Antonio: Ezberdina zen. Zer gertatzen da? 1970. edo 1972. urtetik aurrera gauzak okertzen hasi zirela. Une horretan, hemengoa edo hangoa zinen. Une horretan, tirabirak hasi ziren, alegia, zu hangoa zara eta ni hemengoa naiz. [...] Baina gauzak okertzen hasi ziren. Politikagatik. **Patricia:** Une horretan hasi ziren denok ezagutzen ditugun istiluak. **Antonio:** 1973an edo 1974an. **Patricia:** Zer izango zen, bada, ETA [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Une horretatik aurrera, elkarrizketetan eta eztabaida-taldeetan sarri aipatzen da horietan parte hartu dutenek bizi ziren herrietan bizikidetzak okertu egin zela:

Arrasate herri nahiko, nahiko itxia zen. Nire ustez, Eibarren aldean oso ezberdina da; hala ere, niri izugarri kostatu zitzaidan Eibarrera egokitzea, aizu. Baina nire ustez, jendea ezberdina da Arrasaten. Itxiagoa da. Berekoia ziren, gaur esaten den moduan, borrokago ziren. Eta hori Arrasaten igarri egiten zen. Hori igarri egiten zen [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Baina gero beste batzuk ez zenekien zer ziren. Erdian kokatzen ziren eta ez zenekien zure lagunak ziren edo ez. Horiek ziren okerrenak. Salatari zarela, bestea ez dakit zer dela, beste hura ez dakit zer dela. Zure koadrilako lagunak gainean susmoak izaten hasten zinen, eta ez zinen ausartzen lehen moduan aske hitz egiten, esan nahi zenuena esaten. Zure iritzia gorde eta izan dadila izan behar duena. Bai, alde horretatik, garai gogorak bizi izan ziren hemen. Isilik egon behar zen, eta irentsi egin behar zen, benetan pentsatzen zenuena ezin zenuen esan [G6. Centro Buralés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Hori hemen ere gertatu zen, arazo horrek gauzak pixkanaka hondatu zituen, terrorismoarekin arazoak izan ziren eta

¹³ Pérez-Agotek honako aldizkakotasun hau proposatzen du: 1. Isiltasunaren gizartea: lotura sinbolikoa eta itxaropena (gera zibilaren amaieratik 1956-59ra); 2. Isiltasun soziala eta indarkeria hizkuntza moduan (1970 arte); 3. Isiltasuna haustea: kalea espazio politiko moduan (Burgosko Auzitik Franco hil zen arte).

enpresa asko ere desagertu egin ziren hemendik [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Maitasunagatik etorri nintzen, nire emaztea hemengoa zen, eta etortzea pentsatu nuen, hemen nire familia hobeto haziko nuela pentsatuz. 1991n iritsi nintzen, eta aurkitu nuen gizartea oso zatituta zegoela iruditu zitzaidan. Hain zuzen ere, nire lehenengo erabaki serioa izan zen ea nire seme-alabek non ikasi behar zuten. Batzuek esaten zidaten ikastetxe pribatu batera eramateko; aldiz, ikusten nuen beste batzuk ikastolara eramaten zituztela euskaldunagoak eta euskaldun hobekak izango zirelako. Eta nire kasuan, zehazki, nik ez nuen bietako bat ere aukeratu. Eskola publikora eraman nituen, iruditu zitzaidalako eskola publikoak kalitate ona zuela eta ez nuela zertan aukeratu behar. Hor ere ikusi nuen banaketa izugarria zegoela. Berehala ezagutu nahi gintuzten guraso moduan, abertzaleak ginen edo ez ginen jakin nahi zuten [G6. Centro Buralés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Hala eta guztiz ere, aurreko ataletan ikusi dugun moduan, banaketa politikoko arazo horiek ere erlatibizatu egiten dituzte parte-hartzaile askok:

Inoiz ez dut ez arazo sozialik ez politikorik izan, inoiz ez bainaiz inon sartu. Izan ere, lanean hasi nintzenean, Oiartzunera joatea suertatu zitzaidan, baserri ingurura. Erabat egokitu nintzen. Tira, denok jasan behar izan dugu, nahi eta nahi ez, ETaren kontua. Hori denok jasan dugu. Hori edonongoa izanda ere jasaten genuen, nahiz eta segurtasun-indarrek edo dena delako horiek inoiz geratu ez gintuzten, jasan egin behar zen. [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Lourdes: *Ni etorri nintzenean, haurrek ere galdetzen zidaten ea nolatan joan behar nuen Donostiara, telebistan hori ikusten baitzen bakarrik. Gero, behin hemen izanda, ez zinen gauza askoz jabetzen. Baina beti hori ateratzen zutenez, jendeak hori ikusten zuen eta esaten zizuten ea nolatan joan behar zenuen horra, eta zergatik, eta ez dakit zer. Beldur pixka bat ematen zuen. Baita ibilgailuetako matrikulen kontuak ere. **Julio:** Alde horretatik, guk ere lana egin behar izan dugu jende askori ikusarazteko gauzak ez zirela horrela. Nik Madrilgo lehengusu bat izan nuen, gero honekin maitemindu zena. Eta bikoteak*

hona lehen aldiz etortzeko hiru urte behar izan zuen. Ea nola etorriko ziren Madrilgo matrikula zuen ibilgailu batekin eta horrelako kontuak. Nik esan nien ez zela ezer ere gertatzen. Azkenean etorri ziren, eta oraindik ere seme-alabekin etortzen dira. Egoera hura pixka bat desmitifikatzen saiatu ginen [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Joseba: *Nik Donostiako matrikuladun ibilgailua izan dut bizi osoan, oraindik ere halakoa dut, eta Extremadurara joan eta niri inoiz ez zait ezer ere gertatu, egurra ukituko dut. Ana:* *Nik ezagutzen dut jendea Holguerara (Extremadura) joan dena Donostiako matrikuladun ibilgailuarekin, Holguera bertakoa izanik, eta ibilgailua harrikatu dietena Holguerako guardia zibil bat hil zutelako. Han jendeak pentsatzen zuen gu hemen egun osoa metrailetekin ibiltzen ginela; herrira iritsi eta bueno...*

Manuel: *Oraindik ere uste zuten hemen hiltzaile artean bizi ginela, hemen ezin zela kafe bat hartzera ere irten. Ana:* *Bai, jendeak han uste zuen hemen trintxeretan geundela. Bai, bai, hala da. Horregatik, azkenean esaten duzu, begira, ez naiz ez hangoa ez hemengoa [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].*

Egungo egoerarekin alderatuz, zuen ustez, gauzak hobeto daude orain? Batzuk: *Hobeto, bai Alde handiarekin. Patricia:* *Orain, hainbat urtez geroztik, oso ondo gaude. Rocio:* *Izan ere, berek beren ideiak dituzte, baina errespetatu egiten gaituzte. Eta zuk beraiek errespetatzen dituzu, jakina. Izan ere, nik iritzi bat izan dezaket, eta zuk beste bat. Bakoitza nahi duena izan daiteke. Ramón:* *Tira, lehen ez ninduten jasaten eta nik orain ez ditut jasaten. Zer arraio, argi eta garbi! Anastasia:* *Tira, arazoak izan ahal zenituen, eta onena isilik egotea zen. Begira, hala pentsatzen duzu, eta hala pentsatzen duzu. Carlos:* *Tira, bakoitza bere interesen alde ari da borrokan; baina nire ustez, gauzak asko aldatu dira. Eduardo:* *Lehengo erradikaltasunik ez dago. Ramón:* *Orain inposatu egin nahi dizute. Rocio:* *Baina goikoek inposatu nahi dizute kaleko jendeak baino gehiago. Zeren nik kaleko jendea ez diot ezer ere ikusten. Goikoak dira; kaleko jendeak ez du errurik. Goikoak dira buruak berotu eta inposatzen ari direnak. Ramón:* *Eta kalekoek jarraitu egiten diete. Rocio:* *Jakina, norbaitek pizten duelako beti sugarra.*

Baina nork du errua? Goikoek [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Patricia: *Hemen, Bartzelonan moduan, zatituta gaude. Berek alde batean eta gu bestean. Eta esan dezakegun oro gezurra da. Anastasia:* *Nik ez dut hala ikusten. Rocio:* *Nik ere ez dut hala ikusten; bakoitzak bere ikuspuntua du* [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Andaluziako Etxeak, bere 28 urteko bizian, EAJren, HBren, EEren, eta urte horietan Arrasateko Udala zuzendu duten guztien babesa izan du. Zalantzarik gabe. Ez dugu inolako kexarik. Alderantziz. Ekitaldiren bat izan den guztian, babestu egin gaituzte [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Bestetik, eztabaida nazionalistarekin lotutako kontuez gain, 1950 eta 1970 artean Gipuzkoara emigratu zuten askok azaldu digute konpromiso soziopolitikoko esperientzia biziak izan dituztela arlo sindikalean eta asoziatiboan. Alde horretatik, nabarmendu daiteke, bai eduki aberatsa duelako, bai bizitasun handiarekin idatzita dagoelako, *El Viaje* izeneko Julio Santos-en testu autobiografikoa, zeina Cacerestik Donostiara joan zen emigrante bat izan baitzen, militante antifrankista eta Donostiako Centro Cultural Extremeño historikoaren zuzendaria. Lan hau egiteko egin diren elkarrizketetan honako dimentsio soziopolitiko hau ere agertu da:

Eta nire historiarekin jarraituz, nik pila bat parte hartu nuen Trantsizioan. Bai langileen mugimenduetan, bai Langileen Komisioetan. Eta hori guztia zoragarria izan zen. Gero nire senarra ezagutu nuen, garapen horretan guztian ere parte hartu zuenak, Zumarragako grebetan hirurogeita hamarreko hamarkadan. Hori izan zen denbora askoan egin zen lehenengo greba. Guk dirua jasotzen genuen fabriketan, eta langileei eramaten genien arrisku oso handia pairatuz, herri osoa poliziaz beterik baitzegoen. Parrokian entregatu genien. Eta parrokoak, iritsi ginenean, esan zigun kontuz ibiltzeko dena oso zainduta zegoelako, eta berehala alde egiteko esan zigun. Alegia, mugimendu hartan asko parte hartu genuen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Egia esan, gaur egun, hemengo beste bat naizela uste dut, eta beti parte hartu izan dut elkarteetan ... [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

A nolakoa sortu zen. Denok kaleratu gintuzten. Lehen gertatzen ziren gauza horiengatik. Polizia nazionala gogoratzen dut, garai hartako grisak; ez dakit grisak edo marroiak ziren, baina bai, itxialdi asko egin ziren elizetan. Horren ondorioz, politikan sartu nintzen pixka bat. Garai hartan izan zen. Sindikatu batetik hasi nintzen. UGTrekin, hain zuzen ere. UGTk eta PSOEk ia lokal berak partekatzen zituzten garai hartan. Eta logikoki, PSOEen ere militatu nuen [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Horrela, gurasoen elkarteak sortu genuen eta auzoaren beheko aldeko eskolak koordinatzen eta eskolak aldarrikatzen hasi ginen. Manifestazioak egin genituen, baita hemen Donostian eta beste hainbat tokitan ere; eta immigranteok, alegia, gurasoak, oso pozik zeuden mugimendu bat sortu zelako, ikastetxe guztietan elkarteak sortu zirelako, gure artean koordinatzen ginelako... Eta eskolak, anbulatorioa, institutua lortu genituen, denetarik lortu genuen. Baina borrokaren eta batasunaren alde lan egin genuen, batez ere emigranteei zegokienez, jakina [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Beraz, egokia litzateke Gipuzkoako immigranteen integrazioaren eremu horretan gertatutakoaren diagnostikoa egitea José Ignacio Ruiz Olabuénagak eta Cristina Blancok proposatutako zehaztapenen arabera:

Baldin eta euskal gizartean saregintza-prozesu bat sortzen ari bada eta ez hesigintza-prozesu bat, instituzionalizazio-prozesu bat sortzen ari bada eta ez xurgapen-prozesu bat, zein talde izango dira berregituratze-prozesu honen protagonistak eta zer neurritan? Immigranteak hurbiltzen al dira bertoko euskaldunen mundu-ikuskera etnikora, edo azken horiek mugitzen al dira beren ikuspuntuen eta berezko gizarte-moduen bidez immigranteen mundu-ikuskera osatzen saiatzeko? Edo, hobeto esanda, *aniztasun menderaezin baina bateragarri bat* ari al da sortzen, gizartearen presioak elikatzen duen baina

gatazka nabarmena gogoko ez duen instituzionalizazioaren bidez? Beste era batera esanda: Ez du zentzurik euskal gizarteko immigranteen asmilizazio-prozesua (integrazioa, akulturazioa eta antzekoak) ikertzea. Arazo nagusia da ezagutzea zein den gizarte honen berregituraketa-prozesua; eta horren ordez ez da ontzat eman behar gizarte horrentzat ez dela beste aukerarik existitzen aurkakotasun oldarkorra edo erresistentzia pasiboa eta (behar izanez gero) eliminazioa baino (Ruíz Olabuénaga y Blanco, 1994: 106).

Baldintza horiek askoz ere konplexuagoak dira zuri eta beltzeko, alegia, xurgapenaren edo banaketaren baldintzen arabera balantzeak baino; baina hori askoz ere egokiagoa da fenomeno hori azaltzeko. Izan ere, gertatu zen garaian dagoeneko konplexua izan bazen, egun askoz ere konplexuagoa da, gainbeheran hasi zenetik igaro diren lau hamarkada hauen bidezko talaiatik begiratzen badiogu.

Euskal herriaren nahasketa

Iñaki Arrietak 1930 eta 1980 artean Oiartzungo udalerrian izandako aldaketa demografikoen gainean idatzitako ikerketa interesgarrian irakurri dezakegunaren arabera, garai horren hasieran, herri horretan bizi ziren biztanleen % 83 Gipuzkoakoak ziren; 1960an egoera hori aldatzen hasi zen, % 72ra jaitsi baitziren; eta 1981ean % 62ra. Bestetik, aipatu garaian, ezkontide biak Gipuzkoakoak ez ziren bikoteak % 4,6tik % 15,9ra gehitu ziren. Baina interesgarriena zera da, egiaztatzen dela jatorriz Oiartzungoak zirenen eta Gipuzkoatik kanpoko beste toki batzuetakoen arteko bikoteak ere gehitu egin zirela, nahiz eta ehuneko txiki batean, alegia, % 10ean (Arrieta, 2011: 98).

Bada, Oiartzun moduko herri batean endogamia etnokulturaleko funtsezko joeraren nolabaiteko desoreka baino ez dena, EAE osoan “nahasketa” edo mestizaje maila oso nabarmeneko fenomeno bihurtzen da. José Arandaren “La mezcla del pueblo

vasco” izeneko lan interesgarrian irakurri dezakegun moduan, 1991n EAEn zeuden 454.245 bikote ezkondu edo bikoteen artean, soilik % 43,4 ziren lurralde horretan jaiotako ezkontideek osatuak (horietako asko, jakina, 1950 eta 1960ko emigranteen seme-alabak ziren); % 32,3 ezkontide biak Euskaditik kanpo jaiotakoek sortutako bikoteak ziren; eta % 24,3 EAEn jaiotako ezkontide batek eta kanpoan jaiotako beste batek osatzen zuten (Aranda, 1998: 138). Hau da, 1991n EAEn bizi ziren bikoteen ia laurdena mistoak zirela esan daiteke.

Arandak jasotako datuen arabera, 1991ko Inkesta Soziodemografikoari jarraikiz, EAEn bizi zirenen % 39,6k betetzen zuten soilik “bigarren belaunaldiko bertakoak” izateko baldintza, hau da, bata edo bestea eta beren gurasoak lurralde horretan jaioa izatea. Ehuneko hori aldatu egiten da probintziaren arabera: Álava/Araban % 27,1ekoa izango litzateke; Bizkaian % 32koa; eta Gipuzkoan % 39,4koa (Aranda, 1998: 135).

Euskadin bizi den biztanleriaren nahasketa horrek zer eragin duen nolabait ulertzeko, nabarmendu daiteke Galizian bigarren belaunaldiko bertokoen kopurua % 88,5ekoa dela, eta Andaluzian, erkidego horretan jaiotakoen eta horien guraso biak ere bertan jaio direnen ehunekoak 86,6koa dela. Euskadiren azpitik, bigarren belaunaldiko bertokoen ehunekoari dagokionez, Madrilgo Erkidegoa dago, % 20,6rekin, eta ondoren Katalunia, non hala definitutako bertokoak han bizi direnen % 37 diren (Aranda, 1998: 135).

EAE, eta Gipuzkoa ere, bertokoen eta immigranteen arteko nahasketa arrakastatsua eta naturala sortu den gizarteak dira aspalditik (bizikidetza egonkorreko unitateak osatuz), eta hala egiaztatu daiteke soilik berrikusten badugu bertoko biztanleen abizen euskaldunen kopurua: 1991n, EAEko biztanleen % 54k ez zuen abizen euskaldun batik, eta Gipuzkoaren kasuan, kopuru hori % 41ekoa zen (2. Eranskina).

Datu gehiago? Aierdik bere ikerketan aipatzen du Euskadin garai hartan bizi zen biztanleriaren % 29,5 lehenengo

belaunaldiko immigranteak zirela (Aierdi, 1993: 13). Eta autore horrek berak, Eusko Jaurlaritzako Prospekzio Soziologikoko Kabineteak 1989an egindako inkesta bat oinarri harturik, adierazten du soilik EAEko biztanleriaren % 43 eta Gipuzkoakoaren % 51,6 dela “bertoko garbia”, hau da, ama eta aita bertokoak dituztenen bertokoak (Aierdi, 1993: 196).

15. Taula					
EAEko biztanleriaren osaera jatorriaren arabera (%etan). 1989					
	Bertoko garbia	Bertoko mistoa	Immigranteen seme-alaba bertokoa	Immigrantea	Totala
EAE	43,00	9,14	12,33	35,53	100
Álava/Araba	43,84	7,00	8,66	40,51	100
Bizkaia	37,76	10,27	14,47	37,50	100
Gipuzkoa	51,66	8,03	10,06	30,25	100
Bertoko garbia: bertoko gurasoak dituen bertokoa Bertoko mistoa: guraso immigrante bat duen bertokoa Immigranteen seme-alaba bertokoa: ama eta aita immigranteak dituen bertokoa Immigrantea					

Iturria: Prospekzio Soziologikoen Kabinetea, Aierdin, 1993: 196

Orduan, noiz uzten zaio immigrantea izateari? Azkoitiko Juan Ramón Alberdi antropologoak galdera hori planteatu zuen 1950. eta 1960. hamarkadetan batez ere Extremaduratik eta Gaztela eta Leondik Azkoitira joan ziren immigranteei 36 elkarrizketa eginez sortu zuen ikerketa interesgarri batean (Alberdi, 2016). Ikerketa horrek Garmendia, Parra Luna eta Pérez Agotek jada 1980. hamarkadan aurkitu zuten zerbaitekin egin zuen bat, alegia, “immigranteak Euskadin gehiago integratu ziren ingurune fisikoarekin bertoko biztanleekin baino” (1982: 77). Alberdik ondorioztatu zuen aztertu zituen immigranteen hiru belaunaldiak argi eta garbi identifikatzen direla Azkoitiko herriarekin, bertan lan egin baitute, bertan bizi

baitira edo bertan jaio baitziren. Eta belaunaldi bakoitzak bere identitatea eraiki duen moduen artean aldeak dauden arren, bigarren belaunalditik aurrera euskara txertatu ondoren, konturatzen dira ez duela inongo funtsik kidetasunaren edo bertokotasunaren gainean baldintza estatikoen arabera pentsatzen jarraitzea; izan ere, gizartearen errealitatearen dinamismoaren ondorioz, 1950. eta 1960. hamarkadetan Azkoitia moduko herrietara emigratu zuten biztanleak egun “XXI. mendeko immigrazio berriaren harrera-gizartea” izaten ari dira (Mujika, 2017).

“Immigranteak? Ustez, gure herrialde barruan gaude, ez?”, esaten zuen eztabaida-talde batek Iraola, Mateos eta Zabalo landutako ikerketa-esparru batean (2011: 123). Ikerketa horretan bertan aurkitu zuten egungo atzerriko immigrazioa historikoki barne immigrazioen gaia ulertzeko erabili den interpretazio-esparrua aldatzen ari dela. Hasteko, atzoko immigranteak izan zirenek berariaz baztertzen dute “immigrante” etiketa, argitzeko egungo nazioarteko migrazioekin ez dutela inolako loturarik, haien aldean ezberdinak direla nabarmentzen saiatzen baitira (Iraola, Mateos eta Zabalo, 2011: 124). Elkartasuna izan zezaketen arren, “immigranteak *objektiboki* –baina ez *subjektiboki*– izateak” ez du esan nahi sentsibiltate handiagoa dutenik migrazio berrien errealitatearen gainean (Iraola, Mateos eta Zabalo, 2011: 125).

Lan hau egiteko mantendu ditugun elkarrizketek eta eztabaida-taldeek, egia esan, urruntasun-jarrera edo berariazko gaitzespen-jarrera azaltzen dute immigrante “atzeritar” horien gainean:

Eta orain, ikusi nola gauden kanpotik etorri diren horiekin guztiekin [...]. Guri ez ziguten ezer ere erakutsi. Maleta beso azpian hartu eta bakoitzak ahal zuen moduan egin zuen bizimodua [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Antonio: Horiei ez diete mantxurriano deitzen. **Patricia:** Eta a zer ondo onartzen dituzten. **Anastasia:** Kontuz! Gauza bat esango dizut, ni ondo hartu ninduten. Baina Espainia bertakoa

izanik, orain pentsatu eta esaten duzu, zergatik? Ea orain kanpotik datorren jende hori guztia..., ez dakit. Zergatik deitzen ziguten horrela? Mantxurrianoak. Ez dakit [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoaín].

Carmen: *Bada, nik gauza horiek gogoan ditut. Eta esaten dut, “ergela izango ez banaiz...”. Baina gogoratzen dut nire kide batek, euskalduna denak eta oraindik ere asteazkenetan ikusten dudanak kafe bat hartzeko, astelehen batean galdetu zidala ea atzo zelan. Eta nik esan nion zumardian ez zegoela mantxurrianoak baino besterik. Izorrai! Barru-barrutik atera zitzaidan. Nik mantxurrianoez hitz egin nahi nuen; izan ere, herriko mutilak etortzen zirenean, han gauza gutxi dutenez, gu dantzan egitera ateratzeko amorrua zutela ikusten zen. Mantxurriano arraioak! Horregatik esan nuen. **Mari Mar:** Baserritar deitzea modukoa da pixka bat [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].*

Hala ere, migrazio berri horiekiko ulermen- eta harrera-adierazpenak ere aurkitzen dira:

Orain asko kanpotik etortzen ari den immigrazioaren aurka daude. Uste dut garai hartan beharrezkoa dela, eta gaur ere bai. Ni ez nago horren aurka. Izan ere, uste dut premiazkoa dela. Hemengoek nahi ez duten lanpostuak ari dira betetzen [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Gu ere agian unereren batean baztertu egin gintuzten; gauza bera egin nahi al dugu guk? Ez dakit, nik ez, ez dut nahi baztertu, hausnarketa bera egiten baitut. Historia errepikatu egiten da, aizu! Eta gu gaude... Horiek etorri dira guk egin nahi ez duguna egitera, eta gu etorri ginen hemen zeudenek nahi ez zuten gauzetan lan egitera. Ulertzen didazu? Peoi-taldeak, morrontza, eta orain, emigrante horiek, zertara datoz? Gauza bera egitera. Hau da, historia errepikatu egiten da, eta guk pentsatu behar dugu zer pasatu genuen, eta sufritu bagenuen, gauza bera ez egiten saiatu behar gara. Berekin esan nahi dut [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Alde horretatik, nabarmendu daiteke José Ramón Varelaren webgunean aurkitu dugun testu bat, “*Gallegos en Guipuzcoa*” (euskaraz, Galiziarrek Gipuzkoan) izenekoa, eta honela dio:

Galiziak, deserri ekonomikoan jaiotako bere seme-alaben bidez, Euskadin jaiotako Galiziarren seme-alaben eta biloben bidez, euskal gizarteari eman behar dio eta eman ahal dio haiek hazteko izan zuten aniztasunak eta mestizajeak ematen duen aberastasuna. Gaur, Latinoamerikako eta munduko beste hainbat tokiko emigrante-boladak iristen dira gure lurraldera, eta gizartearen zati batek erabat baztertzen ditu. Baina ez dugu ahaztu behar galiziarrok hara joan ginela –Ameriketara–, eta atseginez hartu gintuztela, eta ondorioz, zorra dugula herri horiekin guztiekin, edo gainera, soilik berriz ere bizi beharko genuke nola iritsi ginen gu hona. Agian, gure barruko esperientzia propioek balio dezakete gizarteari erakusteko nola bateratu daitekeen kultura arteko elkarrizketa, denok aberasten gaituen aniztasuna errespetatuz. Belaunaldi berriei gogoratu eta erakutsi beharko genieke nola iritsi ginen gu Euskadira, begietan herrimina dariola; zer nolako kultura-maila baxua genuen, lan bat ahalik eta azkarren aurkitzearen etsipenak nola estutzen gintuen; izan ere, gutako asko inolako lanbide-kualifikaziorik gabe iritsi ginen, etxerik gabe, lagunik gabe, babestu ahal gintuen inor gabe. Gaur beste batzuk dira, baina ez dezagun ahaztu egun batean, agian gure oroipenean urruti dagoenean, horiek gu izan ginela, eta gure esperientziak emigrante berriei lagundu ahal diela guk izan genuen bakardadea izan ez dezaten.¹⁴

¹⁴ <http://www.jrvarela.net/gallegoipuzcoa.htm>

6. BALANTZE BAT

Lan honen hasieran esaten genuen moduan, kontuan izanik zer nolako metodologia erabili dugun, eta gaiaren konplexutasuna zer nolakoa den, gure helburua ez da ondorio orokorrak ateratzea. Horregatik, azkeneko atal honetan, nahiago dugu protagonistei hitza ematen jarraitu.

Hasteko, beren balantze orokorra eskatzen diegu: Nola balioesten duzu zure egungo egoera pertsonala? Nola sentitzen zarete? Erantzunik orokorrera da esatea ondo eta erabat integratuak sentitzen direla; “hemengoak” direla, besterik gabe:

Hemengoa sentitzen naiz jada. Erabat integratua. Zure ustez, hitz hori aipatu duzunez gero, zer da integratua sentitzea? Integratuta sentitzea da esku artean dudan guztia lur honek eman didala. Nire familia hemen dagoela. Ni jada Salamancara, bai, joaten naiz, gogoratzeko; etxetxo dut han eta mantendu egin behar da. Haurtzaroko gogorapenak ere hor daude. Eta joatea ere gustuko dut. Baina, tira, ni erretiratzen naizenean ez naiz joango hemendik [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Eta gauza bera gertatu zaio zure aitari:

Ni nire aitaz gogoratzen naiz. Beti esaten zuen “erretiratzen naizenean, joan egingo naiz”. Erretiratu zen eta joan egin zen. Baina ez zen behin betiko joan. Joan zenean esan zuen: “bagoaz, eguraldi ona dago eta; denboralditxo bat pasako dugu han”. Bai, bai, denboralditxo bat bai. Baina bi hilabete egon eta bueltatu egiten ziren. Beste pare bat hilabete hemen eta “bueltatxo bat ematera goaz hara, hura nola dagoen ikusteko”. Eta bueltatu egiten ziren; baina sustraiek..., hemen zituzten bilobak, seme-alabak, denak hemen. Gauza bat esan eta bestea egin [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Oso interesgarria da nabarmentzea, batzuek dioten moduan, batzuetan, atzerritar modura begiratu dietela... beren jatorrizko herrietan!

Hori gogorra izan zen. Izan ere, garai hartan, apirilean iritsi nintzen ni, eta abuztuan bueltatu eta atzerritarrak ginen jada. Nire herrian atzerritarrak ginen. Eta orduan bai, inoren etxean sentitzen zinen. Dagoeneko ez zenekien hangoa zinen edo hemengoa zinen. Han, zirudienez, ez gintuzten maite. Norberaren familiak eta ahaideek bai, baina tokietan sartu eta esaten zuten “etorri dira atzerritarrak”. Agian, agian, gogorragoa zen hori, hona etortzea baino. Agian, zeren esan bezala, nik hemen ez bainuen halakorik sentitu. Nik lagunen aldetik ez dut ezberdintasunik nabaritu. Agian inoiz maketo eta halakoak esan izan zituzten, bai, baina azaletik. Eta orduan bai, orduan sentitu nuen ez genuela identitaterik; hau da, hemen atzerritarra zinen eta han ere atzerritarra zinen. Zure herrikoek, zure lurraldekoak, atzerritartzat hartzen zituzten [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Zu zure herrira joaten zarenean, zer sentitzen duzu? Bueno, nire herria dela sentitzen dut. Hori hasteko. Nire herria dela sentitzen dut. Sentitzen dut han nagoela..., han ez naizela batere, alegia, han nagoenean euskal herritarra naizela eta hemen nagoenean andaluziarra naizela. Nik han ez dut sentitzen inolako gaitzespenik, inolako aierurik. Egia esan, iloba bat dut han, eta joaten nintzen bakoitzean, orain dagoeneko 28 urte ditu, baina haurra zenean, esaten zidan “osaba, hemen dago jada etarra”. Hori esaten zidan mutikoak. Txantxa edo dena delakoa izango da; baina hori esaten zidan niri eta baita Montillako beste batzuei ere. “Hemen dago jada etarra”. Tira, umea zen. Ez dakit oraindik ere hori pentsatzen jarraitzen duen. Baina tira. Gauza txiki horiek. Eta gero, herriak aurtza agortzaileak deitzen gintuzten. Aurtza da irailean egiten den txerri-hilketa gordetzeko erabiltzen den tina. Lukainka, odolostea, etab. gordetzen dira. [...] Buztinezko ontzi handi bat da. Hemengook herrira joaten ginenean, hori esaten zuten. Egia esan, niri ez didate inoiz zuzenean esan, baina hori esaten zuten, aurtza agortzaile, aurtza agortzaile. Aurtza agortzailea izateak nahi du esan familiaren janaria, alegia, familiak urtean

zehir pilatu zuen janaria jatera joaten ginela hara. [...] Behin, zutabe batean, donibane-zuhaitz batean, oilar bat eskegi zuten, eta kartel bat jarri zioten esaldi honekin: “hemendik ez naiz jaitsiko aurtza-agortzaileak joaten ez diren arte” [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Ni ere urtero joaten nintzen Andaluziara. Lehenik semearekin eta senarrekin. Eta gero, beste bi seme-alabekin. Nire aita-amaginarrebak hil ziren arte. Baina hala ere, joan egiten nintzen. Orain gutxiago joaten naiz. Andaluziara joaten nintzen eta gero nire herrira, Guadalajarara. Eta hala pasatzen genuen uda. Baina niri, zer nahi duzu esatea, ez zidaten esaten hemen dator euskal herritarra. Esaten zuten, “Begira, hemen dator Donostiakoa”. Niri ez zidan minik ematen. Nik uste dut nire seme-alabei min gehiago ematen zietela joaten zirenean. Nire seme-alabei bai. Izan ere, esaten zuten “hemen daude euskal herritarrak, ETAkoak”. Hori ez zuten gustuko. Hori nire seme-alabek galdetu izan didate, ea zergatik esan behar ziguten hori [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Euskadi hemen eta kanpoan defendatu dugu. Izan ere, kanpora joaten ginenean, entzun hau ondo, herrira joan eta Donostiako matrikula nuelako erreboltariren batek astakeriak egiten zizkigun ibilgailuan, marraz etab. Une haietan ETAREN kontua zegoen. [...] Eta nolabait ere bidezko kausen aldekoak izan garenez, esan langileen eskubideak, trantsizio garaiko kontuak, askatasuna, espetxea izan dugunez, bueno, bueno, bueno, hori izateagatik aurrez aurre jarri ziren. Indar erreakzionarioen aldetik ere, baita nire herrikoen aldetik ere, gauza horiek jasan behar izan genituen. Izan ere, halakoak entzun behar izan genituen, “horiek, duten jokabideagatik, ETAkoak dira”. Pentsa ezazu, ezta urrik eman ere. Baina han jasan behar izan dugu pentsatzen zutelako guk hemen..., hemen defendatzen genuena nahasten zutelako. Trantsizioa, askatasunak eta abar, nahastu egiten zuten, eta han uste zuten ETAkoak ginela. Ea hemen, kanpokoa zarenez, ez zaituzte hartzen behar den moduan...; alde horretatik, bi aldiz jasan behar izan dugu. Hau da, toki batean mantentzea, alde batekoekin eta bestekoekin, ez pentsatu, baina zaila da, e! [G5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Galdetzen diotenean ea beren ustez euskal gizarteak zer nolako aintzatespena egin duen immigrazioak 1950 eta 1970 artean EAEko garapen ekonomiko, politiko, kultural eta sozialaren alde egin zuen ekarpenaren inguruan, orokorrean, uste dute aintzatespen hori nahiko eskasa izan dela:

Ez da baloratu, nire ustez, ez da baloratu. Ez dut esaten orain; lehen esan nahi dut, hitz egin dugun garaian. Orain dena hobetu da. Integratuago gaude [G1. Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria].

Nik esan nahi nuen gauza horiek guztiak azkeneko urteetan hasi direla sortzen [aintzatespen instituzionalari buruz ari da]. Izan ere, orain dela 20 urte hori ez ziguten aintzatetsi. Nik lehen hori ez nuen sentitu. Eta gauza horiek guztiak Euskadin ere aintzatesten ari dira, gertatu den guztiarekin. Eta orain are gehiago. Orain gauza horiek guztiak ari dira egiten kanpotik etorri ginenoi aintzatespen hori egiteko. Agian ez orain dela 20 urte, baina orain dela 30 urte bai [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Eta zure ustez, eta zure esperientziaren arabera, immigranteek euskal gizarteari egin dioten ekarpena zein izan da?

*Zuen ustez zer ekarpen egin duzue zuek, alegia, Andaluziatik edo Errioxatik Euskadira etorri den jendeak? **Carmen:** Gure lana, lan egitea. **Mari Mar:** Bai, lana. Baina nire ustez, beste ekarpenen bat ere egingo genion gizarteari. **Carmen:** Beste kultura mota bat. **Mari Mar:** Izan ere, jendea, beste kultura batzuk eta beste pentsamendu batzuk dituen beste jende batekin nahasten denean, zerbait geratu behar zaio. Izan ere, zu norbaitekin nahasten zarenean, zerbait ere geratzen zaizu. Beren kulturaren, janariaren, gauzak egiteko moduen inguruko zerbait... [G5. Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria].*

Arlo guztietan. Alderdi ekonomikoan, nolabait esateko. Hona etorri, bertan finkatu, lan egin, soldata kobratu, pisua erosi..., ez dakit nola esan, egunerokotasunean, ekonomia berpizten laguntzen duzu. Euskadin 80 edo 90.000 galiziar bazeuden, 80 edo 90.000 soldata sartzen dira, eta hori hiri baterako garrantzitsua da jada. Eta gero, alderdi sozialari dagokionez, nik Hernaniren gainean hitz egin dezaket, eta Hernani

egoeretara egokitzen jakin izan duen herri bat izan zen eta da. Nik inoiz ez dut esan behar izan galiziarra naizenik. Ez gaur ezta urterik gogorrenetan ere, inoiz ere ez. Eta inoiz inork ere ez dit aurpegiratu..., tira, beti dago salbuespenen bat esaten dizuna ez dakit zer zarela. Baina gure izateko era ezagutarazi dugu, eta jende askok esan izan du, "Ez nuen pentsatzen halakoa zinenik". Orduan, ikuspuntu horretatik, zerbait ere egin dugu. Zure inguruan dagoen jendeak, agian zurekin hitz egin ez duenak, agian zalantza hori du eta ez daki nolakoak diren galiziarrek. Gainera, onartu behar da hemen ez direla irekiak, gordeagoak, itxiagoak dira. Hori ez da ez ona ez txarra; baina beste edozer izateko moduren besteko ona da. Eta irekitzen direnean, denborarekin konturatzen dira Galizian, edo nonahi, jende zuzena, langilea, osasuntsua etab. dagoela. Ez dakit, nire ustez, hori bakoitzak egiten duen ekarpen txiki bat da [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Óscar: Eta lanera etorri ziren zuzenean. **Santi:** Hori da, lanera etorri ziren. Nire aitaren moduan. Ofizialak, igeltseroak, arotzak, etab. ziren. **Óscar:** Ni neu ere zuzenean etorri nintzen lanera. **Santi:** Nire ustez, ekarpen nahiko handia egin zuten. **Mª José:** Nire ustez, Centro Extremeño egoitzak, erakunde moduan, ekarpen oso handia egin du gipuzkoarrekin eta donostiarrekin loturak ezartzen. **Rosa:** Extremaduran uholdeak izan ziren urte hartan gu asko mugitu ginen. Taberna bat jarri genuen Grosen, eta atera zen guztia uholdeetara joan zen [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Gure lehen lanaren ekarpena egin dugu. Logikoa denez, ezta? Bestetik, nik ez dut imajinatzen egungo Arrasate kanpoko jendea etorri ez balitz, eskulan asko falta baitzen. Izan ere, Cerrajera-k 2.000 langile zituen, eta horietatik, 1.500 kanpokoak ziren [E2. Centro Cultural "Al Andalus" de Arrasate-Mondragón].

Andaluziako kulturaren ekarpenen bat egin dut. Gainera, kulturak bateragarriak dira, nik ez dut inola ere uste kulturak bateraezinak direnik. Baina guk talde bat dugu hemen, *Alegría de la Sierra* izenekoa; bertako guztiak *Ispiel* izeneko Kordobako herri batekoak dira jatorriz [...] Talde hori, *Alegría de la Sierra*, Zentroa sortu zenean, bertan abesten hasi zen, bertan. Bada,

egun, Alegría de la Sierrak hemen abestea eta norbaitek andaluziar abestea gauzarik eta normalena da. Ni “chirigota” talde batekoa izan naiz, Al-Andalus Andaluziako taldearen barruan, eta Arrasateko taberna guztietan abestu izan dugu. Eta Mirandara, Gasteizera, etab. joan gara abestera, eta jendeak dena eman izan digu txaloka, aizu. Beraz, ez, ez..., guk ekarpen hori egin dugu, galiziarrek beren ekarpena egin duten moduan [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Horrekin esan nahi dut eskulan horrek guztiak lagundu duela, denok lagundu dugula..., herria altxatzeko. Hori da, herri bat altxatzeko. Baina horretarako, denek laguntzen dute, ez du zerikusirik beltza, zuria edo gorria izateak. Horretarako lan egin da... [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Baina kanpotik etorri garenok onura asko eman diogu Euskadiri. Egia auzotik hasita. Egia auzoak lau lur zituen eta lur horiek erosteko oso garesti ordaindu dute. Eta hala da [G6. Centro Buralés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Gure ekarpena izan da lana, ongizatea eta ordaindu ditugun zergak, zeinaren bidez gauzak erosi baitira. Kate bat da. Zer gertatzen da inor ez dagoen herrietan? Herri horiek hil egiten direla [G6. Centro Buralés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Eta ea zer eman zigun eta zer ekarpen egin dugunari dagokionez, nire ustez, hemen Galizian zegoena baino bizitza hobea aurkitu dugu, une hartan jendeak premia baitzuen. Eta nire ustez, guk, lanaz gain, turista moduan ez baitzara etorriko, are gutxiago garai haietan, gure kultura, gure folklorea ekarri ditugu, eta beti utzi izan digute erakusten, azaltzen eta horrekin batera elkarbizitzen. Eta baita gastronomia ere. Izan ere, gauzak oso antzekoak izan arren, gauzaren bat beti..., ez dakit, nire ustez, garai hartan, olagarroak hemen ez zuen halako arrakastarik. Agian Galizia askoz ere atzeratuago zegoelako. Gaur pixka bat garatzen ari da, baina, jakina, gure politikarien menpe gaude, beti bezala, nahi duten tokira eramaten gaituzte [G3. Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián].

Ekarpen izugarri handia egin genuen antolatutako borrokari dagokionez, eta kulturalki ere ekarpen oso handia egin genuen, Centro Extremeño egoitza moduan, esan nahi dut. Kontua da Centro Extremeño egoitza une batean erakunde bihurtu zela [E5. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

***Anastasia:** Horrekin ere ez dugu esan nahi etorri ginenok hau altxatu dugunik. Hau dagoeneko altxatuta baitzegoen etorri ginenean. **Rocío:** Baina lagundu egin dugu. **Luis:** Eskulan asko falta zen. **Patricia:** Lagundu egin dugu. **Anastasia:** Gu hona etortzearen arrazoia izan zen une hartan hau gorenean zegoela. Jendea falta zen. Jakina, lagundu egin dugu. **Iñaki:** Eskulan asko-asko falta zen [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].*

***Ángel:** Hemen eskulan amorratua behar zuten. Profesionalak eta lan egingo zuen jendea behar zuten. Eta horregatik, Espainia osotik etorri zen jendea. Baina aintzatespen hori beranduago iritsi da. Eta jakina, oso pozik nago aintzatespen horiek guztiak egin direlako. **Isabel:** Ezagutzero ematea garrantzitsua da. **Cristina:** Centro Extremeño Grosen zegoenean, beheko aldean –lehenengoa izan zen–, agintariek egin zuten jada aintzatespena. Berdin zait alderdi batek zein besteak... [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].*

Galiziarren ekarpenik onena Euskadirentzat zera izan zen, Euskadik, une zail heietan, eskulana behar zuenez, galiziarrek tropelean etorri zirela. [...] Nire ustez, hori izan zen ekarpenik handiena. Hasteko, hona etorri zen eta hemen egokitu zen jendea. Bikote ezkondu mistoak sortu ziren. Izan ere, ezkongabe zetorrena, hemen ezkontzen zen. Batez ere Lezoko, Erreterriako eta Eibarko baserrietako neska gazteekin. [...] Nire ustez, hori izan zen egindako ekarpena. Lanaren hazia eman zuen, 18 ordu lan egitea eta hori guztia [E4. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Herri honen garapenari hainbat modutara lagundu izanaren harrotasun osasuntsuarekin batera, herriak berei egin dien ekarpena ere aintzatesten dute:

Euskadik guri ere lagundu digu, kanpotik etorri garenoi. Lana eman digu. Lana eman digute eta guk lan egin dugu. Nik hala

pentsatzen dut. Handik irten genuen lana hemen ematen zigutelako [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain].

Begira zer eman didan niri Euskadik. Ez dakit, agian irudituko zaizue..., niri biloba zoragarria eman dit. Nire alaba Ibarrako batekin ezkondu da, Lizartzako batekin, hain zuzen ere. Eta jende zoragarria da, ez dakit nola esan. Eta bertoko-bertokoak dira. Begira niri zer nolako gauzak eman dizkidan. Nire ustez, denoi ez dizkigu gauza positiboak eta negatiboak eman. Baina gauza positiboekin geratu behar da beti. Gainera, gauza negatiboak konpontzen ari dira, Jaungoikoari eskerrak. Eta bakoitzak bere aldetik jarri behar du. Nire ustez, hala da. Burua pixka bat ireki behar da. Garai haiek joan ziren, eta orain berton izan behar gara eta jarraitu egin behar dugu. Eta borrokatu egin behar dugu, zeren gainera egoera zaila baita. Ez bakarrik horri dagokionez, hori hobetu egin baita; baizik eta lanari dagokionez. Nola ez dizkizu bada gauzak emango? Jakina [G4. Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain. 2018].

Azkenean, geratzen den irudia indartsua eta itxaropentsua da. Izan ere, belaunaldi horiek praktikan bizitzen jakin dute Amin Maalouf-en moduko pentsalariek praktikan lortzeko zaila iruditzen zaien eremu bat, alegia, bi kultura-mundutan bizitzeko gaitasuna izatea, horietako bati ere uko egin behar izanik gabe. Hala azaltzen du pentsalari frantziar-libanoarrak:

Egun, herrialde askotan, bertoko biztanleria, tokiko kulturaren eramailea, eta azkenaldian iritsitako beste kultura bat, ohitura ezberdinak dituen, bizi dira elkarrekin, eta toki horietan hainbat tentsio agertzen dira, banakako jokabideei, giro sozialari eta eztabaida politikoari eragiten dietenak. Horregatik, are ezinbestekoagoa da gai hain sutsu horiek zuhurtasunarekin eta lasaitasunarekin lantzea. Zuhurtasuna bide estu bat da, bi amildegiren, bi muturreko ikusmolderen arteko mendi baten tontorra zeharkatzen duena. Immigrazioari dagokionez, muturreko bi ikusmolde horien arteko lehenengoa zera da, harrera-herrialdeak immigrazioa orri zuri baten moduan ikusten duela, non bakoitzak nahi duena idatzi dezakeen, edo are okerrago, orube huts baten

moduan ikusten du, non bakoitza bere armekin eta fardelekin instalatu daitekeen, bere keinuak eta ohiturak inola ere aldatu gabe. Bigarren muturreko ikusmoldean, harrera-herrialdea dagoeneko idatzi eta inprimatu den orri bat da, dagoeneko betirako finkatutako legeak, balioak, sinesmenak eta ezaugarri kulturalak eta gizatiarrak dituen lurralde bat, eta ondorioz, immigranteek horietara egokitzea baino besterik ez dute. Nire ustez, ikusmolde bi horiek ez dute, ez bata ez besteak, inolako errealismorik, eta antzuak eta kaltegarriak dira [...] harrera-herrialdea ez da ez orri zuri bat ez amaitutako orri bat; aitzitik, idazten ari den orri bat da (Maalouf, 1999: 53-54).

Bada, hain zuzen ere, praktikan hain zaila den hori, eta mundu osoan hainbeste tragedia sortu dituen eta sortzen dituen, baita gure herrialdean ere, hitz egiteko zortea izan dugun lagunek lortu dute:

Zure sustraiak ez dituzu ahazten. Eta nire ustez, ez genituen ahaztu beharko [E1. Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar].

Nik hemen ez dut bertoko gehiago bat izan nahi. Nik hemen bertokoekin nahi dut egon, baina andaluziarra izanez. [...] Integratzea norbere herriari uko egitea bada, nik ez dut integratu nahi. Ni erabat integratua sentitzen naiz, denekin hitz egiten dut, baina nire identitatea mantentzen dut. Izan ere, zure identitateari uko egitea, zure iraganari uko egitea, hiltzea da. Pixka bat hiltzea. Nik hori oso argi dut [E2. Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón].

Ardanzak galdetu zidan ea nire integrazioa Euskadin nola zioan. Eta nik esan nion galiziarrok gauza guztietara egokitzen garela, baina ez eskatzeko Euskadin integratzea. Toki batean integratzeko, beste batetik desintegratu behar naiz. Nik Euskadi maite dut eta euskaldun batekin ezkondu naiz, baina nik hemen integratzearen kontu hori neurri batean nahi dut. Egokitu egingo naiz. Baina integratu, Galizian nago integratuta, eta hori ezin dut aldatu [E4. Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco].

Nire aldetik, gauza bat dut oso argi. Esan nahi dut, nik dudan guztia eman dudala. Baina gauza batekin konturatu naiz

urteak igaro ahala. 20 edo 22 urterekin etortzen bazara, zure haurtzaroa eta zure gaztaroa han izan dituzu. Nire bizitza bi erditan dago banatuta. Eta beste gauza bat, arazoak izan ziren, denok bizi izan ditugu, asko gainera; izan ere, nik Manzanas-ena bizi izan nuen. Ni ordezkaria nintzen garai hartan. Une haietan, urte horietan guztietan, nire emazteak eta biok esaten genuen ea joango ginen edo ez. Gogorra eta zaila zen. Baina ez, jarraitu egin behar da, jarraitu egin behar da. Eta nik nire negozioa jarri nuen, hementxe izan naiz, eta orain nire semeak jarraitzen du negozioarekin. Esan nahi dut nire bizitza erdia Euskadin dagoela, eta gainerakoa Burgosen [G6. Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián].

Nik alaba bat dut, poesia asko idazten ditu, eta denak emigrazioaren gainekoak dira. Nire senarra han kontrabandista zen, hortik bizi ginen. Orduan, nire semeak hainbat istorio entzun dizkio aitari eta osabei, izugarri gustuko du. Egun 52 urte ditu, eta hitz egitea izugarri gustuko du. Martuteneko Txomin de Loiola tabernan egoten da eta nagusiekin hitz egitea du gustuko. Nire aita kontrabandoan joaten zenean ea zer gertatzen zen eta guardia "arraioek" ea zer egiten zuten eta horrelako gauzak. Izugarri maite du gauza horiek kontatzea [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Nire seme-alabek ere gure ibilbide guztia bizi izan dute. Aita Extremadurakoa dute, bere lurraz maiteminduta dago eta egun osoa Extremaduraz hitz egiten jarduten du. Baita hemengo borrokaz ere. Eta maiteminduta daude. Munduari bira eman diote, baina gero Extremaduran hiru hilabete eman dituzte karabana batekin, iparraldetik hegoaldera eta ekialdetik mendebaldera zeharkatzen. Eta Euskadi zenbat maite duten, zeresanik ere ez [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Isabel: *Nik esan dezaket, eta beti esan izan dut, nik euskaldunekin egin izan dudala beti lan eta etxean baino hobeto zaindu nautela, ez dut esango maite nautela. Beste egoera bat zen. Han, landa-lanean, gaixorik bazeuden joan egin behar zenuen, ez zenuen beste erremediorik. Hemen ez. Nik lan egin dut eta esan didate gaixorik banengoen ohean*

geratzeko. Euskaldunek ni zaindu egin naute..., ez diezadatela nire herriaz gaizki hitz egin; baina han nagoenean ere, ez diezadatela hemengoez gaizki hitz egin. **Ángel:** Nire kasuan, zoragarri ondo. Niri hemen Euskadin harrera oso ona egin didate, nire lurraldean besteko ona. Gainera, nire anaia joan egin zen eta ni hementxe geratu nintzen bakarrik. Eta liluratuta geratu nintzen. Gainera, lan bat ere aurkitu zidaten han, Renaulten, lanpostu eta guzti, eta nik ezetz esan nuen. Ni Donostiaz maitemindu nintzen eta hementxe geratu nintzen... [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Gaur kulturak hibridoak dira, gero eta gehiago. Orain kanpoko jendearen inbasioa dugu, eta horiek ere ekarpen berak egingo dituzte; agian gu baino deserrotuago daude, edo hori iruditzen zait niri. Baina horiek ere honen parte izango dira. Izan ere, hemen Arrasaten, Afrika iparraldeko eta Hego Amerikako jende gutxi dago, baina badago. Jakina, horiei ere harrera egin behar zaie; hala ere, horien egoera ezberdina da. Guk dagoeneko lan bat izaten genuen prest, jendea Alemaniara joaten denean moduan. Lan-kontratu batekin joaten ziren. Ezberdina zen, baina hala ere, pertsonak ziren [E2. Centro Cultural "Al Andalus" de Arrasate-Mondragón].

Nire senarra abuztuaren 16an hil zen 87 urterekin, 88 beteko zituen apirilaren 16an. Atotxan bizi izan gara, eta alargun geratu naizen arren, hor jarraitzen dut bizitzen. Euskadin asko maite ditudan lagunak ditut. Nik izugarri maite dut Extremadura, baina Euskadi ez ukitu, arren. Ez diot inori uzten [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Nik poesia bat dut horren gainean: "Bi maitaleen artean dut zatituta bihotza; bata negarrez badago, besteak iraindu duelako da. Bata Extremadurakoa da, han jaio bainintzen. Bestea Donostiakoa da, hor geratu bainintzen bizitzen. Hemen hazi ziren nire seme-alabak eta nire bilobak hemengoak dira. Horregatik, eskerrak ematen dizkiot Jaunari hain zoriontsu egin nauelako. Eta, hala, esan nahi dizuet egunen bateak hilko banintz, berdin zaidala eta nahi duten tokian lurperatu nazatela" [G2. Centro Cultural Extremeño de San Sebastián].

Amaituko dugu, oraingoz, María Feijooen *Orballo* liburuari Gari Berasaluzek, Zarauzko Udaleko Euskara, Kultura, Jaiak eta Herrien arteko Elkartasunaren zinegotziak egindako hitzaurre ederra gogoratuz:

Nire aita Getariakoa da. Arrantzalea zen. Nire ama Zarauzkoa da. Herriko erdigunean oraindik ere zutik jarraitzen duen baserri batekoa. Ezkondu ziren, ni jaio nintzen eta beren abia erosi zuten, beren etxea, 1970. hamarkadan trenbidearen beste aldean eraikitzen ari ziren auzo hartan. AzkenPortun.

Altzola kaleko bloke hartan ia mende laurdena egin nuen. Hamabi etxebizitza ditu, lau solairutan banatuta. Hiru etxe pisu bakoitzean. Laugarrenean, gure ate ondoan, Dora eta Francisco bizi ziren beren bost seme-alabekin. AzkenPortura Extremaduratik iritsi ziren. Hirugarrenean Margarita eta Antonio bizi ziren, horiek ere Extremadurakoak, beren lau seme-alabekin. Beren solairu bereko auzokoak, Juan de Diosek eta Maria Antoniak, antzeko ibilbidea egin zuten. Alaba bat eta bi seme alaba izan zituzten. Bigarren solairuan, Aquilino eta María Eugenia bizi ziren, Galiziatik iritsi zirenak eta seme bat eta alaba bat izan zituztenak. Lehenengo solairuan, Francisca zegoen, beti beltzez janzten zen alarguna. Senarra hil zenean, bi semerekin geratu zen. Extremadurara bueltatu zen pisua beste herrikide bati saldu ondoren.

Bloke hark Zarautzen 1970. hamarkadan ehuntzen ari zen gizartea islatzen du. Garai hartan AzkenPortun hazi ginenon haurtzaroko gogorapenen artean, Susana, José, Cristobal, Alberto, Paquito, Diego, Juande, Marta edo Sonia izen ohikoak ziren, baita Mikel, Miren, Igor, Olatz, Eneko, Leire, Eneritz eta beste hainbat ere.

Garai hartan haurrak izan ginenok hazi egin gara. Galiziatik eta beste hainbat lurraldetatik iritsi zirenen seme-alabek hemen dituzte beren sustraiak dagoeneko, eta munduko beste hainbat tokitatik datozenak jasotzen ditugun heinean, ahaztu egin dugu, nolabait, 1960. Eta 1970. hamarkadetan iritsi ziren haiek guztiek gure artean utzi duten aztarna aintzatestea.

ERREFERENTZIAK

Berariaz aipatutako bibliografia zein gai horrekin lotutako beste hainbat lan interesgarri ere jaso ditugu

AGIRRE, Iñigo (1993): "El fenómeno industrial en Euskadi",
Lurralde-n, 16. zk., 75-86 or.
<http://www.ingeba.org/lurralde/lurranet/lur16/16agirre/16aguirre.htm>

AIERDI, Xabier (1989): "Algunos supuestos para el análisis del «mundo social» de la inmigración en el País Vasco", A. Pérez Agote-n (ed.), *Sociología del Nacionalismo*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, Eusko Jaurlaritza/Gobierno Vasco, Bilbo, 331-336 or.

AIERDI, Xabier (1993): *La inmigración en el espacio social vasco: tentativa de descodificación de un mundo social*, UPV/EHUko Argitalpen Zerbitzua, Leioa.

AIERDI, Xabier (2000): "La inmigración española a Euskal Herria", *Euskonews& Media*-n, 101.zk.
<http://www.euskonews.com/0101zbk/gaia10101es.html>

AIERDI, Xabier eta FERNÁNDEZ SOBRADO, José Manuel (1993): "Inmigración e inserción urbana", Eusko Ikaskuntza-n. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía, 21 zk., 373-388 or.
<http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/vasconia/vas21/21373388.pdf>

ALBERDI, Juan Ramon (2016): "Noiz egiten gara toki batekoak? 1950-60ko hamarkadetan, Estatu espainoletik Azkoitira etorritako etorkinen (eta euren ondorengoen) bertakotzea", *Ankulegi. Revista de Antropología Social*, 20 zk., 11-30 or.
<https://aldizkaria.ankulegi.org/index.php/ankulegi/article/view/90/195>

- ALCAIDE, Julio, zuz. (2007): *Evolución de la población española en el siglo XX, por provincias y comunidades autónomas*, Fundación BBVA, Bilbao. I. Bol.
http://www.grupobbva.com/TLFU/dat/DE_2007_evolucion_espanola_siglo_vol1.PDF eta II. Bol.
https://www.fbbva.es/wp-content/uploads/2007/09/DE_2007_evolucion_espanola_siglo_vol2.pdf
- ARANDA, José (1998): “La mezcla del pueblo vasco”, *Empiria*-n, 1 zk., 121-177 or. <http://espacio.uned.es/fez/eserv/bibliuned:Empiria-1998-CFF3EAF0-7B3F-53F0-D42C-CF7262C5A481/Documento.pdf>
- ARRIETA, Iñaki (2011): “Dinámicas poblacionales en un municipio rural vasco (Oiartzun, 1930-1980): *baserritarrak y kaletarrak*”, *Ager. Revista de Estudios sobre Despoblación y Desarrollo Rural*-en, 10. zk., 71-110 or.
<https://recyt.fecyt.es/index.php/AGER/article/view/12798/8108>
- BAS, Juan (2013): “Coreanos”, *El Diario*-n, ekainaren 20a.
https://www.eldiario.es/norte/baladeplata/Coreanos_6_145295482.html
- BASTERRA, Ilune, IRAOLA, Iker, MATEOS, Txoli eta ZABALO, Julen (2009): *Etorkinak eta integrazioa: 50-80ko hamarkadetako etorkinen integrazio moduak Hego Euskal Herrian*, GITE-IPES, Bilbao.
- BLANCO, Cristina (1994): “Inmigración e identidad colectiva. Reflexión sobre la identidad en el País Vasco”, *Papers*, 43. zk., 41-61 or.
<https://ddd.uab.cat/pub/papers/02102862n43/02102862n43p41.pdf>
- BORJA, Antonio (2017): *Historia económica de Euskal Herria*, Enciclopedia Auñamendi[on line] <http://aunamendi.eusko->

ikaskuntza.eus/en/historia-economica-de-euskal-herria/ar-27415/

- CALVO, Martín (2004): *Cooperativismo y cohesión social en Mondragón: Relación entre la integración social de la inmigración de origen estatal y el hecho cooperativo en el Alto Deba*, Arrasateko Udala.
- CAÑAMERO, Antonio (1988): "Algunos aspectos del desarrollo urbano y demográfico de Alza", *Altza, hautsakenduz-en*, 1. zk., 55-71 or.
- CAÑAMERO, Antonio (1990a): "Los movimientos migratorios en el País Vasco", *Lurralde-n*, 13. zk., 261-276 or.
- CAÑAMERO, Antonio (1990b): "Los campos migratorios: una aproximación a su estudio", *Lurralde-n*, 13. zk., 351-358 or.
- CAÑAMERO, Antonio (1994): "Evolución del poblamiento en el País Vasco (1950-1981)", *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de Sección. Historia-Geografía-n*, 22. zk., 359-392 or.
- CAPEL, Horacio (1967): "Los estudios acerca de las migraciones interiores en España", *Revista de geografía-n*, 1. zk., 77-101 or.
- <http://www.raco.cat/index.php/RevistaGeografia/article/viewFile/50269/56614>
- CAYETANO, Moisés (2007): "Emigración extremeña durante el desarrollismo español (1961-1975)", *Revista de estudios extremeños-n*, 63. bol., 3. zk., 1275-1310 or.
http://www.dip-badajoz.es/cultura/ceex/reex_digital/reex_LXIII/2007/T.%20LXIII%20n.%203%202007%20sept.-dic/RV001314.pdf
- COLOMER, Josep M. (1984): "Nacionalismo e inmigración en Cataluña y Euskadi", *El País-en*, apirilaren 8an.
<https://recursos.march.es/linz/I21960.pdf>
- CHACÓN, Pedro José (2006): *La identidad maketa*, Hiria, San Sebastián.

- CHACÓN, Pedro José (2015): “El asimilacionismo nacionalista vasco: la emigración española al País Vasco en la segunda mitad del siglo XX”, *Cuadernos de Pensamiento Político*-n, 45. zk., 123-152 or.
- DE LA GRANJA, José Luis (2006): “El antimaketismo: La visión de Sabino Arana sobre España y los españoles”, *Norba. Revista de Historia*-n, 19. bol., 191-203 or.
- DE MIGUEL, Amando (1974): “Estructura social e inmigración en el País Vasconavarro”, *Papers*-en, 3. bol., 249-273 or.
<http://papers.uab.cat/article/view/v3-de-miguel/pdf-es>
- DEL MOLINO, Sergio (2016): *La España vacía. Viaje por un país que nunca fue*, Turner, Madril.
- DÍEZ, Ricardo (2009): “Reunión de la diáspora santeña”, *El Correo*-n, otsailaren 15ean.
<http://www.elcorreo.com/alava/20090215/guipuzcoa/reunion-diaspora-santena-20090215.html>
- ELORZA, Antonio (2001): *Un pueblo escogido. Génesis, definición y desarrollo del nacionalismo vasco*, Crítica, Bartzelona.
- ESCUADERO, Manu (1977): *Euskadi, dos comunidades*, Haranburu, Donostia.
- ESTORNÉS ZUBIZARRETA, Idoia (2013): *Cómo pudo pasarnos esto: Crónica de una chica de los 60*, Erein, Donostia.
- FEIJOO, María (2015): *Orballo. Crónica de la inmigración gallega en Zarautz*, Zarauzko Udala.
<https://orballo.pressbooks.com/>
- FEIJOO, María (2016): *Zagales. De Extremadura a Zarautz durante la gran emigración*, Zarauzko Udala.
- FERNÁNDEZ SOLDEVILLA, Gaizka eta LÓPEZ ROMO, Raúl (2010): “Barne etsaiak edo aliatu berriak? Los inmigrantes y el nacionalismo vasco radical (1959-1979)”, *Alcores*-en, 10. zk., 193-217. or.

- FUNDACIÓN BBVA (2007): "La población de Gipuzkoa", *Cuadernos Fundación BBVA – Población-en*, 3 or.
- FUSI, Juan Pablo (2006): *Identidades proscritas: El no nacionalismo en las sociedades nacionalistas*, Seix Barral, Bartzelona.
- GALDÓS, Rosario (1985): "El declinar de la inmigración y el crecimiento de la migración interior en el País Vasco: 1971-1981", *Lurralde-n*, 8. zk., 183-188 or.
<http://www.ingeba.org/lurralde/lurranet/lur08/08galdos/galdos08.htm>
- GALDÓS, Rosario eta RUIZ URRESTARAZU, Eugenio (2001): "Las migraciones interiores en la comunidad autónoma del País Vasco a finales del siglo XX", *Lurralde-n*, 24. zk., 295-304 or.
<http://www.ingeba.org/lurralde/lurranet/lur24/migracio/migracio.html>
- GARCÍA ROCA, Joaquín (2002): "Integración", J. Conill (coord.), *Glosario para una sociedad intercultural-en*, Bancaja, Valentzia, 203-211 or.
- GARMENDIA, José A., PARRA LUNA, Francisco eta PÉREZ AGOTE, Alfonso (1981): *Abertzales y vascos: Identificación vasquista y nacionalista en el País Vasco*, Akal, Madril.
- GONZÁLEZ DE LANGARICA, Aitor (2007): La ciudad revolucionada. *Industrialización, inmigración, urbanización (Vitoria, 1946-1965)*. Vitoria-Gasteizko Udala.
- GUERRA GARRIDO, Raúl (1975): *Cacereño*, Plaza & Janés, Bartzelona.
- GUERRA GARRIDO, Raúl et al. (1994): *A los veinticinco años de Cacereño*, Fundación Alzate, Donostia.
- GURRUCHAGA, Ander (1985): *El código nacionalista durante el franquismo*, Anthropos, Bartzelona.

- HERRERAS, Beatriz (1993): "Las casas baratas en Gipuzkoa", *Cuadernos de Sección de Eusko Ikaskuntza. Historia-Geografía*-n, 21. zk., 263-274 or.
<http://www.euskomedia.org/PDFAnlt/vasconia/vas21/21263274.pdf>
- IPARRAGUIRRE, Antton (2015): "«¡Andaluces, levantaos!»", *El Diario Vasco*-n, martxoaren 19an.
<http://www.diariovasco.com/politica/201503/19/andaluces-levantaos-20150319013253-v.html>
- IRAOLA, Iker, MATEOS, Txoli eta ZABALO, Julen (2011): "Discursos sobre la integración. La inmigración al País Vasco en los años 1950-1970", *Revista de Investigaciones Políticas y Sociológicas*-en, 10. bol., 3. zk., 115-130 or.
- JÁUREGUI, Ramón (1994): *El país que yo quiero: Memoria y ambición de Euskadi*, Planeta, Bartzelona.
- LINZ, Juan J. et al. (1986): *Conflicto en Euskadi*, Espasa Calpe, Madril.
- LIZUNDIA-URANGA, Iñigo (2015): "La solución de fachada convencional del periodo desarrollista en el caso de Gipuzkoa: declive (y final) de un sistema constructivo", *Informes de la Construcción*-en, 67(538). doi:
<http://dx.doi.org/10.3989/ic.13.167>.
- LÓPEZ DE LA CALLE, José Luis (2014): "Guipuzcoa, años 60", *Grand Place*-en, 6. zk., abendua, 65-68 or.
- LÓPEZ ROMO, Raúl eta VAN DER LEEUW, Barbara (2013): "Forjando nación desde abajo: violencia e identidades en el País Vasco y el Ulster", *Cuadernos de Historia Contemporánea*-n, 35. bol., 15-39 or.
- MAALOUF, Amin (1999): *Identidades asesinas*, Alianza, Madril.
- MAIZKURRENA, María (2010): "La identidad mestiza", *El Correo*-n, urriaren 19an.
<http://www.elcorreo.com/vizcaya/v/20101019/opinion/identidad-mestiza-20101019.html>

- MARTÍNEZ DE LUNA, Iñaki (1984): “Mercado de trabajo y fuerzas sociales en EuskalHerria Sur”, *Papers-en*, 22-23. zk., 63-91 or.
- MENDAZA, (1994): “Cambio en la estructura de clases y procesoshistoricos en Navarra y Zaragoza (1960-1980)”, *Geronimo de Uztariz-en*, 9/10. zk., 55 -74 or.
- MONTALBÁN, Josu (2015): “El adoctrinamiento de los maquetos”, *El Siglo-n*, 1116. zk., ekainaren 29a-uztailaren 5a, 40-42 or.
<http://www.elsiglodeeuropa.es/siglo/historico/2015/1116/1116Montalban.pdf>
- MUJICA, Mikel (2017): “¿Cuándo se deja de ser inmigrante?”, *Diario de Noticias de Gipuzkoa-n*, martxoaren 6an.
<http://www.noticiasdegipuzkoa.com/2017/03/06/sociedad/cuando-se-deja-de-ser-inmigrante>
- MURÚA, Hilario, DÁVILA, Paulí eta NAYA, Luis María (2013): “La formación profesional en Guipúzcoa durante el franquismo: centros y agentes promotores”, *Historia de la Educación-en*, 32. zk., 265-288 or.
- NICOLAU, Roser (2005): “Población, salud y actividad”, A. Carreras eta X. Tafunell (coords.), *Estadísticas históricas de España: siglos XIX-XX*, Fundacion BBVA-n, Bilbo, 77-154 or.
- NOGALES, Javier (2017): “Maquetos, churrianos, manchurrianos coreanos...”, *El Diario-n*, martxoaren 8an.
https://www.eldiario.es/norte/vientodelnorte/Maquetos-churrianos-manchurrianos-coreanos_6_620197986.html
- OLAIZOLA, Ane (2017): “Etorkinak, noiz arte etorkin?”, *GipuzkoakoHitza-n*, otsailaren 3an, 7. or.
<http://gipuzkoa.hitza.eus/2017/02/03/etorkinak-noiz-arte-etorkin/>

- ORMAZABAL, Mikel (2003): "La cuarta parte de la población vasca ha nacido fuera de Euskadi", *El País*-en, abuztuaren 23an.
http://elpais.com/diario/2003/08/23/paisvasco/1061667603_850215.html
- PÉREZ-AGOTE, Alfonso (1984): *La reproducción del nacionalismo: El caso vasco*, Centro de Investigaciones Sociológicas-en, Madril.
- PÉREZ RUBIO, José Antonio, SÁNCHEZ-ORO, Marcelo, GARCÍA GARCÍA, Yolanda (2013): *Turistas "paisanos", retornados y mayores. Tres categorías a tener en cuenta en el futuro de las comunidades rurales*, Universidad de Extremadura, Cáceres.
- PICAVEA, Pablo (1983): "La población del País Vasco: origen y desarrollo del proceso demográfico actual", *Eusko Ikaskuntza. Cuadernos de Sección – Geografía e Historia*-n, 1. zk., Eusko Ikaskuntza/Sociedad de Estudios Vascos, 325-349 or.
- PICAVEA, Pablo (1986): "La evolución de la natalidad en el País Vasco (1960-1983)", *Lurralde*-n, 9. zk., 225-233 or.
<http://www.ingeba.org/lurralde/lurranet/lur09/09picavea.pdf>
- PORTELA, Edurne (2016): "La Euskadi llena",
<https://edurneportela.com/2016/10/22/la-euskadi-llena/>
- RECALDE, José Ramón (2009): "Crónica de la sabiduría, motivos para la decepción", en Mª A. Iglesias, *Memoria de Euskadi*, Aguilar, Madril, 297-327 or.
- RECAÑO, Joaquín (2004): "Las migraciones internas de retorno en España durante la primera mitad de la década de los noventa: implicaciones demográficas y territoriales", *Scripta Nova*-n, VIII. Bol., 157. zk.
<http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-157.htm#reca%F1o>

- RÓDENAS, Carmen (2006): “Del campo a la ciudad. ¿Qué fue de aquellas migraciones?”, VV.AA., *De la España que emigra a la España que acoge*-n, Fundación Francisco Largo Caballero, Madril.
- RODRÍGUEZ MARCOS, Jesús (2001): *Estructura y cambios del parque residencial de la C.A. de Euskadi*, Universidad del País Vasco/Euskal Herriko Unibertsitatea. Cursos de Verano/Udalkastaroak.http://es.eustat.eus/documentos/datos/pon_35_c.pdf
- RODRÍGUEZ MARCOS, Jesús (2006): “25 años de historia demográfica en la C.A. de Euskadi”, *Primeras Jornadas sobre Población y Territorio en Álava: Claves explicativas de la Dinámica Demográfica Territorial y Desarrollo local*, Euskal Herriko Unibertsitatea, Vitoria-Gasteiz.
http://eu.eustat.eus/documentos/datos/pon_41_c.pdf
- ROMERO, Juan Manuel (2003): “Migraciones”, A. Arroyo-n (koord.), *Tendencias demográficas durante el siglo XX en España*, Instituto Nacional de Estadística, Madril, 209-253 or.http://www.ine.es/ss/Satellite?L=es_ES&c=INEPublicacion_C&cid=1259924959283&p=1254735110672&pagename=ProductosYServicios%2FPYSLayout¶m1=PYSDetalleGratuitas
- ROTETA, Ane (2016): “Las familias extremeñas están totalmente integradas y se sienten de Zarautz”, *Diario de Noticias de Gipuzkoa*-n, ekainaren 11n.
<http://www.noticiasdegipuzkoa.com/2016/06/11/vecinos/urola-kosta/las-familias-extremen-est-ntegras-y-se-sienten-de-zarautz>
- RUIZ OLABUÉNAGA, José Ignacio eta BLANCO, Mª Cristina (1994): *La inmigración vasca. Análisis trigeneracional de 150 años de inmigración*, Deustuko Unibertsitatea, Bilbo.

- RUIZ SOROA, José María (2010): “La identidad maketa”, *El Diario Vasco*-n, urriaren 18an.
<http://www.diariovasco.com/prensa/20101018/opinion/articulos-opinion/identidad-maketa-20101018.html>
- SANTOS, Julio (2012): *El viaje (Memorias)*, Arte Activo Ediciones, Vitoria-Gasteiz.
- SILVESTRE, Javier (2002): “Las emigraciones interiores en España durante los siglos XIX y XX: una revisión bibliográfica”, *Ager*-en, 2. zk., 227-248 or.
http://www.ceddar.org/content/files/articulo/256_08_Ager%202,8.pdf
- SUSINO, Joaquín (2011): “La evolución de las migraciones interiores en España: una evaluación de las fuentes demográficas disponibles”, *Papers*-en, 96/3, 853-881 or.
- TEJERINA, Benjamín (1992): *Nacionalismo y lengua: Los procesos de cambio lingüístico en el País Vasco*, Centro de Investigaciones Sociológicas/Siglo XXI, Madrid.
- UNCETA, Koldo (1999): “Coreanos”, *El País*-en, martxoaren 4an.
https://elpais.com/diario/1999/03/04/paisvasco/920579999_850215.html
- URRUTIA, Víctor (1984): “Transformaciones demográficas y urbanización en el País Vasco”, *Papers*-en, 22. zk., 27-61 or.
<http://papers.uab.cat/article/view/v22-23-urrutia/pdf-es>
- VALVERDE, Alberto (1979): “El País Vasco: de la inmigración masiva, a cien mil parados en sólo cuatro años”, *El País*-en, abenduaren 9an.
https://elpais.com/diario/1979/12/09/economia/313542010_850215.html

1. ERANSKINA

EGINDAKO EZTABAIDA-TALDEEN ETA ELKARRIZKETEN FITXA

TALDEAK	
1T	Casa de Extremadura “Virgen de Guadalupe” de Lasarte-Oria Osaera: 7 pertsona, 4 gizon eta 3 emakume
2T	Centro Cultural Extremeño de San Sebastián Osaera: 6 pertsona, 3 gizon eta 3 emakume
3T	Casa de Galicia en Gipuzkoa de San Sebastián Osaera: 6 pertsona, 4 gizon eta 2 emakume
4T	Asociación Cultural Andaluza “Triana” de Andoain Osaera: 6 pertsona, 3 gizon eta 3 emakume
5T	Aljarafe - Centro Cultural Andaluz de Errenteria Osaera: 3 pertsona, emakumeak
6T	Centro Burgalés, Castellano-Leonés de San Sebastián Osaera: 8 pertsona, 7 gizon eta 1 emakume
ELKARRIZKETAK	
1E	Casa Cultural de Galicia “As Burgas” de Eibar
2E	Centro Cultural “Al Andalus” de Arrasate-Mondragón.
3E	Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco
4E	Enxebre e Palengrina Cofradía de Queimada no País Vasco
5E	Centro Cultural Extremeño de San Sebastián

2. ERANSKINA

EAEen, lurralde historikoetan eta Gipuzkoako udalerrietan euska abizenak dituzten 16 urtekoen eta gehiagokoehunekoak 1991ko errolda

		Batere ez	Bateren bat	Bat	Bi
EAE		54,08	45,92	25,43	20,50
Álava/Araba		62,92	37,08	27,54	9,54
Gipuzkoa		41,20	58,80	25,47	33,33
Bizkaia		59,48	40,52	24,89	15,63
Kodea / Udalerriak					
20001	Abaltzisketa	4,33	95,67	17,75	77,92
20002	Aduna	6,14	93,86	16,97	76,90
20003	Aizarnazabal	4,61	95,39	17,51	77,88
20004	Albiztur	1,20	98,80	19,12	79,68
20005	Alegia	18,63	81,37	22,88	58,50
20006	Alkiza	3,56	96,44	18,67	77,78
20007	Altzo	2,95	97,05	13,28	83,76
20008	Amezketeta	4,41	95,59	22,16	73,43
20009	Andoain	47,97	52,03	22,00	30,03
20010	Anoeta	28,74	71,26	22,63	48,64
20011	Antzuola	31,03	68,97	16,37	52,60
20012	Arama	10,79	89,21	23,02	66,19
20013	Aretxabaleta	40,12	59,88	23,74	36,14
20014	Asteasu	17,29	82,71	21,84	60,87
20015	Ataun	3,83	96,17	13,47	82,71
20016	Ala	4,99	95,01	14,81	80,20
20017	Azkoitia	23,74	76,26	20,37	55,89
20018	Azpeitia	14,71	85,29	22,61	62,68
20019	Beasain	43,10	56,90	22,43	34,47
20020	Beizama	2,00	98,00	14,00	84,00
20021	Belauntza	14,52	85,48	15,32	70,16
20022	Berasategi	4,20	95,80	7,25	88,55
20023	Berrobi	18,67	81,33	21,46	59,87
20024	Bidania-Goiatz	4,25	95,75	15,86	79,89
20025	Zegama	8,15	91,85	17,54	74,31
20026	Zerain	2,09	97,91	6,28	91,62

20027	Zestoa	15,50	84,50	17,28	67,22
20028	Zizurkil	36,39	63,61	21,78	41,83
20029	Deba	19,23	80,77	23,59	57,18
20030	Eibar	42,38	57,62	24,50	33,12
20031	Elduain	2,40	97,60	11,06	86,54
20032	Elgoibar	39,23	60,77	21,67	39,10
20033	Elgeta	15,63	84,37	23,15	61,22
20034	Eskoriatza	39,92	60,08	24,74	35,34
20035	Ezkio-Itsaso	7,22	92,78	13,16	79,62
20036	Hondarribia	30,49	69,51	35,61	33,90
20037	Gaintza	3,48	96,52	13,04	83,48
20038	Garibia	2,75	97,25	14,60	82,64
20039	Getaria	10,13	89,87	23,25	66,62
20040	Hernani	41,93	58,07	25,36	32,71
20041	Hernalde	13,47	86,53	18,37	68,16
20042	Ibarra	31,28	68,72	22,00	46,72
20043	Idiazabal	12,70	87,30	23,86	63,44
20044	Ikastegieta	8,72	91,28	24,30	66,98
20045	Irun	57,04	42,96	24,49	18,47
20046	Irura	22,17	77,83	24,60	53,24
20047	Itsasondo	16,33	83,67	22,14	61,52
20048	Larraul	7,44	92,56	23,97	68,60
20049	Lazkao	42,82	57,18	17,77	39,41
20050	Leabur-Gaztelu	6,53	93,47	30,86	62,61
20051	Legazpi	39,81	60,19	22,65	37,54
20052	Legorreta	26,46	73,54	19,55	53,99
20053	Lezo	44,96	55,04	23,77	31,26
20054	Lizartza	4,22	95,78	18,63	77,15
20055	Arrasate/Mondragón	45,78	54,22	23,98	30,24
20056	Mutriku	16,50	83,50	25,78	57,72
20057	Mutiloa	3,60	96,40	13,67	82,73
20058	Olaberria	37,36	62,64	20,29	42,35
20059	Oñati	22,03	77,97	19,63	58,34
20060	Orexa	1,37	98,63	21,92	76,71
20061	Orio	21,14	78,86	24,89	53,97
20062	Ormaiztegi	18,02	81,98	23,27	58,70
20063	Oiartzun	21,98	78,02	26,48	51,55
20064	Pasaia	57,09	42,91	25,11	17,80

20065	Soraluze/Plasencia de las Armas	40,25	59,75	19,10	40,65
20066	Errezil	1,70	98,30	16,23	82,08
20067	Errenteria	59,31	40,69	23,49	17,20
20068	Leintz-Gatzaga	16,96	83,04	22,32	60,71
20069	Donostia-San Sebastián	45,81	54,19	30,73	23,46
20070	Segura	9,80	90,20	15,52	74,68
20071	Tolosa	24,58	75,42	30,62	44,80
20072	Urnieta	48,82	51,18	20,85	30,33
20073	Usurbil	29,80	70,20	21,17	49,04
20074	Bergara	31,70	68,30	23,21	45,09
20075	Villabona	30,79	69,21	25,01	44,19
20076	Ordizia	38,26	61,74	24,08	37,66
20077	Urretxu	43,38	56,62	21,05	35,57
20078	Zaldibia	13,82	86,18	10,93	75,25
20079	Zarautz	26,95	73,05	24,99	48,06
20080	Zumarraga	51,82	48,18	19,56	28,62
20081	Zumaia	30,87	69,13	22,08	47,04
20901	Mendaro	26,56	73,44	15,63	57,81
20902	Lasarte-Oria	57,27	42,73	21,13	21,60
20903	Astigarraga	31,04	68,96	25,99	42,97
20904	Baliarrain	0,00	100,00	13,70	86,30
20905	Orendain	3,10	96,90	6,20	90,70
20906	Altzaga	3,66	96,34	23,17	73,17

Iturria: Aranda, 1998: 162, 167-169

**IMMIGRAZIOA GIPUZKOAN
FRANKISMOAREN GARAIAN**

Josu Hernando Pérez

UPV-EHUko Demografia Historikoaren eta
Hiri Historiaren Ikerketa Taldea

1. IKERKETAREN HELBURUAK ETA ERABILITAKO ITURRIAK

Azterlan honen helburu nagusia da immigrazioaren fenomenoak Gipuzkoan eta frankismoaren garaian izan zuen eragina aztertzea, Demografia Historikoak eskaintzen duen ikuspuntu anitzaren bidez. Fenomeno horren benetako protagonisten, alegia, estatu mailako zein Gipuzkoako immigranteen, inguruko hainbat informazio-iturri aztertu ondoren, helburua da analizatzea ea migrazioek zer nolako ondorioak sortu zituzten Euskadiko probintzia horretan. Beraz, lehenengo helburua da neurtzea ea zer nolako garrantzia izan zuen azkeneko bi mendeetan zehar Euskadin hainbat aldiz gertatu zen fenomeno horrek. Horretarako, migrazio-mugimendu horiek probintzia horretako populazioaren garapenean, eta garapen ekonomiko eta sozialean bete zuten zeregina aztertuko da. Baina lehenengo hurbilketa orokor hori egiteaz gain, ikerketa honek, gainera, nabarmendu nahi du zein izan ziren giza kapital hori xurgatu zuten Gipuzkoako eskualde nagusienak, eta bestetik, ea zein izan ziren hazkunde handiagoko udalerrien biztanleria handitu ahala ia populaziorik gabe geratu zirenak. Hortaz, immigrantearen izaera hainbat aldagai garrantzitsuren bidez aztertu da, hala nola sexuaren, adinaren, jatorriaren, eta abarren.

Helburu horiek lortzeko, bi informazio-iturri erabiltzen dira bereziki:

- Populazioaren errolda: Informazio-iturri hori estatistika-erregistro zabal batetik hartu da, zeina 10 urteko aldizkakotasunarekin egiten baita Estatuaren ekimenaren bidez. Erregistro horren helburua da Espainiako biztanleriaren zenbait alderdi ezagutzea estatistikoki. Horretarako, errolda-eragileek formatu oso errazeko zedula batzuk banatzen zituzten, zeinaren bidez prozesua erraztu baitzitekeen, baita balizko erroreak saihestu eta inkestatuen arteko nahasmena

saihestu ere errolda betetzeko orduan (Cusidó eta Gil-Alonso, 2012). 1857. urtetik gaur arteko Espainiako errolda guztiak Espainiako Estatistika Institutu Nazionalaren webgunean kontsulta daitezke¹. Errolda, hitz batez, maila nazionalen egindako dokumentu bat da, helburu estatistikoak baino ez dituenak, eta datu erantsiak ematen dituenak, alegia, ez gizabanako zehatzen gaineko informazioa. Mugapen horrek azterketa oso bereziak egitea saihesten du; hala ere, iturri hori oso erabilgarria da dagokigunaren moduko gai bat, alegia, migrazio-prozesuak, aztertzeko. Ikerketa hau egiteko XX. mendeko errolda gehienak kontsultatu dira; baina bereziki frankismoaren garaian sortu ziren laurak aztertu dira². Dokumentu horietako bakoitzean, biztanleen profilarekin lotutako datuak aztertu dira bereziki, beren sorterriaren edo jatorriaren arabera.

- Udal-errolda: Udal ezberdinek beren biztanleria ezagutzeko eta kontrolatzeko egiten duten populazioaren erregistro bat da. Historialariarentzat oso interesgarria da; izan ere, erregistro hori iturri gisa tratatzeari esker, banakako eta familia mailako informazio-kopuru handia eskuratu daiteke³. Bost urtez behin egin zen 1870az geroztik (Urrutikoetxea eta Novo, 2014), eta egun, errolda dokumentu bizi bat da, etengabe eguneratzen ari dena, eta denon identitateari eta dokumentuan jasotzen diren gizabanako bakoitzari buruzko datuak eskaintzen dituen (Reher, 1997: 33-35). Azterketa hau egiteko, hiriburuko, Donostiako, 1940, 1960 eta 1970 urteetako udal-erroldak erabili dira. Informazio hori Demografia Historikoaren eta Hiri Historiaren Ikerketa

¹ www.ine.es

² 1940, 1950, 1960 eta 1970eko biztanleria-erroldak

³ Pertsona bakoitzeko 22 aldagai inguruko batez bestekoa lor daiteke, iturri bakoitzaren arabera. Era berean, aldagai horiek beren artean konbinatu daitezke, eta horri esker, zeharkako informazio oso interesgarria lor daiteke.

Taldearen datu-basean, BasquePopulationDatabase (BPD) izenekoan lortu da⁴.

⁴ Ikerketa-talde horren parte naiz, zeinak, Manuel González Portilla katedratikoak zuzendurik, ia milioi bat gizabanakoz osatutako datu-base handi hau egin baitu, eta Euskadiko garai ezberdinetako 70 udalerrri baino gehiagoko informazioa jaso baitu. Talde horrek argitaratutako lan askoren artean, honako lan hauek nabarmentzen dira Euskadiko migrazioaren ezaugarrien azterketa oinarri harturik (González Portilla, ed., 2001, 2009; García Abad, 2005).

2. AZTERTUTAKO EREMU GEOGRAFIKOA ETA ESPARRU KRONOLOGIKOA

Azterketa hau kokatzen den eremu geografikoa Gipuzkoa da. Hala ere, probintziako biztanleria osoaren gaineko datu orokorrak aztertzeaz gain, helburua izan da, baita ere, bereiztea zein izan ziren migrazio-prozesuen ondorioz erritmo handiagoan hasi ziren eskualde nagusiak, eta ikustea zein eskualdek mantentzen dituzten erritmo baxuagoak, edo zein eskualde txikiagotu zen denbora igaro ahala. Gainera, Gipuzkoako hiriburua, Donostia, bereizita eta xehetasun handiagoarekin aztertu da, probintzia horretan frankismoaren garaian tamainarik handiena zuen eta garrantzitsuena zen udalerria baitzen. Errealitate demografiko ezberdinak aztertuz gero, emaitza interesgarriak lor daitezke, hain zuzen ere, tamaina hain txikiko gizarte batean jarrera heterogeneoak eta anitzak islatzen direlako. Lurralde-entitate horren barruan, non frankismoaren amaiera arte 500.000 biztanle baino gehiago ez zeuden, eremu erabat industrialak, hiri txikiak eta ertainak edo udalerri bereziki nekazariak edo arrantzaleak aurki daitezke. Guztien gainetik Donostia gailentzen da, hiri kosmopolita, hasten ari den biztanleria duena, eta jarduera ekonomiko oso anitzak dituen. Euskadiko beste eremuren batean, hala nola Bilboko itsasadarrean, hauteman daitekeen industria-garapen hain bizia izan gabe, Donostia handitu egin zen biztanleria eta ekonomia aldetik, beti garrantzitsua izan duen turismo-jarduerak bultzaturik, eta gero eta gehiago zabaltzen ari den industria txiki eta ertainaren bidez. Hiri horretako biztanleria ere oso anitza da bere egitura produktiboaren osaeraren ikuspuntutik; izan ere, mota guztietako jarduera ekonomikoak egiten dituzten biztanleen kolektibo garrantzitsuak nabarmentzen dira.

Horregatik guztiagatik, zalantzarik gabe ondorioztatu daiteke probintzia horren azterketa egitea izugarri interesgarria izan

daitekeela migrazio-fenomenoaren tamaina ulertzeko, batez ere kontuan hartzen bada probintzia horren hazkunde-erritmoa Espainiaren batez bestekoa baino nabarmen handiagoa dela.

Gipuzkoako hazkunde-ereduaren eta garapen ekonomiko eta poblazional handienak dituzten bere eskualdeen ezaugarri nagusietako bat garapen-interesguneek duten sakabanatze geografikoa da. *La otra industrialización del País Vasco* (González Portilla, Urrutikoetxea eta Zarraga, 2015) lanean azaltzen den moduan, eredu horren barruko jarduera-kopuru nagusia ez da kontzentratzen eskualde berean; hori, aldiz, Bilboko itsasadarrean gertatu zen, Bizkaiko ereduaren barruan. Gipuzkoan, lurraldean sakabanatutako hiri ertainek hartu zuten garrantzia handia. Funtsean, hiru hazkunde-ardatz nabarmentzen dira:

- Deba Bailara nabarmentzen da Deba ibaiaren inguruan multzokatzen diren hainbat udalerriren garapen garrantzitsuagatik. Garrantzitsuenak Eibar, Elgoibar, Arrasate, Soraluze eta Bergara dira. Ermuko udalerria, Bizkaikoa izan arren, udalerri horiekin batera jarri beharko litzateke, kontuan izanik bere kokapen geografikoa, bere konexioak eta bere jarduera ekonomikoaren ezaugarriak. Historian zehar, udalerri horiek armagintzan ohitura handia izateagatik nabarmendu ziren⁵, eta jada XIX. eta XX. mendeetan, baita jarduera metalurgikoak garatzeagatik ere, bereziki industria arinean.
- Bestetik, Oria eta Urola ibaien bailara ertainetan eta garaietan multzokatzen dira Zumarraga, Urretxu, Beasain eta Ordizia, funtsean jarduera metalurgikoa garatzen dutenak (González Portilla, Hernando eta Urrutikoetxea, 2015: 51). Udalerri horiek Gipuzkoako Goierri eskualdeko industria- eta demografia-hazkundearen gune nagusiak

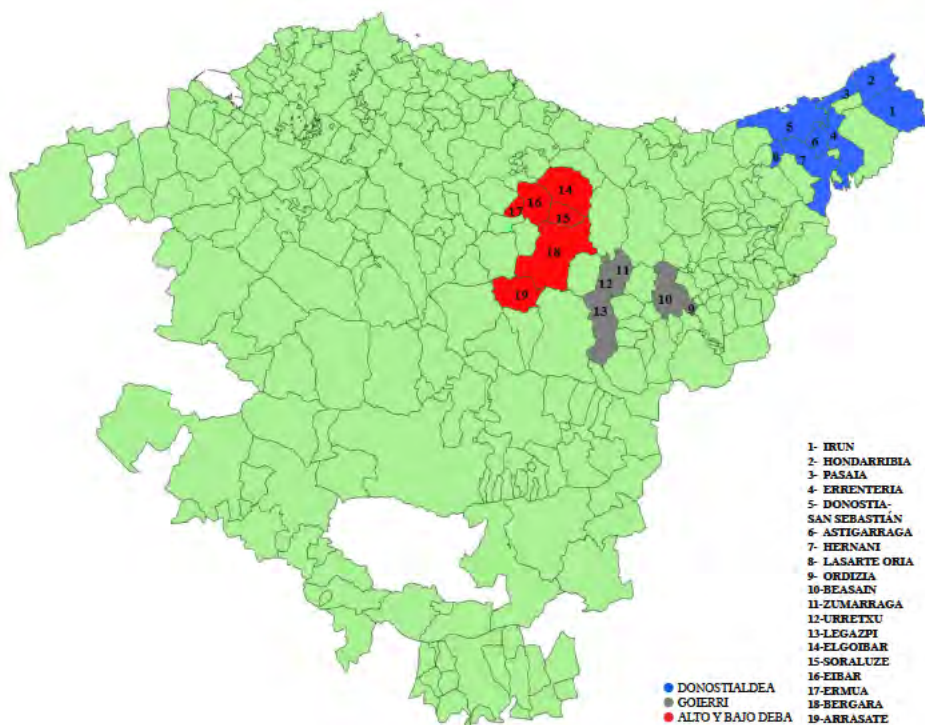
⁵ Bereziki Eibar eta Soraluze (lehen Plasencia de las Armas moduan ezagutzen zena).

ziren, historikoki tradizionalagoa izan zena eta nekazaritza gehiago landu zuenak.

- Donostia eta bere eragin-eremua Gipuzkoako hirugarren garapen-guneak dira; baina ez garrantzirik gutxien duelako, hain zuzen ere. Jakina, Donostia probintziako hiri nagusia izateaz gain, hiriburua ere bada, baita Euskadiko udalerririk nagusienetako bat ere. Donostiak 160.000 biztanle baino gehiago ditu 1970ean, eta horrez gain, “Donostialdea” moduan ezagutzen den eskualde horretan, tamaina txikiagoko beste udalerri batzuk nabarmentzen dira, hala nola Pasaia, Erreenteria, Irun edo Hernani. Ikuspuntu ekonomikotik, eremu horretan, hiriburuko sektore turistikoak indarra izateaz gain, industria metalurgikoak eta papergintzak, ehungintzak, zementu-fabrikak, eta abarrek moduko industrietan duten garrantzia nabarmentzen da. Bestetik, bereziki interesgarria da eskualdearen eta bertan bizi den jendearen heterogeneotasuna. Existitzen den aniztasun ekonomikoa islatzen dute, baita Euskadik auzoko herrialdearekin, Frantziarekin, duen eremu mugakidea dela ere.

I. Irudia

Gipuzkoako udalerri eta industria-eskualde nagusiak⁶

⁶ 17. zenbakidun udalerria, Ermua, ofizialki, Bizkaikoa da. 6. zenbakidun udalerria, Astigarraga, Donostiako hiriari zegokion 1943 eta 1987 artean. Enklabe horretan kokatu zen Donostiako industriaren zati bat. 8. zenbakidun udalerria, Lasarte-Oria, 1986an eratu zen, lehenago Andoain, Hernani eta Urnietako udalerriei zegokien lurraldeak batu ondoren. Udalerrri horrek pisu handia du industria-sektorean.

Bestetik, aztertutako eremu geografikoa Estatu mailako hazkunderik handiena duen eskualdeetako bat izateaz gain, azterketa egiten den esparru kronologikoan, gainera, immigranteen boladek intentsitaterik handiena izan zuten. Izan ere, XIX. mendeko azkeneko hamarkadetan lehenengoko migrazio-bolada bizia etorri zen jada Euskadira; baina immigrante horiek, bereziki, Bilboko itsasadarrerantz joan ziren. Gipuzkoara giza kapital handiena eta biziena garai frankistan etorri zen jada, eta bereziki garai horretako azkeneko bi hamarkadetan, industrializazioaren eta garapen ekonomikoaren ondorioz. Hori bigarren migrazio-bolada moduan ezagutzen denean gertatu zen. Ondorioz, nahiz eta azterlan honek Gipuzkoak XIX. mendean geroztik izan duen bilakaera demografikoa hainbat aldiz aipatuko duen, aztertutako garai nagusia frankismoaren urteetan oinarritzen da, eta bereziki azkeneko hogeitaz urteetan.

3. MIGRAZIO-PROZESUA GIPUZKOAN ETA DONOSTIAN FRANKISMO GARAIA

Dagoeneko aipatu den moduan, atal honen helburu nagusia da Gipuzkoako probintziak frankismoaren garaian izan zuen errealitate demografikoa nolakoa zen ikustea, eta horretarako, urte horietan gertatu zen giza kapitalaren etorrera masiboak izan zituen eraginak aztertuko dira. Azterketa hori gauatzeko lehen urratsa, logikoki, migrazio-bolada hori noiz sortu zen ezartzea da. Egia esan, ez da erraza zehatz-mehatz mugatzea fenomeno demografiko horren irismena deborari dagokionez; baina dirudienez, esan daiteke 1950. hamarkada amaieran hasi zela eta frankismoaren azkeneko urteetara arte luzatu zela, garapen ekonomikoko prozesuarekin loturik, zalantzarik gabe. Honako taula honetan, hamarkadaz hamarkada jasotzen da Gipuzkoako biztanleriak izan zuen eboluzioa. Taula honetan hauteman daiteke nola aipatu garaian biztanleriaren hazkundea azkartu egin zela, zeina migrazio-prozesuarekin hertsiki lotzen baita.

I.Taula. Gipuzkoako eta Donostiako biztanleriaren eboluzioa, 1860-1991⁷				
URTEA	GIPUZKOAKO BIZTANLERIA	INDIZEA	DONOSTIAKO BIZTANLERIA	INDIZEA
1860	162.547	*	14.111	*
1877	167.207	102,87	21.355 ⁸	151,34
1887	181.845	108,75	29.047	136,02
1897	191.822	105,49	35.975	123,85
1900	195.850	102,1	37.812	105,11
1910	226.684	115,74	49.008	129,61
1920	258.557	114,06	61.774	126,05
1930	302.329	116,93	78.432	126,97
1940	331.753	109,73	103.979 ⁹	132,57
1950	374.040	112,75	113.776 ¹⁰	109,42
1960	478.337	127,88	135.149	118,79
1970	631.003	131,92	165.829	122,70
1981	692.986	109,82	175.756	105,99
1991	676.307	97,59	176.019 ¹¹	100,15

⁷ Lan honetako taula, grafiko eta irudi guztiak talde honek egin ditu, probintziako errolda-datuetan eta Donostiako hiriburuko erroldetan oinarriturik.

⁸ Igeldo anexionatu zen urtea.

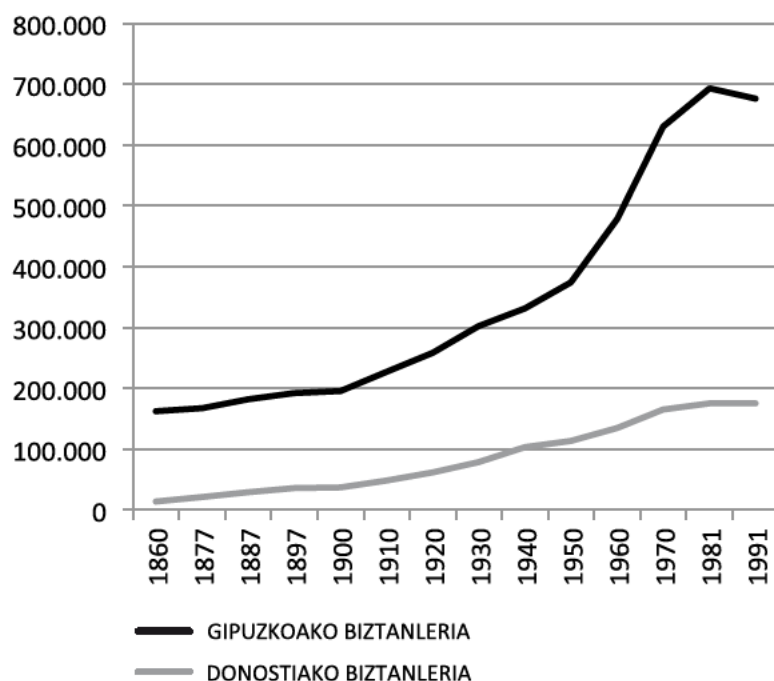
⁹ Alza anexionatu zen urtea.

¹⁰ Astigarraga anexionatu zen urtea.

¹¹ Astigarraga desanexionatu zen urtea.

II. Irudia.

Gipuzkoako eta Donostiako biztanleriaren eboluzioa, 1860-1991

Bai II. Irudiak zein I. Taulak Gipuzkoako eta Donostiako biztanleriaren eboluzioa adierazten dute XIX. mendearen bigarren erditik XX. mende amaiera arte. Taulan, biztanleriaren totalaz gain, adierazle oso esanguratsua ikus daiteke, alegia, hazkunde-indizeak. Adierazle horiek une zehatz bateko biztanleria-kopurua zein zen adierazten dute, aurrekoaren segidako denbora-mozketa kontuan izanik. 100 balioak adierazten du aurreko biztanleria bera mantentzen dela; aldiz, zifra hori baino balio handiagoek biztanleriaren hazkundera adierazten dute, eta txikiagoek galera bat. Adierazle horiek oso erabilgarriak dira, batez ere hazkunde-erritmoak aztertzeko orduan. Hala, kasu zehatz honetan, ari eta garbi ikus daiteke populazioaren hazkundera azkartu egin dela frankismoaren

azkeneko hamarkadetan (1960. eta 1970. hamarkadetan). 1860tik 1980ra arteko lehen denbora mozketan etengabeko hazkundera hauteman daiteke; hala ere, frankismoaren azkeneko bi hamarkada horietan hautematen dira indizierik altuenak, bereziki Gipuzkoaren kasuan, orokorrean.

Aldiz, Donostiako hiriari dagokionez, populazioaren hazkundera aurreko garaietatik hauteman daiteke. Hala ere, egia esan, gerran eta gerraondoan gertatzen den geldialdiaren ondoren, hazkunde demografikoaren prozesuan azelerazio berri bat sortu zen 1950. hamarkadatik aurrera. Garai frankistako hainbat erroldak eskaintzen duten populazioaren zifra totalen datuen bidez, Donostiako bilakaera demografikoa honela laburbildu daiteke: Gipuzkoako hiriburuak 1940. urtean 103.979 laguneko biztanleria zuen; hamar urtetan biztanleria hori 9.797 biztanlerekin handitu zen bakarrik, eta 1950ean 113.776 biztanle izan zituen. 1950 eta 1960 artean, hazkundera aurreko hamarkadakoa baino bi aldiz handiagoa da, alegia, 21.373 biztanle zeuden. Hala, 1960an, Donostiak 135.149 biztanle zituen. Hurrengo hamarkadan, 1960-1970ean, lehenengo aldian baino hiru aldiz gehiago hazi zen biztanleria, alegia, 30.680 biztanle zeuden. Gainera, hiriburuko biztanleriaren bilakaeran ez du eragiten soilik giza kapitala xurgatzeak. Izan ere, hazkunde hori interpretatze aldera, XX. mendean zehar egiten diren lurralde-anexioak kontuan izan behar dira, hiriko biztanle-kopurua handitzen baitute.

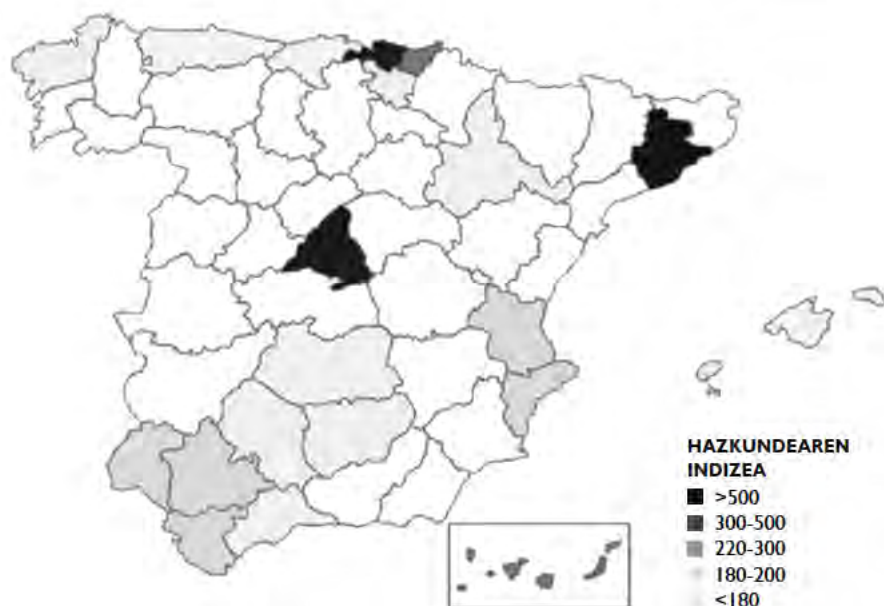
Bestetik, probintziaren eta udalerri guztien populazio-hazkundera modu erabakigarrian eragiten duen faktore bat ere oso kontuan izan behar da, alegia, Trantsizio Demografikoa. Prozesu hori azaltzen duen teoriaren arabera, jaiotza- eta hilkortasun-tasa altuko erregimen demografiko zahar batetik tasa baxuko eta egonkorreko erregimen berri batera aldatzean, bizi-itxaropena handitzen da eta populazio-hazkundera gertatzen da (Chesnais, 1992: 27). Beraz, garai horretan hauteman daitekeen hazkunde demografikoaren zati bat prozesu horren ondorioz sortzen da, hazkunde naturala izan zitekeenaren

barruan. Hala ere, hautemandako indizeak ezin dira azaldu soilik hazkunde natural horren ondorioz; aitzitik, hazkunde hori eta immigrazio maila altua elkarrekin gertatu zirelako sortu zen. Grafikoan (II. Irudian) ikus daitekeen moduan, probintziako hazkunde demografikoa errealitate bat da, eta balio altuek erakusten dute migrazio-prozesuek argi eta garbi eragiten dutela.

Espainiako gainerako tokiekin alderatuz, Gipuzkoa populazio-hazkunde handiena izan zuten probintzietako bat da, “mende industrial” moduan ezagutzen den garaian. Ondoko mapa honetan ikus daitekeen moduan, soilik Bartzelonak, Madrilek eta Bizkaiak izan zituzten populazio-hazkunde handiagoak:

III. Irudia.

Espainiako probintzietako populazioaren hazkunde-indizeen eboluzioa, 1860-1970 (100: 1860 indizea)

Hala ere, probintzia guztiak ez zuen hazkunde uniforme bat izan; zenbait udalerri hustu egin ziren, bertako biztanleak industria-garapen handiagoa zuten hurbileko herrietara emigratu zutelako. Honako taula honetan (II. Taula) Gipuzkoako udalerri nagusien populazio-hazkundeak laburbildu da, zeinak aipatu garaia amaierarako 5.000 biztanle baino gehiago baitzituzten.

II. Taula.
Gipuzkoako udalerri nagusien populazioaren eboluzioa, 1860-1970
(100: 1860 indizea)

HIRIA	1860	1970	1860-1970 INDIZEA
PASAIA	1.266	21.130	1.669,04
ERRETERIA	2.869	34.369	1.197,94
DONOSTIA	14.111	165.829	1.175,18
EIBAR	3.815	37.073	971,77
ZUMARRAGA	1.393	11.854	850,97
IRUN	5.747	45.060	784,06
ORDIZIA	1.197	9.380	783,63
MONDRAGON-ARRASATE	2.870	22.421	781,22
LEGAZPI	1.320	9.716	736,06
BEASAIN	1.448	10.095	697,17
HERNANI	3.558	23.338	655,93
URRETXU	989	6.077	614,46
ZARAUTZ	2.117	11.642	549,93
URNIETA	2.037	10.286	504,96
ANDOAIN	2.617	11.818	451,59
ELGOIBAR	3.238	13.459	415,66
ZUMAIA	1.601	6.303	393,69
HONDARRIBIA	3.161	10.471	331,26
USURBIL	1.838	5.519	300,27
ARETXABALETIA	1.792	5.235	292,13
SORALUZE	2.153	5.639	261,91
BERGARA	6.161	15.148	245,87
TOLOSA	8.182	18.766	229,36
AZKOITIA	4.522	10.278	227,29
OÑATI	5.983	10.645	177,92
AZPEITIA	6.322	10.979	173,66
MUTRIKU	3.385	5.090	150,37
OIARTZUN	4.580	6.704	146,38
GIPUZKOA	162.547	631.003	388,20
EUSKADI	429.186	1.878.636	437,72
ESPAÑA	15.673.481	34.037.899	217,17

Ikus daitekeen moduan, udalerri horien arteko gehienek hazkundera Euskadiko eta Espainiako batez bestekoa baino askoz ere handiagoa da. Izan ere, zerrendako lehen udalerrien datuak ikusgarriak dira; Pasaian, Errenterian edo Donostian hautemandako populazioaren hazkundera 1.000 punturen gainetik kokatzen dira. Beste modu batera esanda, udalerri horiek beren populazioa hamar aldiz biderkatzen dute ia mende batean, Espainiako hazkunde mailarik altuenetako bat izanez, eta Bilboko Itsasadarren zenbait udalerrirekin edo Kataluniako udalerririk industrializatuenekin alderatu daitekeena soilik. Jakina, zerrenda horretako udalerri horiek, probintziako batez bestekoa gainditu zutenak, kanpoko giza kapitala masiboki xurgatzeagatik izan zuten hazkunde hori. Aldiz, zerrenda horretako azkeneko udalerriek (Oñati, Azpeitia, Mutriku eta Oiartzun) beren populazioa handitu zuten, baina hazkunde naturalen azpitik; ondorioz, esan daiteke udalerri horietako biztanleak beste herri batzuetara joan zirela. Zerrenda horretan jasotzen ez diren Gipuzkoako gainerako udalerriak txikiagoak dira, eta gehienetan, ia ez dute hazkunderik eta giza kapitalik gabe geratu dira, probintziako industrialde nagusietara joan direlako.

Datu horiek ikusirik, dirudienez, “mende industrial” horretan zehar, Gipuzkoak eskulan kopuru garrantzitsu bat jaso zuen; zati handi bat beste probintzietatik etorri zen; baina beste zatia probintzia barruko eskualdeen artean sortzen den pertsona-mugimendu biziaren ondorioz sortu zen. Izan ere, 1960-1970 denboraldian, immigrante asko etorri ziren garaian, Gipuzkoa bera da iritsi zirenen gehiengoaren jatorria.

Ondoren, (III. eta IV. taulak) immigranteen jatorri nagusien zerrenda jasotzen da, bai Gipuzkoari dagokionez, orokorrean, bai Donostiari dagokionez, bereziki.

III. Taula.
Gipuzkoara etorri ziren immigranteen jaioterri nagusiak
(10 urte baino nagusiagoak), 1960-1970

JATORRIA	IMMIGRANTE KOPURUA	%
GIPUZKOA	37.015	32,39
CACERES	10.375	9,08
SALAMANCA	7.371	6,45
BADAJOS	6.362	5,57
NAFARROA	5.055	4,42

IV. Taula.
Donostiara etorri ziren immigranteen jaioterri nagusiak
(10 urte baino nagusiagoak), 1960-1970

JATORRIA	IMMIGRANTE KOPURUA	%
GIPUZKOA	6.732	25,61
CACERES	1.974	7,51
SALAMANCA	1.860	7,08
ATZERRIA	1.708	6,50
NAFARROA	1.672	6,36
MADRIL	1.338	5,09

Taula bietan ikusten den moduan, migrazio-mugimendu handien garai horretan iritsitako jende gehiena probintzia bereko beste udalerri batzuetakoa zen, logikoa dena, kontuan izanik geografikoki hurbil zeudela eta probintziako industrialde nagusiek eskulan kopuru handia behar zutela. Gainera, kasu bietan Cáceres, Salamanca eta Nafarroako probintziak agertzen dira eskulanaren jatorri nagusi moduan. Azkeneko bi mendeetan zehar, Nafarroak migratzaile-kopuru handia eman zion probintzia mugakideari. Izan ere, Lurralde bien artean hurbiltasun geografiko, historiko eta kulturala izan da. Hori ari

ikusi zuten Udalak eta Donostiako Merkatarien Biltzarrak 1832an honako hau esan zutenean: *“Nafarroa eta Aragoiko probintzia aberatsak gure ate ondoan daude, eta Probidentziak Gipuzkoako hondartzak erakusten dizkie artikulua jaso ditzaten...”* (Larrinaga, 2005). Hitz egiten ari garen garaiari dagokionez, emakume zerbitzari kopuru oso handia zegoen, eta ondoren, ezkondu, eta gehienetan, probintzian geratuko ziren bizitzen betiko. Bestetik, Donostian atzerritar kopuru handia zegoen baita ere, gehienbat frantsesak (hurbiltasun geografikoagatik, berriz ere), baita administrazioaren eta Estatuaren lanekin lotutako madrildarrak ere.

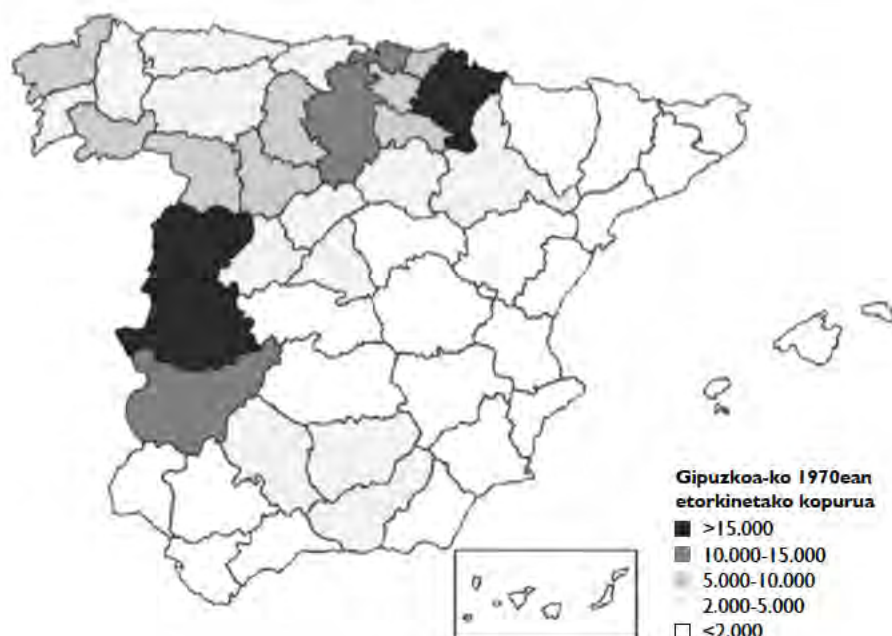
Atzerriko immigranteen etorrerari dagokionez, nabarmendu behar da horiek ere asko gehitu zirela bigarren industrializazio garai horretan. Donostiako udal-eroldaren datuen arabera, 1960an hirian erroldatutako atzerritarrek 1.786 ziren, alegia, biztanleria osoaren % 1,32. Hamarkada bat geroago, talde hori handitu egin zen 3.551 lagunera iritsi arte, eta Donostiako biztanleriaren % 2,14 atzerritarra zen.

Nolanahi ere, horiek dira jatorri nagusiak 1960 eta 1970 arteko hamarkadan. Hala ere, eta erroldek emandako datuei esker, 1970eko Gipuzkoako biztanleria osoaren jatorria ezagutu daiteke, ez soilik azkeneko urteetan iritsitakoarena. Ondoren, taula batean zein Espainiako mapa batean azalduko dugu probintziako biztanle guztien jatorria zein zen urte horretan.

V. Taula.
Gipuzkoako biztanle guztien jatorrizko probintziak 1970ean

PROBINTZIA	IMMIGRANTE KOPURUA	%
ARABA	8.478	3,92
ALBACETE	600	0,28
ALACANT	221	0,10
ALMERIA	446	0,21
ASTURIAS	2.244	1,04
AVILA	2.809	1,30
BADAJOZ	13.728	6,35
BALEARRAK	79	0,04
BARTZELONA	1.259	0,58
BURGOS	13.166	6,09
CACERES	20.394	9,43
CADIZ	1089	0,50
KANARIAK	263	0,12
KANTABRIA	4.532	2,10
CASTELLÓ	136	0,06
CIUDAD REAL	1.771	0,82
KORDOBA	2.640	1,22
CORUÑA	6.340	2,93
CUENCA	1.222	0,56
GIRONA	183	0,08
GRANADA	2.087	0,96
GUADALAJARA	930	0,43
HUELVA	535	0,25
HUESCA	782	0,36
JAEN	2.992	1,38
LEON	4.478	2,07
LLEIDA	331	0,15
ERRIOXA	8.447	3,91
LUGO	2.190	1,01
MADRIL	3.980	1,84
MALAGA	1.366	0,63
MURTZIA	467	0,22
NAFARROA	25.571	11,82
OURENSE	6.233	2,88
PALENTZIA	7.903	3,65
PONTEVEDRA	4.719	2,18
SALAMANCA	15.545	7,19
SEGOVIA	3.184	1,47
SEVILLA	1.826	0,84
SORIA	3.029	1,40
TARRAGONA	198	0,09
TERUEL	257	0,12
TOLEDO	1.100	0,51
VALENTZIA	722	0,33
VALLADOLID	8.597	3,97
BIZKAIA	12.645	5,85
ZAMORA	7.586	3,51
ZARAGOZA	2.693	1,25
CEUTA ETA MELILLA	189	0,09
ATZERRIA	4.102	1,90
TOTALA	216.284	100,00

IV. Irudia.
Gipuzkoako biztanle guztien jatorrizko probintziak 1970ean

Datu horiek aztertu ondoren, lehenik ikusten da immigrante kopuru handia bizi dela probintzian 1970ean. Gipuzkoako beste udalerri batzuetatik iritsi zirenak zenbatu gabe, garai horretako Gipuzkoako 216.284 biztanleen jatorria probintzia horretatik kanpo zegoen. Zifra hori Gipuzkoan urte horretan zegoen biztanleria osoaren (631.003 biztanleren) % 34,27 da; ez da gutxi. Immigranteen bolumena oso handia da, eta kontuan izan behar da probintzian jaio ziren immigrante horien seme-alabak

gipuzkoar gisa agertzen direla, “bertakotua” gisa ezagutzen direnak.¹²

Bigarrenik, probintzia mugakideetatik iritsitako biztanleria kopuru handia nabarmentzen da: Arabatik, Bizkaitik eta bereziki Nafarroatik. Hurbileko beste probintzia batzuetatik, hala nola Errioxatik eta Burgostik ere immigrante kopuru handi bat etorri zen. Azkenik, eta ia 1970ean, immigranteen etorrera masiboa izan zen urrutiagoko eskualdeetatik, alegia, Extremaduratik, Galiziatik eta Gaztela eta Leongo beste probintzia batzuetatik.

Amaitzeko, nabarmendu behar da giza kapitalaren jatorri nagusia penintsulako iparraldearen zatirik handiena dela, Madril eta Extremadura arte. Gainerako probintzietatik oso pertsona gutxi etorri ziren; ia ez zen immigranterik etorri uharteetatik, Andaluziatik, Mediterraneoko zerrenda osotik eta Gaztela-Mantxatik. Geografikoki urruti zeudelako gertatu zen hori, baita Kataluniako industriak eremu horietan duen eraginagatik ere.

Gipuzkoara iristen den immigrantearen jatorri geografikoaren gaia landu da orokorrean; hala ere, oraindik zenbait galdera geratzen dira, esaterako immigrazio horren adinaren edo sexuaren egituraren arabera.

Adinari dagokionez, gehienek lan egiteko sasoian emigratzea erabakitzen dute, normalean oso gazte. Hori hala gertatu izanaren arrazoiak da probintzia ez hain industrializatuak eta gehienetan nekazar arlokoek pertsona gazte bati lan-irteera gutxi eskaini ahal ziotelako. Bestetik, beste probintzia gehiago garatu dira, esaterako, Gipuzkoa, non eskulana behar den, bai industrierako, bai tinkotasunez garatzen ari den zerbitzuen sektorerako. Egoera bi horien ondorioz, immigrante gehienak

¹² “Bertakotua” terminoa Manuel González Portilla jaunak sortu zuen Euskadira etorritako immigranteen lehen belaunaldiaren ondorengoak aipatzeko.

gazte zirela eta produkzio garaian zeudela etorri ziren. Hori da VI. Eta VII. Tauletan hauteman daitekeena.

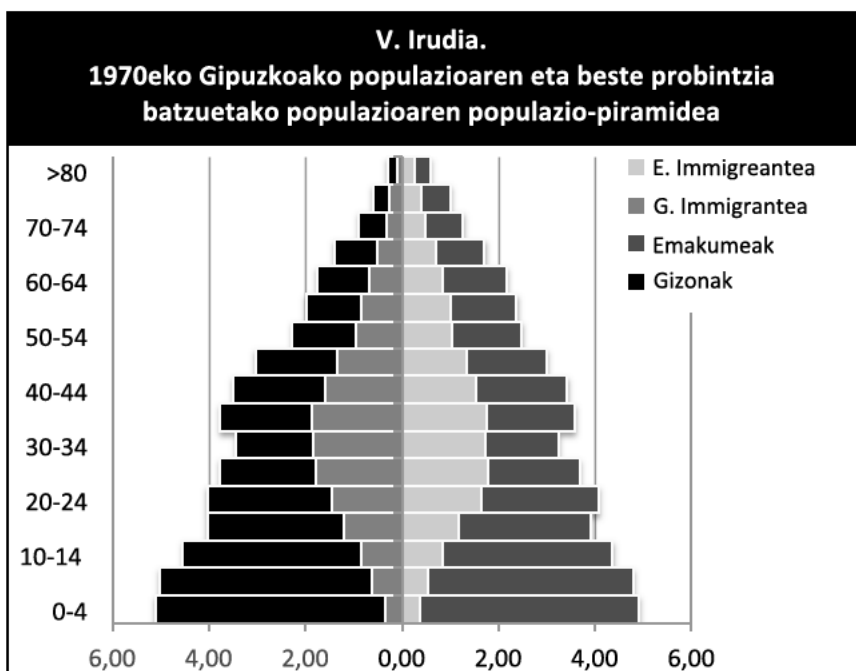
VI. Taula.		
Gipuzkoara 1960-1970 urteetan iritsi ziren immigranteen adin-taldeak (10 urte baino nagusiagoak)		
ADINA	POPULAZIOA	%
10-24	35.341	30,93
25-49	62.481	54,68
>50	16.452	14,40

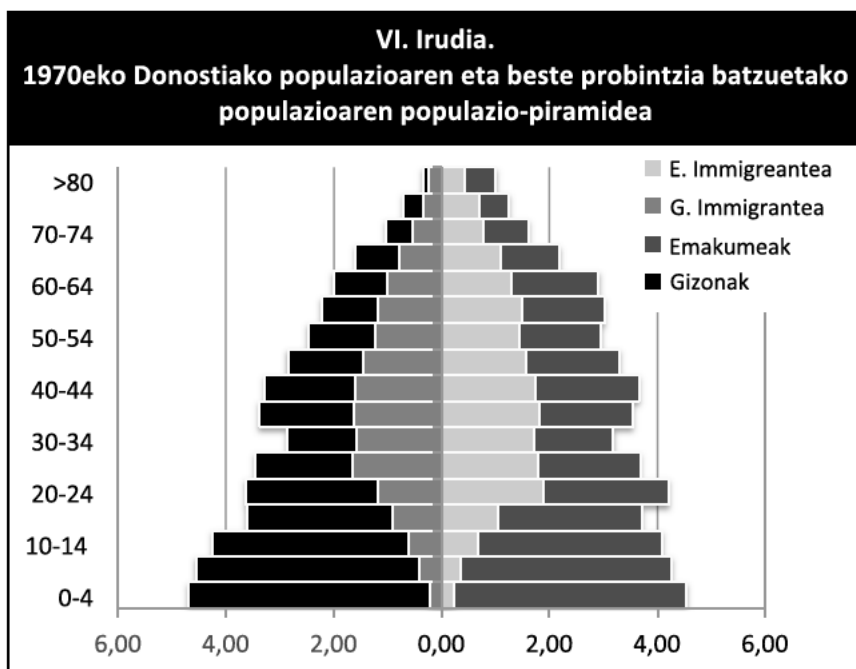
VII. Taula.		
Donostiara 1960-1970 urteetan iritsi ziren immigranteen adin-taldeak (10 urte baino nagusiagoak)		
ADINA	POPULAZIOA	%
10-24	8.283	31,51
25-49	13.245	50,38
>50	4.761	18,11

Horiek aztertzen hasi baino lehen, bi kontu argitu behar dira. Lehenik eta behin, nabarmendu behar da taula biak 1970eko erroldaren datuekin egin direla, non banaketa hori bera ezartzen baita adinaren arabera. Bestetik, 1960-1970 hamarkadan iritsi ziren 10 urte baino gehiagoko immigranteak jasotzen dira eskusiboki taula horietan, probintzia bertakoak barne. Nabarmentzen den moduan, probintziara zein hiriburura iristen diren migratzaile gehienak 50 urte baino gazteagoak dira, hau da, adin produktiboko biztanleria gaztea da. 50 urte baino gehiagoko taldeak oso gutxi izan ziren, besteekin alderatuz. Bestetik, aipatu behar da 10-24 urte arteko taldeak ondorengo taldearen besteko garrantzirik ez duela iruditu arren, lehen talde horrek soilik 14 urte ezberdinen arteko tartean sartzen

diren gizabanakoak jasotzen dituela; eta bigarren taldearen tarte, aldiz, 24 urtekoa dela.

Gainera, iturriaren adierazpen-aberastasunari esker, immigranteen adinaren arabera egituraren sakondu daiteke, eta ez soilik immigrante iritsi berrien egituraren, baizik eta Gipuzkoan 1970ean erroldatutako immigrante guztien egituraren, bai beste probintzia batekoak badira zein atzerrikoak badira ere, eta etorrera-data alde batera utzita. Probintziaren (III. Irudia) zein hiriburuaren (IV. Irudia) honako populazio-piramideetan ikus daiteke hori. Piramide horietan populazio totala adierazten da, eta piramide barruan sarturik, baita immigranteen adinaren arabera egitura ere.

Populazio-piramidea tresnarik erabilgarrienetako bat da analisi demografikoa egiteko. Irudi bati esker, modu trinkoan deskriba daitezke populazio baten ezaugarri asko. Kasu honetan, bi piramide horiek bereziki erabilgarriak dira, barruko egitura demografikoa hautematen laguntzen baitute, bai bertoko populazioarena, bai immigranteena ere. Alde horretatik, eta lehen komentatu den moduan, bertoko populazioaren eta immigranteen artean ezartzen den harremanean nabarmentzen da Gipuzkoara une horretan iristen diren pertsona gehienak gazteak eta produktiboak direla. Izan ere, probintzian erregistratutako 25 eta 50 urte arteko biztanleriaren erdia baino gehiago immigrantea da. Aldiz, 15 urte baino gutxiagoko migratzaile kopuru txikia hauteman da. Immigrante adingabeko horiek, kasu gehienetan, gurasoekin iristen diren haurrak dira,

familia-migrazioa ezagutzen denaren barruan. Bestetik, adin tarte horietan immigrante kopuru gutxi izatearen arrazoia ez da etorri zirenek ugalkortasun baxua zutela, baizik eta jada destinoan (Donostian edo Gipuzkoan, kasuan kasu) jaiotako immigranteen ondorengoak donostiar edo gipuzkoar modura erregistratzen direla, eragin guztietarako. Lehen aipatutako “bertakotuak” dira.

Bestetik, eta piramideak bertako-immigrante harremanaz harago aztertuz, hainbat gogoeta egin daitezke: alde batetik, esan behar da piramide biek egitura oso antzekoa dituztela. Biak dira trantsizio demografikoko prozesuan bete-betean dagoen gizarte baten adierazpen tipikoak. Kasu bietan, oinarriak zabalagoa izaten jarraitzen du, ugalkortasun balio altuak mantentzearen ondorioz. Izan ere, adingabekoen kopuru handi hori hertsiki lotzen da “Baby Boom” fenomenoarekin, urte horietan sortzen baita. Aldi berean, piramidearen beste muturrean, gero eta pertsona nagusiago dago; izan ere, bizi baldintzak hobetzeari esker, bizi-itxaropen handiagoa izaten da. Gainera, kasu bietan emakume kopuru handiagoa hautematen da 20-24 adin-tartean. Izan ere, emakume gazte asko etorri ziren garapen ekonomiko handiagoko herrietan etxeko lanak egiteko. Era berean, 30-34 adin-tartean populazio-koska bat hautematen da. Hori Espainiako Gerra Zibilaren eraginekin lotutako hutsunea da: heriotza-kopuru handia, espetxeratutako pertsonak, errepresaliatuak eta erbesteratuak. Azkenik, gizarte moderno baten beste elementu bereizgarri bat hautematen da. Hau da, adineko emakume askoz ere gehiago dago gizonezkoen aldean, bai immigranteen kasuan, bai bertakoen kasuan.

Azkenik, eta Gipuzkoara frankismoaren azkeneko urte horietan iritsi zen giza kapitalaren ezaugarri nagusiak definitzen amaitzeko helburuarekin, sexuen arabera osoa hautematen diren egoera ezberdinak aztertu behar dira. Lehen aipatutako populazio-piramideen egiturak jokabide bereizketa horretan pentsatzeko arrazoia ematen du. Hori kontuan izanik, ondoren (VIII. Taulan) Gipuzkoako populazio osoa sexuaren arabera

bereizten da, zeinaren jatorria 1970an Gipuzkoaren aldean beste bat baita.

VIII. Taula. Sexuaren araberako populazio immigrantea Gipuzkoan, 1970ean		
SEXUA	POPULAZIOA	%
GIZONAK	105.478	48,77
EMAKUMEAK	110.806	51,23

Taulan ikus daitekeen moduan, emakume kopurua gizonena baino pixka bat handiagoa da, nahiz eta, gizarte guztietan bezala, maskulinitate indizea¹³ handiagoa den, hau da, neskak baino mutil gehiago jaiotzen den. Beraz, emakume gehiago izatearen arrazoia izan daiteke emakumeen bizi-itxaropena¹⁴ handiagoa dela, baita, batez ere, eskulan femenino gehiago etorri dela ere. Beste punturen batean esan dugu gizonak baino emakume gehiago izateak, funtsean, emakume zerbitzari gazteen etorrerarekin duela zerikusia, nahiz eta ez eskusiboki. Egia esan, frankismoaren amaierako hamarkada horien hasieran lan femeninoa soilik emakume ezkongabeei eta alargunei uzten zieten egiten. Hala ere, oso ondo dokumentatu da emakume askok lan egiten dutela ehungintza-fabrikekin, tabako-fabrikekin, eta abarrekin lotutako hainbat lanbidetan. Nolanahi ere, etxe-zerbitzuan lan egiten dutenak bereziki asko dira.

Sexuen araberako alde hori ere 1960 eta 1970 arteko hamarkadan iritsitako 10 urte baino gehiagoko populazio migratzailea berariaz aztertzean ikus daiteke:

¹³ Bizirik jaiotako gizonetako-emakumezkoen zerrenda.

¹⁴ Joera komuna mundu mailan.

IX. Taula. Gipuzkoara 1960-1970 urteetan iritsi ziren immigranteen populazioa sexuaren arabera (10 urte baino nagusiagoak)		
SEXUA	POPULAZIOA	%
GIZONAK	55.945	48,96
EMAKUMEAK	58.329	51,04
TOTALA	114.274	100

X. Taula. Donostiara 1960-1970 urteetan iritsi ziren immigranteen populazioa sexuaren arabera (10 urte baino nagusiagoak)		
SEXUA	POPULAZIOA	%
GIZONAK	12.070	45,91
EMAKUMEAK	14.219	54,09

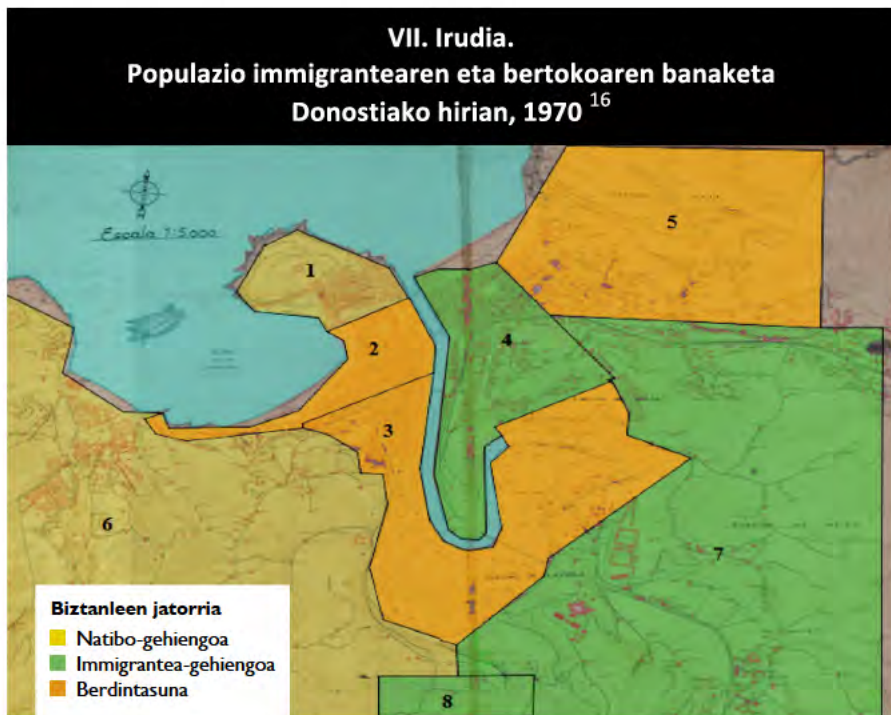
Kasu bietan, garapen ekonomiko handiko hamarkada horretan eskulan femenino gehiago iritsi zela hautematen da; baina Donostiako hiriburura ehuneko handiagoa iristen dela nabarmentzen da. Izan ere, hiria kosmopolita denez, eskulan kopuru handia behar du sektore ekonomiko guztietarako. Horren ondorioz, emakumeentzako lan-eskaintza nahiko zabala dago. Eskaintza horrek, zati batean behintzat, emakumearen lan-praktika eragozten zuen mugapen ideologikoak saihesten ditu, diskurtso ofizialak emakumea etxean geratzera behartzen baitzuen; ondorioz, kasu askotan, bere profesioa ezkutatu behar izaten zuten, dokumentu ofizialak egitean¹⁵.

¹⁵ Garai hartako udal-erroldean, bereziki Donostiaren kasuan, ohikoa zen "etxeke lanak" gauzatzen zituzten, baina, dirudienez, soldataren bat jasotzen zuten emakumeak izatea; ondorioz, ziurrenik, beste lan-jardueraren bat ezkutatu zuten (Pérez-Fuentes, 1995).

1970. urtera arte, lan egiten zuten familiarekin batera bizitzen ziren zerbitzariak, kasu gehienetan. Urte horietan egoera hori aldatzen hasi zen. Hala ere, etxe-zerbitzuan lan egiten zuen emakume kopuru oso handia oraindik ere lan egiten zuen etxean zegoen erroldatuta. Donostiako 1970eko udal-erroldaren datuen arabera, zerbitzari horiek 3.303 emakume dira guztira, eta Donostiako biztanleria femenino osoaren % 3,83 dira. Beraz, etxe-zerbitzu mota horrek pisua du, eta ondorioz, hori da hirira eta probintziara emakume gazteak etortzearen arrazoi nagusia. Etxe-zerbitzari horien % 2,35 ziren soilik bertoko donostiarrak; hortaz, gainerako % 97,65 beste herri batzuetatik etorri zen, bai Gipuzkoako nekazal eremuetako herrietatik, zein Espainiako beste probintzia batzuetatik. Donostiako familien % 9,32k 1970eko erroldan aitortu zuten zerbitzari batekin edo gehiagorekin bizi zirela, bereziki klase ertain eta altuko eta elite ekonomikoetako barrutietakoek. Hala, Donostian etxe-zerbitzuan lan egiten zuten emakume gehienak hiriko aberastasun-kontzentrazio handieneko eremuetan bizi ziren, alegia, Amaran eta Grosen, eta bereziki, “Zentroa” modura ezagutzen den barrutian (hiriko lehen zabalgunea).

Immigranteek 1970ean Donostian zuten bizilekua aztertzen jarraituz, aipatu beha da migrazio-prozesuak ez ziela neurri berean eragin hiriko barruti guztiei. Gipuzkoako hiriburuko honako mapa honetan erabat hautematen da Astigarraga, Gros-Egia eta Alza-Intxaurrondo-Herrera barrutietan bertoko populazioa baino populazio immigrantearen ehuneko handiagoa dagoela (immigrante modura hartzen dira bai Gipuzkoako beste udalerrri batzuetatik etorritakoak, bai beste probintzia batzuetatik etorritakoak ere). Gainera, Alza-Intxaurrondo-Herrera barruti horretan Galiziatik eta Extremaduratik etorritako pertsona-talde asko pilatu zirela nabarmentzen da. Amara-Loyola, Zentro eta Ategorrieta barrutietan oreka bat hautematen da bertoko populazioaren eta immigrantearen artean. Azkenik, Alde Zaharrean eta

Antiguo-Ibaeta-Lugaritz barrutian bertoko populazioaren ehunekorik handienak pilatzen dira.

¹⁶ Udal-barrutien berezko banaketa, Donostiako udaletxeak garai hartarako egindako hiriko sailkapenen eta mapen arabera. 8. barrutia, Astigarraga, izatez, hegoalderago kokatzen da mapan.

4. ONDORIOAK

Gipuzkoako probintziako migrazioen fenomeno frankismoaren azkeneko hamarkadetan gutxi landu da Demografia Historikoaren ikuspuntutik. Lan honek, alde batetik, migrazio-fenomeno horren benetako garrantzia nahi izan du neurtu, eta bestetik, immigrantearen ezaugarri nagusiak nahi izan ditu definitu (jatorria, destinoa, adina eta sexua).

Industrializazioaren eta giza kapitala Euskadira etortzearen gaia lantzean, orain arte egindako azterlan gehienak Bilboko Itsasadarrean oinarritu dira. Hala ere, dirudienez, fenomeno horrek garrantzia handia izan zuen Gipuzkoako probintzian ere. Izan ere, kontuan izanik probintzia horretan zer nolako hazkunde demografiko esponentziala izan zen frankismoaren garaiko azkeneko bi hamarkadetan, esan daiteke XX. mendean hazkunderik azkarrena eta intentsitaterik handiena izan zuten probintzietako bat izan zela. Gainera, gogoratu behar da XX. mende hasieran Gipuzkoak 200.000 biztanle baino gutxiago zituela, eta hirurogeita hamar urte ondoren, zifra hori hirukoiztu egin zela, 1970. hamarkada amaieran ia 700.000 biztanle baitzituen. Hala ere, biztanleriaren hazkunde hori ezin daiteke azaldu bakarrik probintziak trantsizio demografikoaren ondorioz izan zuen berezko hazkunde naturalaren bidez. Bistan dagoen moduan, hazkunde maila handi horiek izatearen arrazoia da Espainiako beste probintzia batzuetako giza kapitala xurgatu zuela. Jakina, migrazio-prozesuek garrantzia oso handia izan zuten probintzian, eta prozesu horiek nahitaez aztertu behar dira azken urtetako historia ulertzeko, bai Gipuzkoakoa zein Donostiakoa ere.

Baina testu honen helburua ez zen bakarrik migrazio-fenomenoaren benetako garrantzia aztertzea; aldiz, immigrantearen beraren ezaugarri nagusiak ere aztertzea bazen. Alde horretatik, ikusi da immigranteen jaioterri nagusiak probintzia mugakideetan zein urrutiagoko beste hainbat tokitan (Gaztela eta Leonen, Galizian edo Extremaduran)

zeudela, eta bereziki bertako probintzian gutxiago garatutako herrietan. Era berean, eta Gipuzkoako udalerrien hazkunde-indizeak jarraituz, hauteman da immigranteen destino nagusiak probintzia horretako hiru eskualde ekonomikoki lehiatsuenetako herriak izan direla: “Donostialdea”, Deba bailara eta Oria eta Urola ibaien bailara ertainak eta garaiak. Immigrazioari esker, bereziki, hiru eremu horietako udalerri nagusiak erritmo oso handiko hazkundea izan zuten epe laburrean.

Era berean, nabarmendu da probintziara iritsi ziren immigrante gehienak gazteak zirela, lan egiteko adinean iritsi zirela, eta lurraldeak eskaintzen zuen lehia ekonomikoagatik eta aukerengatik etorri zirela. Batzuk bakarrik etorri ziren, eta beste batzuk familia-migrazioa izeneko moduan. Azkenik, emakumeak gehiengoa direla ikus daiteke, bereziki 20-25 urte artekoak, etxe-zerbitzuarekin lotzen dena.

Horiek izan dira masiboki iritsi ziren immigranteen ezaugarri demografiko nagusiak, bereziki frankismoaren azkeneko hamarkadetan. Beraz, kontuan izanik pertsona-kopuru handia iritsi zela, argi dago garrantzia erabakigarria izan zuen fenomeno demografiko, ekonomiko eta sozial baten aurrean gaudela, zeinaren ezagutza nahitaezkoa baita egungo Gipuzkoako gizartearen profil konplexuak ulertu ahal izateko.

BIBLIOGRAFIA

- ARTOLA GALLEGO, M. (ed.) (2000): *Historia de Donostia-San Sebastián*, Donostia, Fundación BBVA/Nerea.
- BARRUSO, P. et al. (2005): *Historia del País Vasco. Edad Contemporánea*, Donostia, Hiria.
- CUSIDÓ i VALLVERDÚ, T. A. y GIL-ALONSO, F. (2012): “Los Censos en España entre continuidad y cambio (1857-1970)”, *Revista de Demografía Histórica*, 30, 1, 29-68 or.
- CHESNAIS, J. C. (1992): *The Demographic Transition. Stages, Patterns and Economic Implications*, Oxford, Clarendon Press.
- EUSTAT (1988): *Movimiento natural de la población (M.N.P.): 1861-1983*, Vitoria-Gasteiz, Euskal Estatistika Erakundea.
- GARCÍA ABAD, R. (2005): *Historias de Emigración. Factores de expulsión y selección del capital humano en la emigración a la Ría de Bilbao (1877-1935)*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, UPV/EHU.
- GARCÍA ABAD, R., PAREJA, A. eta ZARRAGA SANGRÓNIZ, K. (2007): “¿Saber leer?. ¿Saber escribir? El proceso de alfabetización en el País Vasco (1860-1930)”, *Revista de Demografía Histórica*, XXV, 1, 23-58. or.
- GARCÍA CRESPO, Mª M. et al. (1981): *La economía vasca durante el franquismo. Crecimiento y crisis de la economía vasca: 1936-1980*, Bilbo, La Gran Enciclopedia Vasca.
- GONZÁLEZ PORTILLA, M. eta ZÁRRAGA SANGRÓNIZ, K. (ed.) (1996): *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, UPV/EHU.

- GONZÁLEZ PORTILLA, M., BEASCOECHEA GANGOITI , J. M^a, NOVO LÓPEZ, P. A., PAREJA ALONSO , A., SERRANO ABAD, S. Y ZÁRRAGA SANGRONIZ , K. (2001): *Los orígenes de una metrópoli industrial: la Ría de Bilbao*, Bilbo, Fundación BBVA, 2 bol.
- GONZÁLEZ PORTILLA, M., URRUTIKOETXEA, J. G. eta ZARRAGA, K. (2003): *Vivir en familia, organizar la sociedad. Familia y modelos familiares: las provincias vascas a las puertas de la modernización (1860)*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, UPV/EHU.
- GONZÁLEZ PORTILLA, M., BEASCOECHEA GANGOITI , J. M^a, GARCÍA ABAD, R., NOVO LÓPEZ, P. A., PAREJA ALONSO , A., SERRANO ABAD, S., URRUTIKOETXEA LIZARRAGA , J. G. eta ZARRAGA SANGRONIZ , K. (2009): *La Consolidación de la Metrópoli de la Ría de Bilbao*, Madril, Fundación BBVA, 2 bol.
- GONZÁLEZ PORTILLA, M., URUTIKOETXEA, J. G. eta ZARRAGA, K. (2015): *La “otra industrialización” del País Vasco. Las pequeñas y medianas ciudades: capital humano e innovación social durante la primera industrialización (1860-1930). Un análisis a través del Valle del Deba*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, UPV/EHU.
- GONZALEZ PORTILLA, M. HERNANDO PÉREZ, J. eta URRUTIKOETXEA LIZARRAGA, J. (2015): “Clases Medias en un contexto de desarrollo industrial y urbano, 1876-1930. El País Vasco y sus dos principales escenarios de modernización”, hemen: Beascoechea Gangoiti, J.M. eta Otero Carvajal, L.E. (ed.) *Las nuevas clases medias urbanas. Transformación y cambio social en España, 1900-1936*, Madril, Libros de la Catarata.

- LARRINAGA, C. (2005): "Comercio con América y traslado de Aduanas. El nacimiento del liberalismo económico en Guipúzcoa en la primera mitad del siglo XIX", *Anales de Historia Contemporánea*, 21: 323-344.
- PAREJA ALONSO, A. (ed.) (2011): *El capital humano en el mundo urbano. Experiencias desde los padrones municipales (1850-1930)*, Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitalpen Zerbitzua, UPV/EHU.
- PÉREZ-FUENTES, P. (1995): "El trabajo de las mujeres en la España de los siglos XIX y XX. Consideraciones metodológicas", *Arenal*, 2, 2, 219-245. or.
- REHER, D. S. eta VALERO, A. (1995): *Fuentes de información demográfica en España*, Madril, Centro de Investigaciones Sociológicas, Colección Cuadernos metodológicos.
- REHER, D. (1997): "Fuentes para el estudio de la población", hemen: PUYOL, R. (ed.), *Dinámica de la población en España: Cambios demográficos en el último cuarto del siglo XX*, Madril, Síntesis
- URRUTIKOETXEA LIZARRAGA, J. G. (2000): "Casa solar, aldea y ciudad: Población, familia e idearios. Un recorrido por los ámbitos de la demografía histórica vasca (1961-2000)", *StudiaHistorica. Historia Contemporánea*, 18, 17-57 or.
- URRUTIKOETXEA LIZARRAGA, J. G. eta NOVO LÓPEZ, P. A. (2014): "Hacia la comprensión de los procesos de modernización. Diseño, perfiles y alcance de una base de datos: padrones y País Vasco, 1825-1975", *Biblio 3W, Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, XIX, 1070.

“OINUTSIK ETORRI ZIREN” IMMIGRAZIOA ETA EUSKAL NAZIONALISMOA DIKTADURAN ZE HAR

Raúl López Romo¹

Terrorismoaren Biktimen Memoriaren Zentroa

¹ Luis Castells-ek eta Gaizka Fernández Soldevilla-k testu honen aurreko bertsio bat irakurri eta komentatu izana eskertzen dut. Zorretan nago Gaizkarekin, eskuzabaltasunez erbestealdiko prentsa nazionalistaren hainbat ebaki partekatu baitzituen nirekin, zeinari esker lan honen, HAR2014-51956-P (UPV/EHU) ikerketa-proiektuan egin denaren, hainbat pasaera ilustratu ahal izan baititut.

1. "KOREAR PILA BAT"

"Oinutsik etorri ziren, / ez zuten errealik, / eta urtebete pasa eta gero / zinegotzi bihurtu ziren". Hala esaten zuen XIX. mende amaierako kopla batek, immigranteak Euskadira iritsi izana eta sozialismoaren aldeko joera izatea deitoratuz. PSOE, Espainiako Alderdi Sozialista Langilea, Euskadin joera modernoarekin sortutako lehen alderdia izan zen; 1886an sortu zen. Hasieran, meatzariekin eta fabriketako langileekin osatu zen, gehienbat Espainian gutxiago garatutako eskualdeetatik industria gunetara etorri zirenak lan bila.

Jon Juaristik abesti hori gogoratzen du *El bucle melancólico* lanean, eta Miguel Ángel Blancoren bahiketarekin eta erailketarekin lotzen du, zeinaren 20. urteurrena bete baita 2017an (Juaristi, 1997: 387). Egun hartan kakoa sakatu zuten etakideek desberdinarekiko mespretxua sentitzen zuten, beren kultura politikoan sakonki errotua zegoena, eta terrorismoarekin hainbat hamarkadetan areagotu zena, gorrotoa praktikatzeko muturreko era gisa. Blanco, Alderdi Popularreko zinegotzi gaztea, Ermuan jaio zen. Bere gurasoak Orensetik (Galiziatik) etorri ziren immigrazioaren bigarren boladan, 1950eko eta 1970eko hamarkaden artean.

XIX. mende amaieran, immigranteei *maketo* deitzen zieten, eta ez bakarrik Sabino Aranaren jarraitzaileek, baita karlistek ere, zeinak bat egiten baitzuten lehenengoek komunitatearen gainean zuten ikuspegi itxiarekin eta tradizionalarekin (Granja, 2015: 36). 1950eko hamarkadatik aurrera, ezizen horrez gain, beste batzuk sortu ziren, gutxienez horren besteko mespretxuzkoak: mantxurrianoak, cacerestarrak eta, batez ere, korearrak. Dirudienez, azken ezizen hori Koreako gerraren (1950-1953) irudiak zabaldu zirenean sortu zen, non errefuxiatuen ilarak ikusten ziren suntsipenetik eta miseriatik ihes egiten. Xenofobia eta klasismoa, hau da, atzeritarren eta pobreen aurkako diskriminazioa, elkarrekin joaten diren bi jarrera izaten

dira, garai hartako tonadillen zenbait estrofak erakusten duten moduan.

Montones de coreanos invaden el país,
(Korear pila batek inbaditu du herrialdea,)
compran billete a plazos para el ferrocarril
(trenbide-txartela epeka erosten dute)
y toman por asalto esta zona fabril.
(eta fabrika-eremu hau erasoan hartu dute.)
De Santurce a Baracaldo hay más de ochenta mil,
(Santurtzitik Barakaldora arte laurogei mila baino gehiago daude.)
usan visera gris al estilo de Buffalo Bill
(Bisera grisa erabiltzen dute Buffalo Billen erara)
y dentro de muy poco txistu y tamboril
(eta laster txistua eta danbolina ere erabiliko dute)²

Kopla-zati horrek kontuan izan beharreko hainbat gauza azaltzen digu. Alde batetik, bertoko batzuk inbasio baten antzera ulertzen zuten immigranteen etorrera, eta ondorioz, beren ustez ez zen elementu aberasgarri bat, baizik eta arrisku bat edo kezkatzeko arrazoi bat. Bestetik, trenbidez iristen ziren “korear” umil horiekiko mespretxua existitzen zen, zeinak, ustez, modu erasotzailean iritsi baitziren masan. Ondoren, ikusi zuten immigranteak eremu zehatzetan instalatu zirela, esaterako, Nerbioiko ezker aldean; nahiz eta antzeko beste hainbat eremu ere aipatu daitezkeen, hala nola Ermua-Eibar, Errenteria, Pasaia, Irun, Vitoria-Gasteiz, etab. Eta azkenik, uste zuten jende hori azkenean bertakotu egingo zela, “euskal izatearekin”

² Elkarriketa Enrique López López. Bilbo, 2017/07/13.

identifikatuko zela, eta agian azken horren esanahia aldatuko zuela.

Kopla hori *bilbainada* baten zati bat da, zeinaren hitzak txikiteroek egokitzen baitzituzten tabernako kantu zaharren gainean. Antzeko mezuak dituzten beste letra batzuen hainbat adibide jar daitezke; ondorioz, pentsa daiteke ez zela ohiz kanpoko gauza bat, errotutako kezken ondorioz sortutako zerbait baino. Beste bat: “Artekaletik sartu / eta Someratik ateratzen dira, / sabela bete ondoren / beren lurraldera bueltatzen dira. / Orduñara arte / txistu eta danbolinarekin laguntzen diete, / Orduñatik aurrera / bakarrik joan beharko dute”. Beste honako hau ere bai: “Ai Bilbo, ai Bilbo, / non utzi dituzu zure seme-alabak?, / zeren halako martxan / jaun eta jabe bihurtuko baitira, / zein bada?, / potinak saltzen dituzten horiek”. Edo beste hau: “Bilbora etorri da / galiziar-talde bat, / eta lan egin nahi ez izateagatik / aterkigile hasi dira. / Aterkigilea badator, / aterkigilea badoa, / eta aterkirik ez duena, / den-dena bustiko da”³.

Ahozko transmissioko herriko kulturaren adierazpenak dira, idatzizko iturrietan arrasto ikusgaririk uzten ez dutenak normalean (Uría, 2003: 23). Izan ere, Interneten hitz horiek bilatuz gero, ez da emaitzarik lortzen. Kopla horiek existitu direnik ez da jaso, zenbait lekukoren gogorapenak geratu dira bakarrik. Hala ere, mentalitate horrek eragina izan zuen zenbait identitate kolektiborengan, mundua ordezkatzeko duten subjektuen gisa ulertzen direnak, mundu horretan beren burua ordezkatzuz, baita kanpotartzat hartzen dituztenak ere (Cruz, 1997: 31).

Artikulu honetan azalduko dugu zer nolako imajinarioaren bidez tratatu zen immigrazioaren fenomenoaren alderdi *abertzaleetan*⁴. Irudiak pertsona bati, talde bati edo nazio bati egotzitako

³ *Ibidem*.

⁴ Beraz, hemen ez da aztertzen nola hautematen zuten beren burua immigranteek berek, beste hainbat tokitan landu den kontua dena, baizik eta nola definitzen zituzten immigranteak kanpotik. Lehengorako, ikus, adibidez, Aierdi (1993).

ezaugarrien adierazpenak dira. Irudi horien bidez, errealitatea begiratzen eta (normalean) sinplifikatzen da; hortaz, sarritan, estereotipo edo klixe gisa ere definitzen dira. Estereotipo edo klixe horiek eboluzio historikoaren arabera aldatzen dira; hortaz, garai batean kolektibo baten ezaugarri tipikotzat hartu zena, urte batzuk beranduago desagertu egin daiteke espazio publikotik (Leersen, 2007: 342-343).

Hurbilketa horrek eskematikoa izan beharko du, eta etorkizunean beste hurbilketa batzuekin osatu beharko da, gai horren zenbait berariazko arlotan sakontzeko. Egoera hori 1950. hamarkadaren bigarren erdiaren eta diktaduraren amaieraren artean gertatu zen, landak hustu eta hiri-periferiak bete zituen “nekazarien exodo”-arekin bat egin zuenak. Hirurogeita hamargarren hamarkadatik aurrera, Euskadi barruan euskal kultura eta identitate nazionalista suspertu ziren aldi berean; *ikastolak* ireki ziren, euskara batua sortu zen, liburuak, musika, artea etab. editatu ziren. Diktadura nazional-katolikoak, hertsiki zentralista eta kontserbadorea zenak, menderatzen zuen garai hartan espainiarren bizitza.

Irakurleari kokatzen laguntzeko, agian testuinguru historikoaren zenbait ezaugarri nagusi gogoratzea komeni da. Lehen: modernizazio ekonomikoak elkarrekin lotutako hiru osagai izan zituen: industrializazioa, urbanizazioa eta immigrazioa. Bigarrena: industrializazioak era ezberdinean eragin zien probintziei: Bizkaian Nerbioiaren alde bietan kontzentratu zen eta milaka langiledun fabrika handiak sortzeko aukera eman zuen; aldiz, Gipuzkoan, modu sakabanatuagoan izan zen, lurralde osoan barna, enpresa txikien eta ertainen bidez. Hirugarrena: berrogeita hamargarren hamarkadako berrindustrializazioak Arabari eragin zion lehen aldiz, zeina ordura arte, funtsean, nekazarien probintzia gisa mantendu baitzen (González de Langarica, 2007). Laugarrena: aldaketa demografikoa harrigarria izan zen, hogeitaz bikoiztu baino gutxiagoan Euskadik bere biztanleria ia bikoiztu egin baitzuen (Montero, 1998: 97). Bosgarrena: eraldaketa horrek hiri-paisaia aldatu zuen, non biztanleria

berriari bizilekuak emateko auzoak sortu baitziren, baita jende artean egoteko eta hitzaldi politikoak emateko espazioak ere, besteak beste⁵. Azkeneko bi horiek aztertuko ditugu hemen.

Esan daiteke garai hartan gizarte berri bat sortu zela, gero eta “mestizo”-agoa, langileen mugimendu berri bat zuena, Langile Batzorde (CCOO) sortu berrian ikus zitekeena, baita nazionalismo berri bat ere (Aranda, 1998). Ondoren, abertzaletasunaren adar moderatuak eta erradikalak immigrazioaren aurrean hartutako jarrerak aztertuko ditugu, eta azkenekoarekin hasiko gara.

⁵ Soziabilitate-espazioei dagokienez, eskualdeetako etxeak asko garatu zirela hautematen da, integrazio-tresna gisa erabilgarriak izan zirenak. Horietako batzuk XX. mende hasieran jaio ziren dagoeneko, hala nola Barakaldoko Centro Galegoa (1901); baina frankismo garaian ere beste asko sortu ziren. 1960. hamarkada amaieran 26 eskualdeko zentro zeuden Bizkaian. Horien arteko gehienak Nerbioiko ezker aldean kokatzen ziren. Familien elkarteak edo laneko zentroak soziabilitaterako beste espazioen modura eratu ziren. Ikus Pérez (2001: 86-89).

2. EUSKADI TA ASKATASUNA (ETA) ETA EUSKAL NAZIONALISMO ERRADIKALA

Euskadi Ta Askatasuna, ETA 1958. urte amaieran jaio zen. Erakunde horri esker, euskal nazionalismoaren muturreko alderdia berpiztu zen. ETAre jatorria ondo aztertu da, hau da, militante-belaunaldi berri bat sortu zen, gerra zibilean esperientziarik izan ez zuenak; hala ere, gerra zibila gatazka etniko gisa interpretatu zuten, eta ondorioz, 1936ko gudarien jarraitzaile sentitu ziren (Fernández Soldevilla, 2016). Gazte horiek gaitzetsi egiten zuten beren ustez Euzko Alderdi Jeltzaleak diktaduraren aurrean zuen pasibotasuna⁶. Diktadura homogeneizatzailea izan zen, disidentzia politiko oro moztu zuen. Gainera, belaunaldi berriak aberria hiltzorian zegoenaren sentimendua zuen, euskararen erabilera gutxitzen ari baitzen, dozenaka milaka immigrante iritsi zirelako. Hori izan zen lehenengo belaunaldiko etakide askok izan zuten kezken arteko bat; izan ere, haien ustez, iritsi berriak, besteak beste, arrisku bat suposatzen zuten Euskadiren desnazionalizazioa eragiteko (Fernández Soldevilla eta López Romo, 2010).

Tradizionalki, ezkerrak behartsuen alde egin izan du beti, horien jatorria zein zen alde batera utzita, langileen internazionalismoaren bidez, *Manifestu komunista* (1848) lanaren aldarrikapen ezagun hartan islatu zena, eta honela esaten zuenak: “Munduko langileok, elkarrekin batu zaitezte!” Lehenengo ETA beste bide batetik zioan; izan ere, planteamendu politiko eta sozial tradizionalak planteatu zituen. Bere aktibistak ingurune profesionaletakoak eta hirikoetakoak ziren, eta asmo marxistengandik urrun zeuden (Garmendia, 1979-1980: 15). Ideologikoki, Sabino Aranaren esentziarekiko joera zuten, eta berarekin bat egiten zuten hiru puntutan: euskal zapalduen eta espainiar zapaltzaileen arteko borroka luze baten moduan

⁶ Izan ere, ETAre muina *Ekin* izeneko kolektibo bat izan zen, eta ETAre buletin nagusia *Zutik* deitzen zen; horrela, kasu bien bidez aktibismorako asmoa transmititu nahi zuten.

ikusten zuten historia; independentismo amorratua zuten; eta “espainolista”-tzat hartzen zituzten alderdiekin akordioak lortzearen aurkakoak ziren. *Abertzalismoaren* sortzailearen doktrinari dagokionez ere aldaketak jaso ziren: ETAK konfesionaltasun katolikoari eta arrazakeriaren formarik muturrekoenei uko egin zien, Bigarren Munduko Gerraren ondoren sinesgaitz bihurtu baitziren. Baina aberria birsortzearen ideia beste edozer kontsiderazioren aurretik jartzen zen; baita klase-elkartasunaren aurretik ere. Eta Aranaren *antimaketismoa* ETAREN hainbat testutan eta aitorpenetan ikus zitekeen.

ETAREN lehenengo buletinetan bi gauza leporatzen zizkieten immigranteei: “zapaltzailea”ren hizkuntza eta haren ideologia bera ekarri izana⁷. Lehenengo baieztapenak alde batera uzten du euskararen besteko hizkuntza errotua dela gaztelania Euskadin. ETAREN alderdi “kulturalista” edo “etnonazionalista” izenekoaren aitzindari nagusia José Luis Álvarez Enparantza, *Txillardegik* (1929-2012) izan zen. Bere ustez, hizkuntzek komunikazio-tresnak izateaz gain, herri baten arima irudikatzen zuten (Txillardegik, 1972). Hori eslogan erromantiko soil bat baino zerbait gehiago zen: horren atzean nolabaiteko doktrina-lanketa zegoen. *Txillardegik* erlatibismo linguistikoaren edo Sapir-Whorf-en hipotesiaren teoriaren eragina izan zuen, zeinaren arabera hizkuntzak hizlariaren mundu-ikuskera baldintzatzen baitu, eta horren ondorioz, baita bere pentsamendua ere. Teoria hori hainbat zientifikok gezurtatu dute, baina garai haietan nolabaiteko ospea izan zuen eta politikoki manipulatu zitekeen, bereziki nazionalismoen aldetik (Duranti, 2000: 94-96).

Aranaren ustez, “arrazak” (ustez abizenetan nabarmentzen zenak) ezartzen zuen euskaldunaren izaera; aldiz, *Txillardegiren* ustez, euskara elementu erabakitzailea zen, eta horrek, hasiera batean, “gu” etnikoaren kanpoan uzten zituen immigranteak, gaztelaniadunak eta euskara erabiltzen ez zuten bertoko biztanleak. ETAREN *Liburu zurian* (1960) honako hau irakur

⁷ Immigranteak homogeneizatzeko joera hori, “gu bezain anitzak” direla ahazturik, nahiko sarri ematen da eta unibertsala da (Zubero, 2008: 50).

dezakegu: “euskara Euzkadiren muina da: euskarak bizirauten badu, Euzkadi biziko da”⁸. Federico Kutwig-ek, lehenengo ETArenerreferente intelektual nagusietako batek, iritzi bera zuen. *Vasconia*-n, hirurogeigarren hamarkadako etakideen belaunaldiarentzako erreferentziazko lana izan zenean, honako hau idatzi zuen: “hizkuntza sentimendu nazionalaren termometroaren antzekoa da. Aintzat hartzen ez dutenak desnazionalizatu egiten dira” (Krutwig, 2006: 17).

Bigarren ideia, alegia, immigranteak frankistekin lotzen zituen, pertzepzio nahiko zabalduarekin lotzen da: Euskadi, lurralde “etsiezina”, kolonizatzen arituko litzateke diktadura, eta horretarako, Espainiako eremu atzeratutako biztanleak erabiliko lituzke. ETAk Caracasen 1961ean egindako buletinaren arabera, “españolismoaren eta asimilazioaren etxean antolatutako maniobra bat da, funtsean, euskalduna den guztia itotzeko asmoarekin”⁹. Topiko horrek gutxienez gertaera bi ezkututzen ditu. Alde batetik, migrazio politikoaren, hau da, Gerra Zibileko galtzaileen fenomeno aldea batera uzten du; Espainiako geografiako puntu guztietakoak ziren, eta anonimotua bilatu zuten hirietan, landa-eremuan kontrol sozial handiagoa baitzegoen. Fenomeno hori ez zen migrazio sozioekonomikoaren besteko garrantzitsua izan, eta lehenago gertatu zen, baina hori ere existitu zen. Kasu ez gutxitan, arrazoi biak, bai politikoa, bai ekonomikoa, elkarrekin gertatu ziren (Marín, 2008).

⁸ *Documentos Y. I* bol., 194 or.

⁹ *Zutik* (Caracas), 10. zk. (1961).

ZUTIK

EN TIERRAS AMERICANAS

EUZKADI TA AZKATASUNA

CARACAS - No. 10

EDITORIAL

Ya cumplió "ZUTIK" su primer año en América. Pero su historia es un poco más larga. Esta vez, con la sordina imprescindible y con otro nombre, comenzó a oírse en Euzkadi tiempo atrás. En círculos juveniles reducidos y dentro de una clandestinidad rigurosa, sonaba así hace ya más de dos lustros:

"Por razones de seguridad, ya que esta es la consigna que ha de guiar todos nuestros actos; y además, porque consideramos innecesario conocer los detalles de organización de un movimiento, sino más bien su ideario, para apoyarlo o relegarlo; y porque son sus finalidades las que ha de aceptar o rechazar un patriota cuando de unirse a un movimiento de liberación se trate, no vamos a citar las normas internas por las que nos regimos.

Sin embargo, estamos autorizados para exponer ciertos detalles característicos:

Nuestro rasgo más definido es la estricta selección en el reclutamiento de miembros, quienes deben poseer un mínimo de cualidades humanas e intelectuales, unidas a un sentimiento patriótico profundo, para que sea posible que cada uno de nosotros pueda comprometerse a una disciplina seria en el cumplimiento de las tareas que nos son encomendadas.

Alguien pudiera sonreír escépticamente al leer esto. Para tal escepticismo sólo daremos un argumento: tiempo al tiempo.

Pues bien, nuestra labor no se reduce a realizar enrolamientos, sino que tenemos un plan de acción amplio, cuyos objetivos no son otros que los graves problemas que hoy agobian a nuestro pueblo. Problemas de magnitud sobrecogedora, de los que citaremos algunos:

1—El desconocimiento de la Patria que padece un gran sector de la juventud vasca. La dictadura, "al hacerse cargo —como dijo Franco— de las responsabilidades colectivas", fomenta el egoísmo y la falta de conciencia de grupos hasta extremos increíbles. Como consecuencia, todos los valores que hacen referencia a la colectividad (patriotismo, deberes cívicos, res-

ponsabilidades religiosas, etc.) están de capa caída. Y a los pocos que todavía creemos en tales valores, se nos trata invariablemente de "chalaos" y se nos acoge con indulgentes sonrisas de conmiseración.

2—El inquietante mal de la pérdida del Euzkara. Además de nuestra propia culpa en dicha pérdida, he aquí una muestra significativa de las intenciones oficiales españolas: Se ha intentado crear una cátedra de nuestro idioma en la Universidad de Deusto. La respuesta ha sido, "es inútil que intenten el cultivo del vascuence como lengua viva; para ése no daremos nunca permiso. Si fuera a ser tratada como lengua muerta, la cosa cambia; y más si la cátedra va a tener su sede fuera del país".

3—La urgente necesidad de reparar los perjuicios enormes de la inmigración española. Solamente a Bilbao están llegando mensualmente más de mil extraños. Esta invasión española, bajo el enfoque gubernamental, es una maniobra organizada, cuna de españolismo y asimilación, con la básica intención de ahogar todo lo vasco. En lo particular, estas pobres gentes buscan un vivir mejor que el que en España pueden conseguir. Pero, probablemente, en el futuro constituirán una fuente de enemigos activos de Euzkadi. Pues, naturalmente, son muy mal acogidos por el pueblo vasco.

Sólo los tres problemas apuntados de no ponerles coto, son como para acabar con el escaso patriotismo de la juventud vasca de hoy. Era pues preciso crear un movimiento para parar el golpe y que, al mismo tiempo, aprovechará la hora interesantísima determinada por:

a) La situación del ambiente navarro, caracterizada por el fervor fuerista que vibra en todos los ámbitos.

b) Las posibilidades que se presentan, entre las fuerzas vivas del País, tales como asociaciones religiosas, culturales, deportivas, etc., de influir en ellas inyectando inquietudes y orientación patrióticas.

Zutik (Caracas), 10. zk. (1961).

<http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd10/Zutik/htm/port2.htm>

Bestetik, horrelako plan planifikatu bat existitu zen frogarik ez dago. Kontuan hartu beharko litzateke “euskalduntasun”-arekin lotutako ezaugarriak espainiartasunaren ezaugarriak zirela frankista batzuentzat, besteak beste, tokiko karlistentzat. Izan ere, horiek ez zuten nahi ezaugarri horiek ezabatu. Aitzitik, aberri “handia”-ri lagundu nahi diote eskualde “txiki”-ko berezitasunen bidez. Beren aurkaria beste bat zen, alegia, “separatismoa”, ezkerreko alderdiez gain. Gainontzean, desarrollismoaren garaian, berrindustrializazioak, eta hortaz, immigrazioak, ez zien eragin soilik Bizkaiari edo Gipuzkoari, baizik eta dagoeneko existitzen ziren fabrika-ingurune guztiei (Madril, Bartzelona, Zaragoza...), eta ondoren, baita beste toki batzuei ere, hala nola Vitoria-Gasteizi eta Iruñeari (Silvestre Rodríguez, 2010: 117-118).

Zutik-eko 11. zenbakian argitaratutako “Aspectos de la inmigración” izeneko artikulua fenomeno hori ETArek barruan aztertu zuen lehenengo saiakeretako bat izan zen, Jose Mari Garmendiaren ustez. Testu horrek epe luzean gailendu den ikuspegia aurreratzen du, zeina honako ezaugarri hauekin deskribatu baitaiteke. 1) Euskal herriak errealtate nazional bat osatzen du, bere historiak, kulturak, hizkuntzak, eta abarrek zehazten dutena. 2) Kanpoko jendea iritsi ondoren, funtsezko ezaugarri horiek aldatu ziren. 3) Ez dira immigrante guztiak erabat baztertzen, baizik eta euskal nazionalismo erradikalaren ustetan herrialdearentzako naturala den eredura egokitzen ez direnak. 4) Azken finean, etsaia ez da immigrantea, zeinari zereginak ezartzen baitizkiote eta zeina doktrinatuta egin behar baita, baizik eta espainolista setatia, bertokoa edo kanpokoa izan daitekeena.

Aipatu artikuluaaren arabera: “Jende horren kontzientzietan ezarri behar da lehenik Euskadiren eskubideak aintzatetsi eta errespetatu behar dituztela beren eskubideak errespetatuak izan daitezen. Are gehiago, gure eskubideen aurka ez egiteaz gain, gure nazio-askatasunaren borrokan parte hartu behar dute – beren eremuan—. Hori onartzen dutenei, immigrante zein Euskadiko herritar gisa izan ditzaketen eskubide guztiak

aintzatetsiko zaizkie. Onartzen ez dutenak inbaditzaile moduan hartuko dira eta gure etsaiak izango dira”¹⁰. Ildo horretatik, ETArek hasierako beste argitalpen batean (aipatu *Liburu zurian*) honako hau irakur dezakegu: “immigranteen eskubideak aintzatetsiko ditugu, baldin eta gure eskubideak aintzatesten badituzte. Besteak maketotzat hartuko ditugu, Espainiako genozidioaren zerbitzura daudenak, eta atzerriko agente gisa tratatuko ditugu”¹¹.

Hirurogeigarren hamarkadan zehar, ETA ezkerreko joerak hartzen hasi zen pixkanaka-pixkanaka. ETArek lerroetan Ché Guevararen moduko pertsonaienganako lilura handitu zen, Hirugarren Munduko borroka antikolonialenganako erreferentziak biderkatu ziren, eta erretorika marxista bat hartzen hasi ziren, kontraesanak eta barne banaketak barne. Langileriaren munduaren, bereziki immigrantea zenaren, “aurkikuntza” hamarkada horren bigarren erdian sortu zen batez ere, eta hainbat desadostasunen iturri izan zen. “Carta a los intelectuales” (1964-1965) gutunean honako hau ziurtatzen zen: “ETArek ustez argi dago langile immigratua, gutxienez, bertoko langilearen beste esplotatzen dutela. Horregatik, gure iraultzaren aldeko borroka egun gure lurraldean bizi diren langile guztien parte-hartzea eskatzen du, jatorria alde batera utzita”¹². Dokumentu hori IV Biltzarrean onartzeak adierazi zuen langileen eta hirugarren munduko korranteak nagusitasuna hartzen ari zirela; izan ere, sozialismoaren moduren bat nazio-erakuntzarekin bateratu nahi zuten.

Hala ere, ETArek barruan hausturak sortu zirenean, adar langile zaleenak, alegia, ETA *berria* (1966) eta ETA VI Biltzarra (1970) esker erradikaleko alderdi politiko sortu ziren azkenean: Mugimendu Komunista eta Liga Komunista Iraultzailea, hurrenez hurren. Aldiz, nazionalistarik gogorrenek ETArek siglak mantendu zituzten, eta horiekin batera baita beren kapital sinbolikoa ere.

¹⁰ *Zutik*, 11. zk. (1963).

¹¹ *Documentos Y. I* bol., 269. or.

¹² *Zutik*, 25. zk. (1964) eta *Zutik*, 30. zk. (1965).

1968an, José Antonio Echevarrietak, ETaren zuzendarietako batek, immigranteei ohartarazi zien “erakutsi behar dutela ez dutela bat egiten estatuko aparatuak euskaldunen kontra duen politika inperialistarekin eta genozidarekin”¹³. Mezu horrek eta “Immigrazioaren alderdiak” artikuluan ikusitakoak, funtsean, ez dute alde handirik.

ETaren zenbait testuk aurreiritziak dituzte immigrante guztien aurka, zeinaren presentzia hutsa eraso modura edo elementu suntsitzaile modura ikusten baitzen. Adibidez, 1965eko pasarte batean, *Txillardegik* sentitzen zuen immigranteak “gure askatasunaren aurkako Bosgarren Zutabe eraginkorra zirela”¹⁴. Beste testu batzuetan, aldiz, sistemaren biktimatzat hartzen dira eta ez borrero. *Zutik* (1963) aldizkarian egindako kolaborazio batean, ziurtatzen zen “maniobra politiko” bat zegoela immigrazioaren atzean: “Aitzitik, gure herrialdeko langile espainiarrak, euskal herri osoaren moduan, jakina, hondamen frankistaren biktima dira, beste arrazoi batzuegatik”¹⁵.

Jarrera ezberdin horiek kontuan izanik, ETak, azkenean, soilik independentismoarekin bat egiten zuten immigranteak onartzea erabaki zuen. 1967an ETA “Euskal Herri Langilea” adierazpena erabiltzen hasi zen, zeinaren barnean sartzen baitzen “klasearen kontzientzia nazionala duen euskal langileria”, eta egiteke zegoen iraultzaren motorra izateko helburua izan beharko lukeena¹⁶. Beraz, irizpide ideologikoa irizpide linguistikoari gailentzen hasi zitzaion: euskal herritarra nazionalista zen, ez soilik euskalduna, nahiz eta euskarak adierazgarri etniko indartsua izaten jarraitu.

“Euskal Herri Langilea”-ren formulak atea ireki zion immigranteen zati bati bertakotu zitezenean. Frankismoaren ondoren gero eta borroka sozial eta nazionalista gehiago sortu zen, eta batzuk ETaren lerroetan sartu ziren. Hori gertatu

¹³ *Zutik*, 48. zk. (1968).

¹⁴ *Documentos* Y. IV. bol., 427. or.

¹⁵ *Zutik*, 12. zk. (1963).

¹⁶ *Zutik*, 44. zk. (1967).

zitzaion Juan Paredes Manot, *Txiki*-ri (1954-1975), frankismoak fusilatutako azkenekoetako bati, Euskadin jaio ez zen lehen etakideetako bat zenari. *Txiki*-ren familia Zalamea de la Serenakoa zen, Badajozkoa, Gipuzkoara joan zirenak garai hartako beste hainbat familiaren moduan. *Txiki* jarraitu beharreko eredu gisa azaldu zuten Telesforo Monzón-en (1904-1981) moduko propagandistek, zeinak honako hitz hauek idatzi baitzituen, Urko abeslariak gizarteratu zituenak trantsizioan zehar:

Yo soy hijo de Extremadura,
(Ni Extremadurako semea naiz,)
con mi padre fui pastor.
(nire aitarekin artzaina izan nintzen.)
Niño y pobre vine a esta tierra,
(haur eta pobre etorri nintzen lurralde honetara,)
que hoy es tierra de mi amor.
(eta gaur nire lurralde kutuna da.)
Por servirla, me fui de casa.
(Hari zerbitzatzeko alde egin nuen etxetik.)
De seis hijos, el mayor.
(Sei seme-alaben arteko nagusia naiz.)
Trabajador, hermano, amigo,
(Langile, anai, lagun,)
que en esta tierra partes el pan,
(herri honetan ogia jasotzen duzun horrek,)
dame del tuyo y toma el mío,
(eman ieza dazu zurea eta har ezazu nirea,)
vámonos juntos a luchar.
(goazen elkarrekin borrokatzera.)

Tu hermano Txiki fue nuestro hermano,
 (Zure anaia Txiki gure anaia izan zen,)

ven a suplirlo con devoción.
 (etor zaitez hura ordeztera mirespenez.)

Una mañana murió en euskera,
 (Goiz batean euskaraz hil zen,)

brotando sangre de su canción.
 (bere abestitik odola zeriola.)

Trabajador, hermano, amigo... (BIS)
 (Langile, anai, lagun... (BIS))

Tú también eres vasco de sangre,
 (Zu ere euskalduna zara odolez,)

que también es sangre el sudor,
 (izerdia ere odola baita,)

canta en euskera y canta fuerte,
 (abestu ezazu euskaraz eta abestu ezazu sendo,)

que Txiki oiga tu canción
 (Txikik zure abestia entzun dezan)

(Monzón, 1993: 78-79).

Jesús Casquetek (2009: 202) adierazten duen moduan, ez zen kasualitatea izan abesti hori izatea Telesforo Monzónnek partzialki gaztelaniaz idatzi zuen bakarra, *Herrikotuak* izenburua jarri ziolarik. Monzón EAJko buruzagi nabarmen bat izan zen, eta Eusko Jaurilaritzako sailburu ere izan zen Gerra Zibilean zehar eta gerraondoan. ETA agertu ondoren, euskal nazionalismo erradikalaren buru nabarmenetako bat bihurtu zen. Monzonek terrorismoaren apologiaren adierazpenez betetako abestiak idatzi zituen, eta kasu honetan, horrez gain, beste osagai asko zeuden. Lehenik, bertokoei eta kanpokoei deitu zien elkarrekin

etsai komunaren aurka borrokatzeko. Bigarrenik, gazte berriek eroritako martirien tokia betetzea eskatzen zuen. Itxura poetikoaren atzean, deialdi mota horiek odol gehiago eskatzen zuten. Hirugarrenik, immigranteak beren lanaren ahaleginagatik bertakotzen zirela uste zuten, baina batez ere, euskarara hurbiltzeagatik eta ETaren kausara atxikitzeagatik.

Azken finean, Sabino Aranaren esentzialismo arrazistaren aurrean, hemen defendatzen zen nazionalismoak zenbait konpromiso hartzea exijitzen zuen integratutzat hartzeko. Monzón *Txikik* adierazten zuenaren erabilgarritasunaz jabetzen zen: “Immigrazioak berak –gu itotzeko esku artean zuten azkeneko armak– opari ezin hobe eman digu *Txikiren* izenean, martiri gazte bat, heroi gazte bat bertan jaio eta hil baita Euskadirengatik. Ezaugarri horiek ez dute hutsik egiten. Garaipena markatzen duten sinboloak dira”¹⁷.

Baina euskal nazionalismo erradikalak immigrante ez nazionalistekiko izan zuen jarrera gaitzespen irekia izan zen. Izan ere, trantsizioan zehar, ETAk eraso-kanpaina bat (garbiketa ideologiko berezi bat) hasi zuen Segurtasun Indarren ustezko isil mandatarien aurka, non Florencio Domínguezek adierazten duen moduan, immigrazioaren bidez iritsi ziren pertsona asko erail ziren. Historian zehar, ETAk 60 pertsona inguru erail zituen “salatzaile”-tzat hartzeagatik (López Romo, 2015: 44). 1978 eta 1985 artean, biktima horien %65 immigranteak izan ziren (Domínguez, 2003: 30-31). Dirudienez, ez zen menturaz gertatutako zerbait. Aitzitik, ezberdina baztertzeko eredu batekin lotzen da, eta ezberdina, etakideen ustez, eta ez soilik horien ustez, sarritan kanpoko izaten zen.

¹⁷ *Enbata*, 379 (1975). Aip. Casquete (2009: 202).

3. EAJ ETA NAZIONALISMO TRADIZIONALA

Diktaduran zehar erbestealdian, batez ere Amerikan, argitaratutako prentsa berrikusiz gero, ikus daiteke nola interpretatu zen, orokorrean, immigrazioaren fenomenoak EAJren inguruan. Han, nazionalistek, baita emigranteek ere, beren identitatea mantentzeko borrokatzen ziren harrera-herrialdeetan, denborak aurrera egiten zuen neurrian, eta beren aberritik urrun zeudela. Iberiar penintsularen eta Mexiko edo Venezuelaren arteko distantzia handia izan arren, Euskadiko gaurkotasunaren gaineko informazioa aise jasotzen zen, eta iturri horiek kultura politiko horren bilakaera interesgarria islatzen du. Laster egiaztatuko dugun moduan, hainbat antzekotasun eta alde dago ETaren eta EAJren ingurukoek dagokigun gaiaren inguruan egiten zuten tratamenduaren gainean.

1940ko hamarkadan, immigrazio masiboa oraindik ez zen hasi. Desarrollismoaren garaiak hastear zeuden. Gerraondoak miseria eta errazionamendu-kartilla ekarri zituen. Esku artean dugun lehen lekukotzek euskaldunak beren lurraldetik kanpo emigratzea deitoratzen dute, arrazoi ekonomikoengatik zein politikoengatik egin zutena. Hala, Mexikon 1947an argitaratutako *Aberri* (EAJ) batean, irakur dezakegu “emigrazioa gelditzea une hartako premia larri bat” izango litzatekeela. Gerra Zibilean garaile atera ziren indarrak diktadura baten erantzuleak izateaz gain, “atzerriko inbasio” baten erantzule ere baziren. “Aberkide bat gehiago ere ez aberritik kanpo! (...). Hutsune bat uzten du, inbasoreen uholdeak berandu baino lehen beteko duena gizon arrotz batekin, eta gizon arrotz horietako bakoitza –batez ere gaur– tresna desnazionalizatzaile oso eraginkorra da”¹⁸. Mezu hau beste nazionalismo periferiko batzuen diskurtsoaren elementu nagusiaren antzekoa da, hala nola nazionalismo galegoaren antzekoa, zeinaren helburua baita bertako jendeak beren lurra abandonatu beharra kritikatzeko. Bestetik, Gurutz

¹⁸ *Aberri* (México), 10. zk., (1947).

Jáureguik laburbildu zuen moduan, frankismoak lagundu zuen euskal nazionalismoaren hasieran presente zegoen ideia bat ezartzen, zeinaren arabera Euskadik okupazio espainiarra jasan behar izan baitzuen (Jáuregui, 1985: 460).

Berrogeita hamargarren hamarkadatik aurrera, immigrazio fase berri bat hasi zenean, Gerra Zibilaren garaitzaileak immigranteekin lotu ziren modu askoz ere garbiagoan, eta ondorioz, azken horiek aipatu “inbaditzaileekin” lotu ziren. Caracasen agertutako *Azkatuta* (EGI) argitalpenaren arabera, “inbaditzaileak hasi zuen jendearen infiltrazio hori, jendea errazago menderatzeko, eta euskal aztarna oro desagerrarazteko. Meatzeen eta barrakoi kaskarren garaietan moduan”, esaten zuen, XIX. mende amaierako lehen langileen bolada gogoraraziz¹⁹.

Dagoeneko ikusi dugu frankismoak erabat antolatutako kolonizazio bat izatearen ideia ETAk sinatutako dokumentuetan ere agertzen zela. Beste paralelotasun argi bat azaltzen da nazionalismoaren adar bien diskurtsoetan: immigrazioak nabarmendu egin zuen euskal aberria hiltzorian zegoen sentsazioa, alegia, desagertzear zegoela “bere historiako unerik kritikoenean, larrienean eta erabakigarrienean”²⁰. Hiltzorian eta logale dagoen, eta esnatu eta jaiki behar den herri baten erreferentzia asko agertzen dira Europako hainbat tokiko estatu barruko erregionalismoen eta nazionalismoen diskurtsoetan, XIX. mendean sortu zirenetik (Leeuw, 2014). Are gehiago, Euskadin, “gu samindu” baten mitoa nazionalismoa agertu aurretik sortu zen, zeina, Luis Castells eta Antonio Riverak (2015: 268) aipatu duten moduan, Aro Modernoan hasi baitzen. Frankismoak amaieraren, galeraren sentsazio hori nabarmendu zuen. Patxo Unzuetak Ekin kolektiboaren, alegia ETAREN hastapenen sortzaileen gainean idatzi zuen: “euskal kultura hiltzorian zegoela oharturik, hainbat gazte ikasle nazionalistak desagertzear dagoen mundu batean bizirik atera direla uste izango dute, Sabino

¹⁹ *Azkatuta* (Caracas), 2. zk. (1961).

²⁰ “La emigración, una grieta en el muro de Euzkadi”, *Azkatuta* (Caracas), 5. zk. (1961).

Aranak sei hamarkada lehenago egin zuen moduan” (Unzueta, 1986: 93).

Jakina, batzuek zein besteek Euskadi makalaldi horretatik ateratzeko proposatu zituzten erantzunak ezberdinak izan ziren. ETaren aldean, EAJk ez zuen matxinadaren bidea hartu, EGIk (EAJren gazteriak) indarkeria praktikatuz egindako zenbait kontu izan ezik, azkar baztertu zutena²¹. Bestetik, diktadura osoan zehar EAJk, erbestealditik, Eusko Jaurlaritzaren parte izaten jarraitu zuen PSOErekin batera, alegia, lehenengo boladako immigrante askok konfiantzaz jarraitu zuten alderdiarekin, eta non frankismoaren garaian Euskadira iritsi ziren beste hainbatek beren burua ordezturik ikusi zutenarekin. Lankidetzaz hori ohiz kanpoko testuinguru batean ulertu behar da: Gerra Zibilak eta frankismoak bando berean kokatu zituen alderdi biak aurkari komun baten aurka. EAJk eboluzio demo-kristau bat hasi zuen Bigarren Errepublikako urteetan, zeinaren bidez beste hainbat aliatu potentzialengandik urrutiratu baitzen, hala nola karlistengandik. PSOE ere, garai hartan, ezker posibilistako alderdi bat zen, burgesiaren kontrako aurreiritziengandik eta beste garai batzuetako iraultza-asmoengandik urrun. Haien arteko akordioak erakusten du, apurketa-lerro etnikoengandik edo klasekoengandik harago, ezberdinen artean adostasunak ezarri daitezkeela, printzipio komun batzuk defendatze aldera, alegia, demokrazia eta autogobernua.

EAJk 1960ko *Aberri Egunean* egin zuen adierazpenaren arabera: “sozialistekin eta beste hainbatekin bizi behar dugu, gu gure herrialdeko biztanleen %50 baikara bakarrik, eta ondorioz, beste % 50arekin ados jarri behar baitugu” (Pablo, Mees eta Rodríguez Ranz, 2001: 250). Mezu hori aldarrikapen erabat independentisten aldean ezberdina da, bereziki EGIn aldarrikapenen aldean; baina alderdiaren lerro ofizialarekin bat egiten du. Alderdiaren lerroak “euskal batasuna”-ren alde egiten zuen, eta jarrera hori Eusko Jaurlaritza anitzean gauzatu zen.

²¹ Joaquín Artajo eta Alberto Azurmendi, EGIko militanteak, 1969an hil ziren lehergailuak manipulatzeko ari zirela bitartean.

Horren aurrean, ETak eta beste hainbat erakunde erradikalek indar *abertzale* hutsez osatutako “fronte nazionala” eraikitzeke deia egiten zuten.

Horrek ez du esan nahi EAJren inguruko komunikabideek immigrazioaren inguruko arrazoibide sutzurik ez zutenik. Izan ere, ez zituzten arrazoibide horiek erabili langileen bizi-baldintzak kritikatzeko²², edo auzoek ikastetxe berriak edo hirigintza hobea izateko premia zutela azaltzeko. EAJren argitalpenek ia ez zuten informaziorik jaso Euskadin berrogeita hamargarren hamarkadaren eta diktaduraren amaieraren artean sortu ziren gero eta greba eta borroka sozial gehiagoren gainean. Gobernu barruko buruzagi *jeltzaleek*, zeinaren artean enpresaburu txikiak baitzeuden, mesfidantza azaldu zuten mobilizazio horien aurrean, bai horien jatorri profesionalagatik, bai alderdiak kontrolatzen ez zituelako (Pablo, Mees eta Rodríguez Ranz, 2001: 318 eta 227)²³.

Herrialdea jasaten ari zen desnaturalizazioaren gaineko kexak errepikatzen ziren sarri. Ikus dezagun adibide bat. Bilboko nazionalista batek Arratia (Bizkaia) bailaran 1955ean egindako bisita batean, honako hau irakur daiteke: “tabernetan ardo kopuru izugarri handia edaten da eta ez da dirua balioesten (...). Nekazariak, langile bihurtzean, zegokion bertutea eta kontserbadurismoa galdu ditu. Futbola elkarriketarako gai

²² Bizi-baldintza horiek Jorge Grauren “Ocharcoaga” (1961) dokumentalean ondo islatzen dira, non adierazten den nola immigranteak Bilboko hiri inguruko txaboletan bizi ziren, eta ondoren, hirigintza eskaseko etxebizitza-blokeetan bizi diren. <https://vimeo.com/2732878> (acceso: 23/08/2017).

²³ Hala ere, immigraziotik zetozen langileen parte-hartzea funtsezkoa izan zen greba horiek sortzeko. Nicolás Redondo Urbietak, garai hartako Langileen Batasun Orokorreko (UGTko) La Naval (Sestao) ontziolako buruzagiak, honela gogoratzen du 1962ko greba, mugarri bat izan zena Espainiaren barruan antolatutako antifrankismoarentzat: “1960. hamarkada barruan egin zen, non eraldaketa sakon bat izan zen Espainian. Espainia nekazaritzakoa Espainia hiritarrago bihurtu zen. Industria erako garapena eta barne mailako immigrazio izugarri handia izan zen, eta horrek bat egin zuen askatasunen aldeko borroka sindikalean esku hartu zuten belaunaldi berriekin. Horren ondorioz Espainian oihartzun izugarri handia izan zuen greba bat egin zen, alegia, 1962ko greba”. Fundación Francisco Largo Caballeroren artxiboa. Elkarriketa Nicolás Redondo Urbietak jaunari. Madril, 2008ko martxoa eta apirila.

nagusi bihurtu da gizon gazteen artean. Tranbia eta taberna biltzeko guneak dira. Areatzan zinema bat ari dira egiten”. “Korear multzo bat” existitzeak aldaketa sozial hori sortzen lagundu zuen erabat (Pablo, Mees eta Rodríguez Ranz, 2001: 228).

Okupaturik izatearen ideia testu askotan errepikatzen zen, Caracasko Euskal Etxean “Euskal Erresistentziaren kide garrantzitsu” batek 1950ean emandako konferentzia batean ikus daitekeen moduan: “jasaten ari garen inbasio masiboa eta kontrolatu gabearen ondorioz, gutxiengoak izan gaitezke gure herrian bertan”²⁴. EGLren argitalpen batean fenomeno horren dimentsioak nabarmentzen ziren: “immigrazioak egunero handitzen du gure arazoa (...). Soilik Bilbora mila arrotz baino gehiago iristen dira hilero, Bizkaiko aukera ekonomikoek erakarririk. Horiek guztiak, egun, espainolismoaren eta asimilazioaren sorlekuak dira, eta bihar ziurrenez, Euskadiren etsai aktiboak izango dira”²⁵. Eta *Gudarik*, EGLren beste buletin batean, lerro bera nabarmentzen da: Euskadiren biziraupena mehatxatzen duen arrazoi nagusia ez da Guardia Zibilaren errepresioa, nahiz eta zenbait militante *abertzale* hilik suertatu ziren hari aurre egiten, ezta “bi kultura sendo” dituzten “bi Estatu boteretsu” existitzea ere herrialdearen inguruan. Izan ere, “immigrazio masibo eta neurrigabe horrek arrisku askoz ere handiagoa suposatzen du, zeinaren tamaina kontuan izanik inbasio ere deitu baitaiteke, gure herria industrializatu izanaren ondorioz”²⁶.

Gudarik 1963an “«Korearrei» gutuna” izeneko gutun adierazgarria argitaratu zuen. Idatzi horretan Euskadin bizi ziren “espainiar” mota ezberdinen sailkapen bat egin zen. Lehenik, “etsaiak” aipatzen ziren, leungarririk gabe: gobernadore zibilak eta militarrek, epaileak, poliziak, administrazioako eta hezkuntzako funtzionarioak, frankismoak bidali zituenak herrialdea menderatzeko. Bigarrenik, “desnazionalizazioaren beste eragile”

²⁴ *Euzkadi* (Caracas), 68. zk. (1950).

²⁵ “Trozos de una carta del interior”, *Eusko Gaztedi* (Caracas), 46. zk. (1955).

²⁶ “El otro enemigo”, *Gudari*, 66. zk. (1973).

batzuk izango lirateke, hala nola irakaskuntza pribatuko irakasleak, bereziki erlijio ordenetako kideak, zeinak Estatuko zerbitzariak izan gabe, beren postutik herriaren etsai ere izan zitezkeen eta “haurren pentsamoldea deseuskaldundu”. Eta hirugarrenik, “korearrak” aipatzen ziren, beren bizimodua ateratzeko iritsi zirenak. Azken horiei anaitasun-sentimenduak eskaintzen zitzaien, baldin eta “herriaren eskubide” lauso batzuk aintzatesten eta defendatzen bazituzten eta “askatasunaren” alde borrokatzen bazuten. Bestela, izutu egiten zituzten: “kontuz ibil daitezela: askatasuna hurbil dago eta berekin batera justiziaren eguna”²⁷.

²⁷ *Gudari*, 20. zk. (1963).

cia ANSA transmitió desde Madrid una nota deportiva que constituye una síntesis de la realidad franquista al culminar la temporada de fútbol pasada. La crónica es demasiado extensa, pero vamos a tomar de ella los párrafos más intencionados y elocuentes.

Se especula con la retirada de Di Stefano después de haber dado el triunfo por enésima vez al Real Madrid, pues el fenómeno italo-argentino-español ha cumplido el pasado 37 años.

Pero, si está en plena forma ¿por qué habría de retirarse? This

más de tres millones de pesetas al el cronista de ANSA añade por

Continúa en la pág. 7

gudari

No. 20

EUSKO-GAZTEDI - RESISTENCIA VASCA

1963

CARTA A LOS "COREANOS"

Ustedes, españoles que han venido a Euzkadi, son de dos categorías muy diferentes...

Los hay que han venido mandados por el Gobierno español para desarrollar una política que destruya nuestro pueblo. Son los gobernadores civiles y militares, todos los funcionarios de la administración, de la enseñanza... todos los policías de todos los uniformes que están para defender un Estado opresor... los jueces que

aplican la ley de España y todos los que en los tribunales actúan al servicio del genocidio.

Si Ud. pertenece a alguna de estas clases de españoles radicados en Euzkadi... Ud. es para nosotros un miembro de las fuerzas de ocupación, es decir, un enemigo.

Cuando cambien las cosas —y no dude de que cambiarán— al pueblo vasco le podrá cuentas de manera justa, sí, pero implacable.

Hay españoles radicados en Euzkadi, que —sin ser directamente servidores del Estado— le ayudan eficazmente en su obra de genocidio... entre ellos ocupan el primer lugar todos los empleados en la enseñanza privada, cualquiera su condición social o religiosa. Merecen especial mención los religiosos y religiosas, que desvasquizan la mentalidad de nuestros niños y persiguen nuestra lengua, en la enseñanza que imparten.

Vea si Ud. no se halla en este grupo, cuyos miembros serán también tratados como enemigos, al igual que las instituciones a que pertenexcan sean éstas culturales o evangelizadoras.

Los españoles que viven así en Euzkadi trabajando contra Euzkadi suman muchos miles y nosotros no aceptamos convivir con ellos.

No tienen más solución que ésta: abandonar sus puestos, si no serán tratados como enemigos.

Otros españoles han venido a Euzkadi a ganar su vida de ma-

Continúa en la pág. 7

CARTA A LOS "COREANOS" ... Viene de la pág. 1

nera más decorosa que en España, porque en su patria no hay posibilidades de tener un salario digno.

Ustedes han venido y tienen derecho a vivir entre nosotros, y no serán tratados como enemigos, siempre que cumplan estas condiciones, que vamos a detallar:

—Deben darse cuenta de que el pueblo vasco tiene una manera de ser propia porque es una nación de características propias. Pues bien, sean respetuosos con nuestro pueblo, con nuestra lengua, con nuestras costumbres.

—No basta eso. Incorpórense a nuestra vida, hagan suyos todos nuestros problemas y trabajen para la libertad de nuestro pueblo. Si Uds. se suman a nuestros enemigos, es decir, a todos esos ele-

mentos enviados por Madrid para matar a Euzkadi, nosotros los trataremos como a enemigos. Por el contrario, si reconocen los derechos de nuestro pueblo y los defienden, Uds. serán correspondidos por nosotros con sentimientos de hermandad.

—En la historia vasca de la cultura y de la política, ha habido en Euzkadi españoles o hijos de españoles que se han incorporado a nuestras aspiraciones y han luchado junto a nosotros por la libertad. Hay apellidos españoles en la lista de nuestros mártires.

A los que están animados de estos nobles propósitos les damos la bienvenida... a los otros que anden con cuidado: la liberación está próxima y con ella el día de la justicia.

«Korearrei» gutuna", Gudarin, 20. zk. (1963).

<http://urazandi.euskaletxeak.net/vol1/dvd10/Gudari/htm/port2.htm>

Errezelo-adierazpen horiekin batera, zeinaren arteko batzuk, negatiboenak, mehatxatzaileak baitziren, immigranteekiko jarrera irekiagoak ere jaso dira, baita barruko hainbat eztabaida ere gai horren inguruan. 1962ko *Gudari* aldizkariaren beste zenbaki batean, Jesús de Galíndezen artikulua bat agertzen zen, izenburu esanguratsu honekin: “Etorkizuna da garrantzitsua”. Artikulu horretan defendatzen zuen nazionalismoak ezin zuela “Euskadiko langile-klasea” alde batera utzi, “pertsona horiek, orain dela belaunaldi bat edo bi euskal herritarrak izan ez arren, gaur hala baitira (...)”. Eta horietako askok Euzkadi maite dute eta bere askatasunaren eta ongizatearen alde lan egin dezakete”²⁸.

Illo beretik, Juan Ajuriaguerra edo Francisco Belausteguigoitia moduko lider *jeltzaleak* “korearrei” besoak irekitzearen alde agertu ziren, eta batzuk euskara ikasi izana edo euskalzaletasunaren paskinak jarri izana goraipatu zuten (Pablo, Mees eta Rodríguez Ranz, 2001: 229). Beste militante batek, Xabier de Leizaolak, adierazi zuen euskal herritar ona izateko ez zela espainiarrak gorrotatu behar: “gure printzipioak errespetatu nahi badugu, ez dugu beste herriak eraso edo gutxietsi behar”, ulertuz ez zuela zentzurik “herri oso bat gorrotatzea, horien gehiengoa errugabea izanik”²⁹.

Diktaduran zehar, nazionalismo tradizionala bere eboluzio politiko propioan murgildu zen, Euskadin gertatzen ari ziren eraldaketa ekonomiko, sozial eta kulturalekin bat. Trantsizioan jada, EAJk honela definitu zuen bere burua: “euskal herritar guztiengana irekitako alderdi bat, alegia, gure herrian integratuta dauden eta gure herriarekin identifikatuz hura osatzen duten guztiengana”. Sabino Aranaren arrazismo *antimaketoa* ofizialki baztertuz, EAJk 1977an Iruñean egin zuen biltzarrean, diktaduraren ostean egin zuen lehen kongresuan, honako hau aldarrikatu zuen: “herri batekoa izatea ez da odolaren edo jaiotzaren arabera zehazten, baizik eta borondate

²⁸ *Gudari*, 13. zk. (1962).

²⁹ *Eusko Gaztedi*, 10. zk. (1949).

integratzailearen, kultura-inpregnazioaren eta herriari bizitzaren edozer mailatan ekarpenak egitearen arabera”³⁰.

Trantsiziotik gaur egun arte 40 urteko demokrazia izan da. Garai horretan, euskal nazionalismoaren, bai moderatuaren zein erradikalaren, kargu publiko gehienek euskarazko abizenak izan dituzte, euskal gizarte osoan existitzen direnen ehunekoa baino neurri nahiko handiago batean³¹. Horrek esan nahi du lurraldearen jatorriaren gaiak oraindik ere eragina duela politikaren arloan, nahiz eta sarritan modu tazituan izan. Hala ere, hemen, zorionez, inoiz ez dira sortu sakonki banatutako bi erkidego beren jatorri geografikoa dela eta, Ipar Irlandan gertatu zen moduan (López Romo eta Leeuw, 2013). Hauteskunde guztietan immigranteen botoa alderdi abertzaleen eta ezkerreko zein eskuineko alderdi ez nazionalisten artean banatu da.

³⁰ PNV (1977): *Iruña 77: la asamblea*. Bilbo: Geu, 48-51. or.

³¹ Hala erakutsi zen hemen: Montero (2015), Chacón (2006) eta autore horren beste hainbat lanetan.

4. KODA: IMMIGRAZIOA ETA POLITIKA

1979ko urriaren 25ean, euskal herritarrek Gernikako Autonomia Estatutua onartu zuten, non ezarri baitzen euskal herritarra Euskadin errolatutako hiritar oro dela, beren jaioterria alde batera utziz. Arau demokratiko horrek aurre egiten dio herrialdean joan den hamarkadetan zehar errotu ziren joera xenofoboiei. Jakina, horrek ez du esan nahi immigranteekiko mespretxuzko jarrera guztiak amaitu zirenik; baina jarrera horiek autogobernuaren esparru ofizialetik kanpo gertatuko lirateke. Estatutuak herrialdearen gehiengoa ordezkatzeko zuten ikur ezberdineko indarren babesa izan zuen: EAJ, Alderdi Sozialista, Unión de Centro Democrático, *Euskadiko Ezkerra* (EE), komunistak, etab. *Herri Batasunak* (HB), ETA militarren alderdi politikoak, abstentzioa bozkatu zuen, eta Alianza Popularrek kontrako botoa, HBk erabilitako arrazoi erabat ezberdinengatik. Koalizio horrek Estatutuaren bere zirriborro propioa egin zuen, non beste hainbat proposamen antidemokratikoen artean, euskal naziotasuna ukatzen baitzitzaien Estatuko administrazio zentraleko kideei, eta non immigranteek naziotasuna “eskatu” zitzaketen; aldiz, jatorrizkoen kasuan ez zen hori gertatzen, automatikoki “euskal nazionaltzat hartzen baitziren”³².

Egia esan, 1980 inguruan, Euskadiko Autonomia Erkidego sortu berriko biztanleriaren ia heren bat erkidego horretatik kanpo jaio zen, eta beste zati garrantzitsu bat immigranteen etengabeko boladen ondorengoak ziren. Ikusi dugun moduan, errealitate horrek indar politiko ezberdinen diskurtsoen gainean egin zuen talka, erreakzio kontraesankorrak sortuz. Alde horretatik, ezin daitezke alderatu EAJren nazionalismo tradizionala, zeinak Sabinoren ondarearekin dituen loturen ondorioz immigranteen aurkakoa izaten jarraituko bailuke, eta ETArek nazionalismo berria, zeinak arrazakeriari berariaz uko egiteagatik eta

³² *Egin*, 18-II-1979.

ezkerreko itxura hartzeagatik immigranteen asimilazioaren alde agertuko bailitz.

Frankismoan zehar jada, Iruñeko aipatu biltzarrean azaldutako mezu integratzailea aurreratu zuten EAJ barruko hainbat agintarik eta militanteek. Ahots horiek xenofobia nabarmena adierazten zuten beste batzuekin batera jardun behar izan zuten, zeinari buruz orri hauetan ere hitz egin baitigu. Bestetik, ETako militante askok joera oso tradizionaleko hainbat hausnarketa utzi zuten idatzita, non immigrantea bosgarren zutabeko biztanle gisa ikusten baitzen, herriaren benetako muina desagerrarazten zuena. Aldiz, beste etakide batzuk langileen mundura hurbildu ziren, zeinaren bidez sarri askotan ETatik kanpo eta nazionalismotik kanpo atera baitziren. Gurutz Jáuregui adierazten duen moduan, ETaren historian zehar “emigrantea biktima gisa eta emigrantea espainiar opresioaren eragile gisa ikustearen arteko lehia izan da”, eta eskaintzen zitzaien aukera bakarra zen ideologia bateratuaren bidezko asimilazioa (Jáuregui, 2000: 195).

Azken finean, frankismoaren amaieran, EAJn joera demokratikoak nagusitu ziren (pluralistak, integratzaileak, gizarte- aniztasunarekin errespetagarriak); aldiz, ETAn antiespainolismo oldarkorra nagusitu zen. Erakunde horrek gu-haiek banaketa hain zorrotza sustatu zuen, ezen banaketa horretan oinarriturik ezberdina erailtzen baitzen, Euskadiko jatorrikoa izan, edo Espainiako gainerako tokietakoa izan; eta normalean Espainiako jatorrikoak izaten ziren.

Bestea definitzeko erabiltzen den irudien eskala, distantziaren sentsazio gorakorrean, honako hau izango litzateke: kanpotarra, atzerritarra, arrotza eta azkenik, munstroa edo barbaroa (Izaola eta Zubero, 2015). Azken hori erabateko bateraezintasunaren mailan kokatzen da, “edo haiek edo gu” erako dikotomiaren barruan; eta horren ondorioz, euskal nazionalismo erradikal baztertzalearen eta antzeko muturreko beste mugimendu batzuen logikaren arabera, fisikoki deuseztatzeko bidea ematen zen. Historikoki, ETak eta bere inguruneak ez dute immigrantea

bestearen beste, alegia “espainiarrek” irudikatzen dutenaren beste, baztertu (Fernández Soldevilla eta López Romo, 2012).

Migrazio-prozesuak ezarritako biztanleria-taldeen eta beste lurralde batzuetatik iritsi diren taldeen arteko errezelo-iturri izaten dira hainbat mailatan. Eta joera horrek jarraitu egiten du. Gaur egun, migrazio-fluxuak gero eta handiagoak dira, eta mendebaldeko gizarteei eragiteaz gain, garapen-bidean dauden herrialdeetan ere sortzen dira. Mundua txikiagotu egiten da, baina mugak ez dira beti iragazkorrak: hesi berriak eraikitzen dira, bai fisikoak zein burukoak, pertsonen zirkulazio askearen aurka. Immigranteek, sarritan biztanleriaren estratu xumeenetakoak izaten direnak, bizi-baldintza hobeak nahi izaten dituzte, eta zeharkaldi arriskutsuak egin behar izaten dituzte, non batzuetan heriotza aurkitzen duten. Saria agindutako paradisua lortzea da, eta ez da arraroa izaten paradisurik ez dela ondorioztatzea. Agian, oparotasuna aurkituko dute; baina baita beren auzokideen mesfidantza ere. Amaia Izaola eta Imanol Zuberoren hitzetan, “edozein immigrante, jatorria edozein izanik ere, arrotz bihurtu daiteke, horrek suposatzen dituen ondorioekin; baina auzoko ere bihur daiteke, hau da, gero eta konplexuagoa eta anitzagoa den Gu baten parte. Gauza bat edo beste izateko, funtsean, gure begiradaren arabera neurtuko da, alegia, gure artean bizi diren eta osatzen ari garen komunitateko immigranteen irudia osatzen dugun moduaren arabera” (2015: 114).

Xenofobia egun handitzen ari da Europako herrialde askotan, klasismoz jantzirik, beti bezala. Nazionalismoaren alderdirik txarrena da, zeinaren joera isolazionistak birbikoizten baitira krisialdi ekonomikoko garaietan. Gurea lehenik. Ogia soilik etxekoentzat. Era horretako metafora asko daude. Baina bestearengana hurbiltzeko beste hainbat modu dago, aurreiritzian oinarritu ordez, ezagutzan eta elkarriketarako gogoan oinarritzen direnak (Kapuscinski, 2007). Azken hori sustatzeak balio dezake, agian, etorkizuneko garai barbaroengandik salba gaitezen.

- FERNÁNDEZ SOLDEVILLA, Gaizka eta LÓPEZ ROMO, Raúl (2012): *Sangre, votos, manifestaciones: ETA y el nacionalismo vasco radical*. Madril: Tecnos.
- GARMENDIA, Jose Mari (1979-1980): *Historia de ETA*. Donostia: Haranburu, l. bol.
- GONZÁLEZ DE LANGARICA, Aitor (2007): *La ciudad revolucionada. Industrialización, inmigración, urbanización (Vitoria, 1946-1965)*. Vitoria-Gasteiz: Vitoria-Gasteizko Udala.
- GRANJA, José Luis de la (2015): *Ángel o demonio: Sabino Arana, el patriarca del nacionalismo vasco*. Madril: Tecnos.
- IZAOLA, Amaia eta ZUBERO, Imanol (2015): "La cuestión del otro: forasteros, extranjeros, extraños y monstruos", *Papers*, 100. zk. (1).
- JÁUREGUI, Gurutz (1985): *Ideología y estrategia política de ETA. Análisis de su evolución entre 1959 y 1968*. Madril: Siglo XXI.
- JÁUREGUI, Gurutz (2000): "ETA: orígenes y evolución ideológica y política", hemen: ELORZA, Antonio (koord.): *La historia de ETA*. Madril: Temas de Hoy.
- JUARISTI, Jon (1997): *El bucle melancólico. Historias de nacionalistas vascos*. Madril: Espasa.
- KAPUSCINSKI, Ryszard (2007): *Encuentro con el Otro*. Bartzelona: Anagrama.
- KRUTWIG, Federico (2006) (1. ed. 1963): *Vasconia*. Iruña: Herritar Berri.
- LEERSSEN, Joep (2007): "Image", hemen: M. Beller eta Joep Leerssen (ed.): *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters*. Amsterdam: Rodopi.
- LEEUW, Barbara van der (2014): *Políticas de la agonía: regionalismos y nacionalismos en Europa, 1823-1940*. Doktorego tesia, Leioa: Euskal Herriko Unibertsitatea.

- LÓPEZ ROMO, Raúl (2015): *Informe Foronda: los efectos del terrorismo en la sociedad vasca (1968-2010)*. Madril: Los Libros de la Catarata.
- LÓPEZ ROMO, Raúl eta LEEUW, Barbara van der (2013): "Forjando nación desde abajo: violencia e identidades en el País Vasco y el Ulster", *Cuadernos de Historia Contemporánea*, 35. zk., 15-39. or.
- MARÍN, Martí (2008): "Familiares pero desconocidas: las migraciones interiores durante el régimen franquista", hemen: D.A. González (koord.): *El franquismo y la transición en España: desmitificación y reconstrucción de la memoria de una época*. Madril: Los Libros de la Catarata, 61-95. or.
- MONTERO, Manuel (1998): "La transición y la autonomía vasca", hemen: J. Ugarte (ed.): *La transición en el País Vasco y España. Historia y memoria*. Bilbo: Euskal Herriko Unibertsitatea.
- MONTERO, Manuel (2015): "Etnicidad e identidad en el nacionalismo vasco", *Sancho el Sabio*, 38. zk., 137-167. or.
- MONZÓN, Telesforo (1993): *Hitzeko gizona*. Bilbo: Anai Artea.
- PABLO, Santiago de, MEES, Ludger eta RODRÍGUEZ RANZ, José Antonio (2001): *El péndulo patriótico: historia del Partido Nacionalista Vasco II, 1936-1979*. Bartzelona: Crítica.
- PÉREZ, José Antonio (2001): *Los años del acero: la transformación del mundo laboral en el área industrial del Gran Bilbao, 1958-1977: trabajadores, convenios y conflictos*, Madril: Biblioteca Nueva.
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, Javier (2010): "Las emigraciones interiores en España, 1860-2007", *Historia y Política*, 23. zk.
- TXILLARDEGI (1972): *Hizkuntza eta pentsakera*. Bilbo: Mensajero.
- UNZUETA, Patxo (1986): *Los nietos de la ira: nacionalismo y violencia en el País Vasco*. Madril: El País-Aguilar.

URÍA, Jorge (2003): *La cultura popular en la España contemporánea: doce estudios*. Madril: Biblioteca Nueva.

ZUBERO, Imanol (2008): "Construcción y deconstrucción de extraños en el ámbito local: de las identidades predatoras a las identificaciones dialogantes", hemen: S. Fleury, J. Subirats eta I. Blanco (ed.): *Respuestas locales a inseguridades globales: innovación y cambios en Brasil y España*. Bartzelona: Fundació CIDOB.

IMMIGRAZIOA ETA LITERATURA

Felipe Juaristi

Idazlea

1. MAKETOAK

Gogoan dut Ramiro Pinillak emandako azkeneko elkarrizketen arteko bat. Kazetariak esan zion *Verdes valles, colinas rojas* bere lanaren zenbait pertsonaia urrutiko lurraldeetatik iritsi zirela Euskadira. Ondoren, galdetu zion ea nola gogoratzen zuen immigranteak iritsi ziren unea Bizkaiko Labe Garaietan eta Euskadiko beste industria batzuetan lan egiteko, ea zer nolako tratua eman zieten. Ramiro Pinillak, bere betiko lasaitasunarekin, eta tonua igo gabe, erantzun zuen tratua txarra izan zela. Hitzez hitz esango dut: *“Nazionalismoak, mespretxuz, maketoak deitu zieten. Hala ere, Euskadiko aberastasuna meatzari eta industrialari esplotatuen gainean eraiki zen. Oraindik ere isilarazi handiak dira”*.

Nik ere, Ramiro Pinillaren modura, isilarazi handiak direla pentsatzen dut, alegia, zorigaitzoz, asimilatzearen edo marjinauak izatearen artean aukeratu behar izan dutela, hau da, ezer ez izatea.

Maketo hitza, ziurrenez frantsesezko *métèque* hitzaren ondorioz sortu zena, Sabino Aranak eta euskal nazionalista zaharrek, hau da, XX. mendearen lehen erdikoek erabiltzen zuten mespretxuzko termino bat da, immigranteak deitzeko, beren jatorriko tokietako pobrezia ekonomikoaren eta gosearen ondorioz masan etorri zirenak Euskadira bertoko fabriketan lan egitera. Juan Aranzadik, “Maketos y moros” izeneko (*El País*, 2000ko abuztuaren 2ko) artikuluan adierazi zuen maketo immigrante pobreei deitzen zietela, aberatsei inork ez zietela hala deitzen.

Miguel de Unamuno izan zen, Antonio Elorzaren arabera, maketoaren kontzeptuari azalpen txalogarri bat ematen lehena: *“Gizon maketoa (gaztelaniazko meteco hitzaren eratorpena, zeinarekin nazionalismoak erdeinuz deitzen baitzituen espainiar guztiak), gaztelaniaz hitz egiten duena da; meatzeetako*

*eremukoa da, eta hasiera batean, etorkinen edo kanpotarren zentzuan deitzen zioten hala. Eskualde hartan sortuak zirenak ziren, baita Espainia osotik beren lanarekin alogera irabazteko zetozen langileak edo jornalari gaixoak ere, meatzeetako jabeak, gehienak bizkaitarrak, aberastuz. Hortik Bizkaia osora zabaldu zen. Nerbioiko erauzketa-industriak denbora gutxian lortu zuen garapen azkarrak, eta horren ondorioz pilatu zen aberastasunak jendetza erakarri zuen Espainia osotik, beti gertatzen den eta gertatu behar den moduan. Hazkunde-prozesua hasi zenean eta kapital-soberakinak geratu zirenean, kanpoko eskulana errefusatu zen. Aipamen hori Antonio Elorzaren *Un pueblo escogido* liburutik hartu da.*

Emigrante gehienak hegoaldeetik zetozen, mendeetan zehar pobrezia eta gizarte-desberdintasunak pilatu diren tokitik. Garai batean, immigranteei *coreano* ere deitzen zieten. Hala deituko zieten, ziurrenez, aspaldiko gerra batean, zeina jende gutxik ezagutzen baitzuen, korearrek amerikarrei aurre egin zietelako.

Francisco Candel idazleak idatzi zuen Italian, hain zuzen ere Milanen eta Turinen, *korearrak* deitzen dietela Siziliatik eta hegoaldeko beste toki batzuetatik joaten direnei. Era berean, Korea Milango auzo pobre bat zen. Baina Euskadin, ia hiri bakoitzak bere Korea berezia gordetzen du, beste azal bat, beste fisionomia bat, beste porrot bat ekarri zuten gizon eta emakume haiek elkarrekin sortu zuten auzo bat. Emigrazioaren fenomenoak erabat aldatu zuen iparraldeko herrien eta hirien egitura, baita haien espiritua ere. Juan Goytisolok gogoratzen du hegoaldearekin izan zuen lehenengo kontaktua Andaluziako eta Murtziako immigranteen bidez izan zela, gerra ondoren Bartzelonara joan zirenak eta txaboletan bizi zirenak. Haiei eskaini zien Gil de Biedmak “Barcelona no es bona, o mi paseo solitario en primavera” izeneko poema. Gaztelaniazko *charnegoak* ziren.

*“Izan daitezela haiek
bizitzeko sena baino beste prestaketarik ez dutenak
ordaintzen dieten patroia eta
eta mespretxatzen dituzten salta-taulells baino indartsuagoak
azkenean:
izan dadila hiria berea egunen batean”.*

Hiria, Bartzelonaz ari bagara, inoiz ez zen berea izan, eta etorkizunaren gainean aieruak egitea arriskutsua izan arren, ez dirudi berea izango denik. Hori bai, José Montilla, *charnego* bat, Kataluniako Generalitateko presidente izan zen; eta Patxi López, *maketo* bat, Eusko Jaurlaritzako lehendakari. Baina identitatearen metaforak eta irudi zehatzak sortzen dituztenak, oroimenaren eta memoriaren tramak lantzen dituztenak, bai hemen Euskadin, eta bai han Katalunian, lurralde edo herrialde horretako (gauza bera dira) aspaldiko herritarrak izateaz arrotzen diren ideologoak, idazleak edo historialariak izaten dira, normalean.

Haiek izendatzen dute gauza bakoitza dagokion terminoarekin.

*“Ene gaste maiteok
Ixa zaiz dantzari
Jaurtirik baiña urrin
Maketo antz ori”.*

(Ene gazte maiteok
izan zaitezte dantzari,
baina jaurti urruti
maketo-itxura hori).

Kepa Enbeita “Urretxindorra” (1878-1942) bertsolariaren bertsoak dira. Bertsolaritza taberna-zulotik atera eta herriko plazara eramaten zuen. Aktibista aparta izan zen, baliabide askoko hizlaria, hitz-jario eta adore handiko gizona. Garai hartako EAJk mitinez mitin eta herriz herri eramaten zuen. Gerra pairatu zuen eta hainbat urte izan zen espetxean. Beste garai batzuk ziren. Bitxia da historia eta mitoa nola gurutzatzen, zabaltzen eta uzkuratzen diren. Euskaraz, eskusoinuari *infernuko hauspoa* deitzen zitzaion, sortzen zuen dantzatzeko erak, garai hartako moralisten arabera (ia denak apaizak), bekatuak egiteko gonbidapena baitzen. Ez naiz aditua Sabino de Aranaren lanaren gainean, baina bere testuren batean euskal dantzaren alde egiten zuela irakurri izan dut, txistuaren eta danbolinaren soinu xaloen giroan; ez aldiz emigranteek akordeoiarekin kanpotik ekarritako dantzaren alde: lizunkeria hutsa, haragikeriarako sarrera eta gorputzaren utzikeria zen hori. Bekatuzko dantza baimentzen zen tokietan *dultze meneo* deitzen zitzaion, eta horrek azaltzen du dantza horren izaera, zalantzarik eta nahasmendurik sor ez dadin. Hala ere, alde horretatik, eta behatzailearen ikusnahiaren jarrera hartuz, egiaztatzen da dantzarekiko ezinikusiak kutsu jansenistak dituela: “Pascalen erlijio tristea”. Honako testu honek hala azaltzen du, ohiko edertasun paskalianoarekin:

Gizakiek duten ondasun bakarra da beren baldintzan ez pentsatzea, bai hortik aldentzen duten zeregin bat dutelako, bai entretenitzen duten beste edozer pasio atsegin eta berri dutelako, bai jolasaren, ehizaren edo beste ikuskizun erakargarrien bidez, eta azkenik, baita dibertimendua deitzen dutena dutelako.

Horregatik, jokoa eta emakumeen gaineko elkarrizketa, gerra eta enplegu handiak oso erakargarriak izaten dira. Horrek ez du esan nahi, jakina, hori poztasuna denik, edo pentsa daitekeenik benetako zoriona jokoan irabaz daitekeen dirua izatea denik, edo baliabide gutxirekin bizitzea denik; hori eskainiko baligukete, ez genuke hartuko. Helburua ez da gure zorigaiztoko izaeraren gainean gehiago ez pentsatzen laguntzen diguten gauza leun eta atsegin horiek bilatzea, ezta

gerraren arriskuak edo ezta lanbide batek eman dezakeen lana izatea ere, baizik eta horretan pentsatzen uzten ez diguten eta dibertitzen gaituzten gorabeherak izatea. Horregatik, ehiza gustukoagoa da arrantza baino.

Hori da gizonezkoek zarata eta zalaparta hain gustuko izatearen arrazoia. Ondorioz, espetxea tormentu izugarria da, eta bakardadean izatearen plazera ulertezina. Eta hori da, azken finean, erregeen poz-iturririk handiena, alegia, etengabea haiek dibertitzen saiatzea eta mota guztietako plazerak ematea. Erregearen inguruko jendearen helburu nagusia da erregea dibertitzea eta bere buruarengan pentsatzea galaraztea. Bestela, hortaz pentsatzen badu, zoritxarrekoa izango da, errege izan arren ere.

Dantza, jansenistentzako, errealitatearengandik ihes edo alde egitea da. Dibertsio orotan moduan, gizakiaren izaera bere jatorrira bueltatzen da, Jaungoikoa ahazten du. Predikariek horregatik izaten zuten halako amorrua eta suhartasuna solteko dantzaren aurka, eskusoinuaren aurka, deabruaren musika-tresna baitzen bihotz apalak erakartzeko eta ondoren infernuko amildegitik jaurtitzeko.

Michel Labegerie (1921-1980) euskal abesti modernoaren abiarazlea izan zen. Bere abesti bat “Gu gara Euskadiko gaztedi berria” oso arrakastatsua izan zen bere garaian. Gazteak ginen, egia da. Hitzak Piarres Lartzabal (1915-1988) idazleak, poetak eta dramaturgoak idatzi zituen. Era berean, Labegerie Euskadiko kultura berritzeko eta berraurkitzeko mugimenduaren pertsonalitate nagusia eta garrantzitsua izan zen. Ustaritzen jaio zen, eta gerra zibilaren ondoren euskal erbesteratuekin jarri zen harremanetan, eta horrela, bere arbasoen hizkuntzaren eta kulturaren ezagutzan sakondu ahal izan zuen. Labegerie EAJren ingurukoa zen, ezagutu zutenen arabera, eta politikan ere esku hartu zuen. 1962an eta 1967an «Frantziako Asanblea Nazionaleko lehen diputatu nazionalista» aukeratu zuten, berak aldarrikatu zuen moduan. Ondoren, Senatura iritsi zen, eta hamabost urtean, etengabea, Kanboko alkate izan zen, eta bertan bizi izan zen.

*Aita, zer egin duzu gure lur maitea?
Kanpokoari saldu, oi dohakabea!
Arrotzez betea da Euzkadi guzia,
Eskualduna etxean ez dago nausia.*

*Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.
Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.*

*Aita, zer egin duzu eskuara maitea?
Erderan hazi duzu oi zure semea.
Ontasun ederrena aita batek galtzea.
Biotzean sartua dugu ahalgea.*

*Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.
Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.*

*Kaskoin edo maketo ez dugu etsaia,
bainan eskual semea da gure anaia.
Hemen dela España, han dela Frantzia,
mugaren bi aldetan da Eskual-Herria.*

*Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.
Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.*

*Jaungoikoak emana hor dugu herria,
bere semek hiltzera zergatik utzia...
Bat egin behar dugu Euzkadi guzia,
bildu gaiten, anaiak, gure da bizia!*

*Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.
Gu gira Euzkadiko gazteri berria,
Euzkadi bakarra da gure aberria.*

*Atera ditzagun zenbait esaldi. "Euskadiko gazteria berria gara.
Soilik Euskadi da gure aberria. Gaskoia edo maketoa ez dira*

gure etsaiak; baina euskalduna da gure anaia". Abesti hori sektore nazionalistak bere aitaren etxea txukuntzeko erabili dituen topikoekin apaintzen da. Baina egia esan, imaginario kolektibotzat hartzen den horren baitan, abesti horrek garrantzia erabakigarria izan zuen; izan ere, gure gazteriaz, sortzeke dagoen etorkizunaz, agertzen ari den indar berriaz hitz egiten du, alegia, azken finean, gizaki berriaz hitz egiten du. Baina, jakina, norbaitek "gizaki berria" aldarrikatzen duenean, "zaharra" eszenatik kanpo bota behar da.

Abesti hori jada ez da entzuten lehen entzuten zen moduan. Ezta dantzaldietan ere, herrialdeko alderdi horretan hain nabarrak direnak. Aberriaren kausa jarraitzaileak galtzen ari da, jarraitzaile guztiek kausa galtzen ari diren moduan, nahiz eta gauza bera ez izan. Emigrante berriak etorri dira, urrutiko herrialde eta kontinenteetakoak. Egungo egoera ilustratu dezakeen une bat gogoratzen dut. ETAk Isaías Carrasco hil zuenean, 2008. urtean, bizi zen tokira joan ginen, manifestazio triste batean. San Andres auzora joan ginen, hau da, Unión Cerrajera fabrikara, eremu horretako enpresari garrantzitsuenetako eta puntakoenetako batera lan egitera etorri ziren emigranteak iritsi zirenean eraikitako auzora. Gogoratzen dut auzoan beste arraza batzuetako jendea edo Afrika iparraldetik, Sahara ingurutik, zetozela zirudien jendea bizi zela. Isaías Carrasco Arrasaten jaio zen, baina bere gurasoak Morales del Torotik etorri ziren, Zamorako herri batetik.¹

Orain dela urte asko Mikel Azurmendik "Euskadin Castillan bezala" izeneko poema bat idatzi zuen, gero Imanol Larzabalek abestu zuena. Poema *Euskal Literatura* 72 izeneko bolumen batean argitaratu zen. Mikel Azurmendi, garai hartan, Aresti eta Otero baino marxistagoa zen, baldin eta norbera hezteko edo norberak sinesteko izan duen marxismoaren intentsitatean edo kopuruan kategoriak ezarri baitaitezke. Barrutik kanpora (euskaldunen herritik inguruko herrietara) begiratzen duen lehenetariko poeta da. Poema horretan esaten duena mundua

bezain zaharra eta gariz ereindako landa bat ikustea bezain
soila da: munduko proletario guztien batasuna, langileen
anaitasuna, mantenua etengabe bilatzeko premia. Azurmendiren
aitona, Seguran ogia erosteko dirua behar zuenean, Gaztelara
joaten zen, eta han segalari-samalda batean engaiatzen zen
alogeraren truke. Eta bestetik, Gaztelako langileek, bizirauteko
dirua behar zutenean, Goierriara etortzen ziren fabriketan lan
egitera.

*Ene Segurako aitonak
ogia behar zuenean
Castillara joaten zen
jornalaritzara,
morrointzara.*

*Bere igitaia treberenetakoa omen zen
Bai, hori bai...
Hamar haur zituen gosez etxean.
Bai!, hori bai!*

*Castillako jornalariak
ogia nahi dutenean
Goierriara joaten dira
jornalaritzara,
fabriketara.*

*Kanpokoak pizkorrak omen dira peontzan
Bai, hora bai...
Hamaika haur ba dute gosez etxean
Bai!, hora bai!*

*Castillako soroez, eta Goierriko tximiniez
ene aitona eta kastellanoak
jabe bazeneza,
heuren haurren haseak
Ez luteke ihes gehiagorik ikusiko
Ez Castillan, ez Euskadin.*

Euskal poema gutxi batzuetan lurralde bat ez den zerbaiten parte izatearen kontzeptua hautematen da. Goierri edo Gaztela, jendea joan-etorrian zebilen tokiak ziren. Ez dago *maketorik*, langile guztiak (euskaldunak, gaztelauak edo poloniarrek) langileak baitira patroiarentzat.

Los espacios rurales cantábricos y su evolución izeneko liburuan Xoan Carmonaren testu bat agertzen da, Espainiako iparraldetik Gaztelara joaten zen aldi baterako emigrazioaren gainean. Aipatu Xoan Carmonak idatzi zuen segalariak Gaztelara joaten zirela maiatzean, koadrilan, eta udazkenara arte ez zirela bueltatzen. Rosalía de Castro kexatu egiten da bere poemetan Gaztelak lanera joaten ziren galegoei tratatu txarra emateagatik.

*“Van probes e tornan probes
van sans e tornan enfermos,
que ánuéles van como rosas
tratádeles como negros”.*

Bernardo Atxagak testu bat (ederra da egokien datorkion adjektiboa) idatzi zuen aspaldi hizkuntzen gainean, hain zuzen ere lehen hizkuntzaren gainean.

“Nire jolaseko lagun batzuk, Andaluziako lehen emigranteen seme-alabek, gaztelaniaz hitz egiten zuten - papá, mamá, lluvia, sol-, eta gauza bera egiten zuten herriko medikuak eta irakasleek; azken horiek nahitaez, garai hartako hezkuntzaren helburu nagusietako bat, hain zuzen ere, bigarren hizkuntza irakastea baitzen. Era berean, gaztelania ozen entzuten zen herriko taberna nagusiko edo jostunen lantegiko irrati handietan. Kalean oinez egitean, gure belarrietara hasperenak edo oihuak iristen ziren esanez: "¡te amo, Gustavo!" edo "¡gol de Puskas!", eta adierazpen horiekin belarria egin genuen.”

Bere hizkuntza maite duenak beste guztiak maite ditu; bere gertukoa maite duenak, munduko gertuko guztiak maite ditu.

Jon Maia bertsolariak *Riomundo* idatzi zuen, non nobela modura bere aitaren familiaren bizipenak kontatzen dituen, Albaceten jaioak. Jon Maiak berak emigranteen seme izatea aldarrikatzen du. Eusko Jakintzako atarian agertu zen testu batean honako hau aitortzen zuen: *“Kanpotarroi buruz nola hitz egiten zen ere entzun behar izaten genuen: belarrimotzak, maketoak, koreanoak, denetik deitzen ziguten”*.

1997ko Bertsolari Txapelketa Nagusian honako bertso hau abestu zuen, bere aitona-amonei eskainia:

Ama Extremadura, aita Zamoratik

Abuela eta abuelo, haiek aurretik.

Herri hontan sustraitzen asmatzeagatik

Nik’e maita dezaket guztien gainetik

Euskeraz badakit

Bertsoz darabilkit

Dena zuengatik,

Halaxe dagokit,

Denek kantatu dute nere ahotik.

Ama Extremaduratik etorri zela esaten du, aita Zamoratik, eta aitona-amonak haien aurretik. Herri honetan bertakotu dela, euskaraz dakiela, bertsoz hitz egiten duela, berengatik, eta berek bere ahotsaren bidez abesten dutela.

Integrazioa.

2. POETAK: OTERO, ARESTI ETA BESTE

Bilbo Euskadiko hiririk industrializatuena da. Bertakoak bizi dira bertan; baita arrotzak ere. Badakit egungo idazketan, baita bizitzan ere, nahasmena edo besteari kaltea eta beheramendua sor dezaketen hitzak saihesteko joera dagoela. “Arrotza” hitz horietako bat da, denok baikara edo izan baikara arrotzak gure bizitzako unerren batean. Bilbotik jende asko etorri zen, gerra zibilaren aurretik eta ondoren. Beren memoria zatikatuta ekarri zuten, mila zatitan hautsita edo toki askotan galduta; beren hizkuntza, mundua ikusteko beren modua, eta haiek beren buruari begiratzeko modua ekarri zuten, eta ondorioz, baita aurkitzen zutena begiratzeko ere, zer aurkituko zuten jakin gabe; jokabide etsiak ekarri zituzten, memorian urruti zeudenak, beren kontzientzia desegina, itxaroten nekatuta zegoen itxaropena ekarri zuten. Bi bidaia ez dira inoiz bidaia berak izango, eta bi ibai ere ez dira inoiz irrika berarekin igaroko. Gerra ondoren industria handietan lan egitera etorri zirenak mende hasieran etorri zirenen aldean ezberdinak izan ziren. Eta bazekiten. David Lowenthal-ek esaten du iragana herrialde arrotza dela. Euskadira etorri ziren emigranteen kasuan, esan daiteke beren aberri bakarira iragan arrotza zela.²

Joan gaitezen berriz ere Bilbora, Euskadiko hiri edo kapital nagusira, bere dimentsio sozialak eta ekonomikoak kontuan izanik. Poetek abestu diote eta nobelagileek bere gainean idatzi dute.

Blas de Otero, funtsezko poeta, Bilbon jaio zen.

Agian, Blas de Oteroren poesia ulertzeko funtsezko hitza “deserrotze” izan daiteke. Damaso Alonsok erabiltzen du *Anciarren* sarreran: “*Bere bertsoa latza da, mundutik ihes egitea eta munduaren gainean duen irudia nola amiltzen diren azaltzen duelako, beste ezergatik ez*”.

Elisa Sernak “Meseta latza” abesten zuen, “zer zaila den zугan bizitzea”, abesti eta poesia sozialek aretoak, antzokiak eta kultur

etxeak betetzen zituztenean. Blas de Oteroren kasuan, deserrotzea ez du gizakiaren irudiarekin lotzen, zeinarekin solidarioa sentitzen baita eta gizakiaren ezer ez baitzaio arrotz egiten (Terencio poeta latinoak idatzi zuen moduan); aitzitik, aingeruaren, zeruko eta mugako irudiarekin, gainbeheran joango denarekin, lotzen du. Aingerua, azkeneko unean, itzali egiten da, eta argia itzal bihurtzen da. Gizakiak, aldiz, itzaletik argira egiten du oinez.

Aingerua deserrotzearen irudi nagusia da, edertasuna amaitzen den eta beldurgarritasuna hasten den tokia, alegia, argiak ilunaldia, ikusegaitasunak ikusezintasuna, ontasunak gaiztakeria gaitzitzeko borrokatzen duen tokia. Nola ez gogoratu Rilke-ren bertso hauek?

*“Nork entzungo ninduke, oihukatuko banu, aingeruen eremutik?
eta horietako batek bat-batean besarkatuko banindu
bere bihotzaren ondoan, bere existentzia indartsuagoak
deuseztatu egingo ninduen. Izan ere, edertasuna ez baita
izugarritasunaren hasiera baino besterik, oraindik jasan ezin dugun
maila batean
eta hainbeste miresten badugu, gu suntsitzeari
uko egiten diolako da, axolagabe. Aingeru oro beldurgarria da”.*

Oterok ez zuen Bilboko hiria maite, izugarri burgesa iruditzen zitzaion, eta bera klase horretakoa bertakoa izan arren, harago, askoz harago zioan begirada zuen. Tokiz kanpo zegoen, alegia, bere tokitik kanpo, zegokien eremutik kanpo. Hori ondorioztatu daiteke, behintzat, bere testuetatik. Testuren batean “emigrantea” dela ere aldarrikatzen du.

*Amatxo, etorri. Bakar-bakarrik nago. Bere herrixkara oraindik
buelatu ez den*

Emigrante bat naiz. Etorri, eraman nazazu Orozkora,

Oinek laguntzen badizute. Asko zahartu zara.

Urte asko eta zorigaitz asko daramazu aldean,

Makurturik zaude zure seme Blasen abentura horiekin guztiekin.

Julio Llamazaresek idazten du Bilbo nostalgia hutsa dela.
Oterorentzat, errealitate zitala eta gogorra zen.

Elizez eta etxe publikoz beteriko hiria,

Non gizakia gogaiturik dagoen

Eta gosea barra-barra zabaltzen den.

Orbanez beteriko hiri bedeinkatua,

Adulterioz eta barkaberatasunez josia.

Arimak lokatzezekoak diren hiria,

Eta non lokatzak izar guztiak lohitzen dituen.

Hiri langilea, fabriken salmoa,

Non gizakiak biraoak egiten dituen

Eta kontseiluko presidenteek otoi: O, labe garaiak,

Lainopeko infernu sakonak!".

Blas de Oterok langileen lana ezagutu zuen. Zornotzako Forjas
fabrikako langilea izan zen. "La Fábrica" izeneko soneto hau
idatzi zuen.

Ikatza eta ilargia

Patio isilaren bazter batean nahasten ziren.

Hori da goiaingeru beltzen

aldarri haserrearen gunea. Altzairuzko makinak
dardaratzen ziren; mailuek
gorriz eta horiz bustitako
aurrealdeko metalezko negarraren
sinfonia goria hausten dute.
O presentzia ukatzen duen bihotza.
Eguzki-erloju zaharra, izenik gabeko tokia,
inizial landua, lera zaharra.
Sua, berriz ere. Korrika egin ezazue zuen zientziaren atzetik
eta begiak altxatzean, harritu zaitezte
kearen geldotasunaz zeruaren azpitik.

Blas de Oterok idatzi zuen berrogeita hamar urterekin Karl Marx-ek pentsatzen zuen gauza bera pentsatzen jarraitzen duela; hala ere, pixka bat kopiatu arren, politago esaten du. Eta nire ustez, hor datza "poesia soziala" izenekoaren definizioetako bat, gizakiak gizakia esplotatzeaz hitz egitea (edo idaztea) edertasunez. Gizakien kontzientziara joatea eta edertasunak suposatzen duen iman handi horren bidez erakartzea. Poesia soziala soziala izango da, bai, baina poesia izateari utzi gabe, hitz zehatza, egokia, orekatua eta erritmikoa bilatzeari, eta jakina, edertasuna bilatzeari utzi gabe. "Ai, edertasuna!".

Oterok gizakiari abesten dio, lehenago Jaungoikoari abestu zion moduan. Miguel Ángel García "El Contrato social: "Cartilla Poética" en tiempos de racionamiento" lanean esaten duen moduan, bere humanismo existentzial eta erlijiozkoa humanismo marxista batean bihurtu zuen. Oteroren beraren hitzetan: "*Ulertu dut probetxuzkoagoa dela mundua salbatzea nire arima irabaztea baino*".

Toki askotan bizi izan zen arren, Otero beti izan zen Bilbon jaioetako poeta, non ezker alde industrializatu eta fabrikaz

betetakoak hiri nagusia inguratzen duen, alegia, Labe Garaiek eta giza kapitalaren kontzentrazioak osatzen dutena La Bolsa toki enblematikoaren eta bere burtsako kapitalaren inguruan.

Bilbo ez da ulertzen Arestirik gabe ere; eta Aresti ere ez da ulertzen Bilborik gabe.

Poeta guztiek aspalditik existitzen ez diren mundu imajinarioak deskribatzen edo hedatzen dituzte. Aldiz, Arestiren poesia existitzen ez den hiri bat islatzen saiatzen da. Izan ere, bera mugitzen den Bilbo oso erreala da, baina bere bertsoetan ateratzen dena fantasia baino ez da. *Euskaldun* izateari utzi zion eta *erdaldun* bihurtzen ari den hiri bat da; bi klase sozial, burgesena eta langileena, eta horiek imajinatzen dituzten munduak lehiatzen diren hiri bat da. Arestik iragan *euskalduna* etsipenarekin oroitzen du, eta langileriarekin solidarizatzen da.

Hau da Bilbo, esan zuen gizonak. Poema horretan, poetak hainbat turista imajinatzen ditu, zeinari hiria erakusten baitie. Jakina, lehenik monumenturik enblematikoenak sustatzen dituzte, burgesiaren nagusitasunaren ikurrak: Arte Ederren Museoa (gaur Guggenheim gehituko zuten), Deustuko Unibertsitatea. Arestik galdetzen dio bere buruari ea bisitariari, turistari edo kanpotarrari zergatik ez zaion hiriko beste errealitatea erakusten, auzo langileek osatzen dutena.

*Zergatik burgesa egonen da
museo honetan izenez, laudorioz,
(Halako konteak eman zuen pintura hau),
pilotuaren eta marineruaren
izenak
hilobi baten gainean eztaudenean?*

Hau da, bere buruari galdetzen dio ea burgesa zergatik izan behar den Museoan, baina ea zergatik arrantzaleen eta pilotuaren izenak beren hilobien gainean ez dauden.

Ez zuen gustuko bere hiria. Bere ustez: *“Nire euskal herriaren kontra alzatutako hiria”* (nire Euskal Herriaren kontra altxatutako hiria), gaztelaniazko hiria, espainolizatu, deserrotua, desesperatua, iparra galdua; justizia existitzen ez den hiria, debekatua baitago. Irune del Río Gabiolak *“La construcción del espacio urbano en la poesía social de Gabriel Aresti”* artikuluan idazten duen moduan:

“Gabriel Arestik izugarri jartzen ditu zalantzan hirian proiektatzen ziren aldaketak, maite zuen hirian, bertan jaio baitzen. Hala ere, euskal herriarekiko eta Bilborekiko maitasuna hiria gaitzestearekin eta gorrotatzearekin uztartzen da, nagusitzen den eskusibismo burgesaren, marjinaltasun baztertuaren eta entzun gabearen eta beste 'gaztelania'ren presentzia inbaditzailearen ondorioz. Hirian kultura ez euskaldunen presentzia izatea ikuspuntu kritiko batetik ulertzen da. Izan ere, immigrante horiek osatutako kolektibitateak pairatu ditu gehien gizarte-eraldaketak, industrializazioa eta gerraren eragin zorigaitzokoak. Hau da, Arestik ez du gustuko euskaldunak ez diren kulturak inposatzea, eta ohiturak zein hizkuntza baliogabetzea. Horregatik, bertakoaren eta etxekoaren galeran oinarritutako Bilbo bat irudikatzen du. Baina posizionamendu nazional herrikoa izateaz gain, ideologia sozialista bultzatzen du babesgabeak erakartzeko eta gizartean esplotazio kapitalistaren eta euskal burgesia berriaren ondorioz gertatzen ari diren eragin negatiboak azaltzeko. Horrela, irakurleak Bilbo subjektibo eta pertsonal bat ikusten du, baina horrek euskal poeta nahigabetzen du. Izan ere, poetaren esperientziek eta kaleetan zehar egindako bidaia imajinarioek espazioa modu diskurtsiboan berreraikitzen dute. Beraz, Arestiren Bilbo denboraren ikuspegi batetik hautematen da, iragana eta etorkizuna orainaldi kaotiko –eta espazial– batean murgildurik, landa eta hiri eremua barne. Bilbo hirugarren espazio bat da, non kultura-aniztasuna, hibridotasuna eta heterogeneotasun soziala elkarrekin bizi diren, eta non iragana galtzen ari diren garaiak eta landa-eremua ordeztzen ari diren espazioak bateratzen diren”.

3. KONTALARIAK: PINILLA, GUERRA GARRIDO ETA BESTE

Gogorapenak euri-tantak modukoak dira. Poliki-poliki erori daitezke, gogogabe, edo mardul erori daitezke, indarrez, eta gorrotoarekin ere erori daitezke. Geroratu egin daitezke, jai bateko gonbidatu garrantzitsuak egiten duen moduan, edo aurreratu egin daitezke, hitzordu batera lehen aldiz doan ikasle lotsatiaren moduan, zeina beldur zehaztugabe eta nahasi batekin estutzen baita jada bezperatik, eta loak ezin baitu hartu. Ozeanoaren handitasunean galdu daitezke edo basamortu beti egarti baten lehortasunean hedatu. Baina erortzen diren tokia loratu egiten da beti. Horregatik, ez dago bizitzeko toki duinik, gogorapenen urarekin ureztatzen ez denik. Gogorapenak, ugariak direnean, grinatsu darie, ibai kementsuen, urrutikoen eta ezberdinen moduan, ez baitago bi gogorapen berdinik. Gogorapenen ura ere ez da beti garbi eta garden, hauskor eta lasai jaisten. Sarritan, zikina eta iluna izaten da, denboraren eraginez uhertzen den irrealitasunaren modura.

Gogorapen guztiak literarioak dira: garai bat asmatzea, birsortzea eta existitu ez zen toki batean gertatu ez zen garai bat kontatzea da. Gogorapen guztiak irudiak dira, zurbiltzen direnak gauza errealean argira, gauza errealek, ibai baten modura, beren baldintza likidoan eta urtsuan fluktuatzen duten modura. Iraganean gertatutakoa gogoratzea irudikatzea da, ezer ez baitzen gertatu gogoratzen dugun modura, eta ezer ez baita gogoratzen gertatu zen modura. Inor ez da murgiltzen bi aldiz errealitatearen ibaian, bai urperatzeko eta igeri egiteko, bai gurutzatzeko eta beste urertzera joateko. Izan zena dagoeneko ez da, eta ez da izango ere. Izan zenean ere ez zen izan. Urertzak berriak dira, gogoratzen dugunean eta gogoratutakoa bizi dugunean berriak garen moduan. Izaki nahaspilatsuak eta lausoak gara urertz lainotsuan.

Ramiro Pinillaren lana memoriari eskainitako monumentu handi bat da, ez da memoria historikoa, zentzu literalean, baizik eta memoria literarioa, zentzu historikoan. Historia behin-behinekoa izan daiteke, argi berria, euri berria edo bizigarri berria itxarotea moduan; baina literatura ez da hala. Literatura historiaren lokatzaren gainean altxatzen da, eta eraikin bat eraikitzen du, non irristatzen eta erortzen diren euri tantak eta bizi izandako bizitza, baita bestea ere, alegia, ametsen eta amesgaiztoen artean, loarinean igaro zen bizitza, non haizeak bere beldurak eta eguzkia marrazten dituen, fruta helduak zeruertzean jartzen dituen, eta azalean arrastoa uzten duen. Idazleak memoria, edo denboran zehar eta ankerkerien menpe ihaurritako memoriaren hondakinak babesteko eta salbatzeko tokiak ehuntzen eta aletzen ditu. Faulknerek “Yoknapatawpha” idatzi zuen, eta Ameriketako Estatu Batuetako hegoaldeko, hegoalde sakon eta etsiko, biztanle guztien historia guztia guri edo zaldi gainean gurutzatzen da bere begi txundituen, ikaratuen eta harrituen aurretik. Onettik “Santa María” idatzi zuen, eta lainozko piltzarrek irentsita galdu zuen bere burua, itsaso barnehuts eta huts horretan. Ramiro Pinillak bere jaioterria gogoratzen du, Getxoko ingurua, Neguri, Areatza, Arrigunaga hondartza, eta memoria bizi den tokia eraikitzen du: *Verdes valles, colinas rojas* (euskaraz, Haran berdeak, mendixka gorriak).

Memoria, urrutikoa eta hotza izateaz gain, ironikoa ere bada. Lan honen tituluak beste bat ekartzen du gogora, bertsio zinematografikoan idatzizkoan baino gehiago ezagutzen dena: *¡Qué verde era mi valle!* (euskaraz, Zer berdea zen nire bailara!) John Ford zinemagileak 1941ean estreinatutako film eder horretan bizitzeko modu baten desagerpen saihestezina eta itzulezina azaltzen du, ohitura asko etengabea galtzea, herri bat poliki-poliki hiltzea, familia bat barreiatzea, egun batean esanahiren bat izan zuena galtzea azaltzen du, eta iraganekeo testigu izan zirenen zauria nolakoa izan zen lurrian eta kontzientzian, zeinak gero gogoratzen, asmatzen eta itxuraldatzen

baitute. Haur baten begiradak, zalantzazkoak, nostalgiaren eta ezinegonaren artekoak, tolesgabetasunaren eta beldurraren artekoak, gertaerak kokatzeko eta finkatzeko borrokatzen du, memoriak sortzen duen kapera sixtino horretako koadro handi batean moduan. Egun batean, bailara batetik bestera zabaltzen ziren zelai berdeak izan zirenak, urteen poderioz, eta ikatza erauztearen ondorioz, hondamendi eta zabor mordo bat bihurtzen da, eta mendi horrek etxeko leihoaren aurrean aldarrikatzen du horma sendoa dela iraganaren zein etorkizunaren aurrean ere. Iraganaren aurrean, edengo mamu baten antzera agertzen da, ia beti ondoren sortzen duen ideiaren, idealizazioaren arabera. *“Italikako hondamendiak, ai mina!; bakardade-eremuak, muino goibela”*. Zerbait hil egin behar da beste zerbait jaiotzeko. Eta John Forden lanean dena kendu diotenaren kontzientzia agertzen da, baita paisaia ere. Identitatea galtzea, lehenik eta behin, bertoko eta norberaren paisaia galtzea da; norberaren logelako txokotik antzematen zuen eremua galtzea, norberak entzun nahi zituen hitz guztiak xuxurlatzen zituen ibaia galtzea. Galera ez, baizik eta galerak uzten duen hutsunearen sentsazioak bultzatzen du idazlea memoria dardartiaren labirintoan barna sartzera, eta kontatzera, hutsune hori betetzen saiatzeko.

Galesko herria (John Forden filma gertatzen den tokia) ez da Ramiro Pinillak erakutsi nahi digun euskal herria. Baina artista biek begirada antzekoa, hurbilekoa eta konplizea dute. Desitxuratzen, desegiten eta hausten diren munduak kontatzen dituzte biek. Jatorrian zerbait galdu duten eta noraezean dabilzan izakiak ekarri dizkigute, berea ez den garai batean isiltasunean erori direnak, izaki malenkoniatsuak eta motelak. Eta txarrena ez da atzera bueltatzea, alegia, jatorrira bueltatzea ezinezkoa izatea, baizik eta galdutakoa ordeztuko duen zerbait aurkitzea, zauriak geldiaraziko dituen eta jasandako mina osatuko duen zerbait aurkitzea zaila izatea. Pinillaren nobelan, kanpokoak, besteak, (*maketoak*) iristen direnean hondatzen dute existitzen den ordena. John Forden filmean, kanpokoak eta

tokikoa espiritu bera adoretzen duten aurpegi bi dira, gorputz berean txertatutako bi maskara. Bestea ere bagara.

Idaztea gertatzen diren edo gertatu diren gauzak begiratzea eta adieraztea da, memoriak osatzen duen talaia faltsu horretatik ikusten diren moduan. John Forden begirada lehorreratutako itsaslamina batena da, zeinak lehortu zen ibai baten hondoan uren itzulera itxaroten baitu. Pinillaren begirada ez da bakarra; aitzitik, aniztuna eta konplexua da, urakana, agian baita uholdea ere iristearen zain, kaian dagoen ontziteria baten moduko begirada da.

Verdes valles, colinas rojas (2004-2005) lanak, zeinak honako bolumen hauek osatutako trilogia jasotzen baitu *La tierra convulsa*, *Los cuerpos desnudos* eta *Las cenizas del hierro*, azaltzen du baserriaren porrota fabrikaren aurrean, bizibide-ekonomiak diruaren aurrean hartutako mendekotasuna, baita arraza oso baten identitatearen galera ere, bere ohiturak eta tradizio maitatuak barne, aurrerapenaren arinkerien ondorioz, aurrerapenaren tentazioetan erortzearen ondorioz (Esaú dilista-platera). Hala ere, *Verdes valles* lanak begikotasun handia azaltzen du langileriaren alde, ezker aldeko immigrante arrotzen alde, zeinak ugazaben mende baitzeuden eta lehen grebei, geldialdiei eta manifestazioei aurre egin behar izan baitzien. Horren aurrean, baserriko emakume jabearen irudia agertzen da (etxeko andre diruduna eta itxura bukolikoak dituen), nazionalismoaren enblema gisa, bere dimentsiorik topikoenean eta behin betikoenean. Beldur gaizbera agertzen du mestizajearen aurrean, kutsadura suposatzen baitu, eta kanpotik datorrena edo bazter batetik beste aurpegiera eta beste odol batekin, azken finean, beste begirada batekin agertzen dena gaitzetsi egiten da. Beldur horren sustraia erlijiozkoa da. Norberaren erosotasunean jaiotzen da, eskubide moduan gauzatzen den hegemonian. "*Nazionalismoa ez da azaltzen, ez dago hitzik*", esaten du Pinillaren pertsonaia batek.

Jorge G. Areangurenak adierazten duen moduan, “mundu txiki nazionalista eta aristokratiko hau erosgarria izango da”. Industrializazio hasiberriari bere burua saltzen lehena izango da; intolerantzia, harrotasun eta hipokresia mami berarekin pasako dira idien uztarritik zuzendaritza-bulegora. Izan ere, nazionalismoaz hitz egiten ari garenez gero, ez dugu ahaztu behar nobelagile horrek, bere herrialdeko mitoekiko konpromiso sutsua zuenak, irudi harrigarria utzi zigula, ereduen ondorioz desitxuratu zena, alegia, Txiki Baskardo, berrogeita zortzi euskaldun primitiboen, hau da, Galeako haritzezko adarren azpian biltzen ziren eta lege naturalak eta onberak ematen zituzten zaharren ondorengoa izan zena. Egun batean, Txiki Baskardo baztertu egiten dute etxeok, eta bakarrik geratuko da, bere seme-alaben konpainian soilik, eta basati bihurtuko da, Euskadiko elezahar bizi eta pixka bat ilun (marea Arrigunagako hondartzan igo denean bere aztarnak ezabatu ditu). Beti bezala, Txikik naturarekiko, naturaren zikloekiko eta aldaketekiko, eta lege zaharrekiko fidel izaten jarraitzen du. Baina egun batean jakiten du Gernikako jatorrizko haritzaren ordeztuak beste gazteago eta indartsuago bat jarri zutela. Enbor berriaren inguruan, berrogeita zortzi fundatzaile haien euskal ondorengoak hura gurtzeko makurtzen dira. Euskal otzan horiek hirietan bizi dira, beren truke-modua txanpona da, eta ia ez dute elkar ezagutzen, eta ez dira ezta biztanle zaharren eta jatorren moduan deitzen ere, nahiz eta haien izena erabili (alferrik). Beren seme-alabak eta bilobak malgukizko koltxoietan sortzen dira, ez hondartza zuritzen duten urautsietan. Zenbat gauza galdu dituzte! Eta hala, azkeneko Baskardoak Galeako haritza erauziko du eta itsasora botako du amorru isilarekin. Ez adarrik, ez enborrik, ez sustrairik, ez da ezer geratuko, soilik ahanztura.

Eta bien bitartean, Raúl Guerra Garrido iritsi zen.

Ángel García Rondak honako hau idatzi zuen, Raúl Guerra Garridoren *Cacereño* izeneko nobelari eskainitako testu batean:

“Extremadura despopulatzen joan zen, herri hau, berdeagoa eta aberatsagoa, ohartu zedin Portugal ondoko urrutiko gizon-emakumeak gai zirela herri hau oraindik ere aberatsagoa izan zedin laguntzeko. Edo hobe esanda, aberats gehiago izan zitezen, hala denentzat zerbait aterako baitzen.

“Eta hemen geratu ziren extremadurar gehienak Cácereskoak ziren, urdaiazpikoen eta mespretxu klasisten lur-eremu zabala, herriko gotzainen lur zakarra, fruta zapoetsudunen eta harrizko jauregitxo eztabidaezindunen herria. Eta Cácerestik zetozenak industriaren gainbalioaren eta etxebizitzaren eraikuntzaren negozioaren itzalean finkatu zirenen artean gehientsuenak izan ziren; gainera, etxebizitza horiek lan egiten zuten berei saldu zizkieten. Izerdi, bidegabekeri eta erdeinuen, eta baita aukeren eta pixkanakako hobekuntzen arteko gurpil horretan moldatu ziren “cacerestarrak”, hala deitzen baitzieten Burgos baino urrutiagotik etorri ziren guztiei.”

Ume txikia nintzenean, Gipuzkoako barnealdeko herri batean mespretxuzko errima bat entzuten zen (“abesti” deitzea gehiegizkoa eta lirikoegia izango litzateke) Extremaduratik etorri zirenentzat:

*“Panazko galtzak eta adabakia ipurdian,
extremadurarra ziur”.*

Topikoaren arabera, Cácereskoek panazko galtzak janzen zituzten. Izan ere, herriko kanpoaldean bizi ziren, lan egiten zuten fabriken ondoan. Asko etorri ziren probintziara, Serenatik eta beste hainbat eskualdetik. Bateren bat bueltatu egin zen; probintzian oraindik bere seme-alabak eta bilobak geratzen dira, itxura batean, beren euskalduntasuna (edo euskal bikaintasuna) lau haizeetara aldarrikatzen duten gainerako euskaldunak bezain euskaldun direnak.

Une honetan, ez dakit emigranteek gure probintzian ez ezik, Euskadi osoan ere egin duten ekarpena arretaz aztertu den edo ez.

Cacereño lana 1968an argitaratu zen. Ángel García Ronda harrituta geratu zen Euskadin gai horri inork ez ziola ekin jakitean. Bere ustez, nobelagileen zerrenda urriaren ondorioz izan da, baita gai horren gainean hitz egiteko sortzen den deserosotasun handiaren ondorioz ere. Nire ustez, arrazoia du deserosotasunari dagokionez. Nik, aurkitzen duen guztia irakurtzen duen idazle *euskaldun* gisa, ia ez dut ezagutzen emigrazioaren gaia lantzen duten nobelarik, ez behintzat euskaraz. Eta hainbat salbuespen kenduta, zeinaren artean Raúl Guerra Garridoren nobela nabarmentzen baita, gai horren gaineko testu literario askorik ere ez dago gaztelaniaz. Raúl Guerra Garridok Ángel Ortiz Alfauri eskainitako elkarriketa batean azaltzen du zergatik etorri zen Euskadira:

“Euskadi aukeratu nuen bi arrazoi zehatzengatik. Bigarrena, milioika espainiar gure historiako barne emigrazio handiena egitera bultzatu zuen arrazoi bera: lanpostu bat bilatzea. Emigrante bat gehiago izan nintzen, luxuzko emigrante bat, unibertsitateko titulu batekin etorri bainintzen “besapean”. Lehenengo arrazoia, jakina, maitasuna izan zen.

Integrazioa ondoren etorri zen.

¹ Azter ditzagun datuak. 2015eko urtarrilaren 1ean, Arrasatek 22.052 laguneko biztanleria zuen. 1900 eta 1950 artean, biztanleriak 3.273tik 10.014ra arteko gehikuntza izan zen. Ondorengo 3 hamarkadetan, eta immigrazioaren ondorioz, Arrasatek biztanleria-hazkunde askoz ere handiagoa izan zuen. 1980an, Arrasatek 26.279 biztanle izan zituen. Une horretatik aurrera, eta kontuan izanik Arrasatetik joaten direnak etortzen direnak baino gutxiago direla, beheranzko joera txiki bat ezarri zen, eta ondorioz, biztanleria murrizten ari da urtero-urtero.

² Euskadiko hazkunde demografikoa, osorik harturik, nahiko deigarria eta ikusgarria izan da. 1950ean (orain dela ia hirurogeita hamar urte) 1.422.000 biztanle izatetik, 2.334.000 biztanle izan zituen bi hamarkada geroago. Immigranteak, 1986an, Euskal Autonomia Erkidegoko biztanleriaren % 30,6 izan ziren, dagoeneko klasikoa den José

Ignacio Ruiz Olabuénaga eta Maria Cristina Blancoren honako azterketa honen arabera: *La inmigración vasca*.

Hasiera batean, immigrazio hori Euskaditik hurbil dauden probintzietatik etorri zen (Burgos, Kantabria eta Errioxatik, bereziki), beste probintzia batzuek baino komunikazio hobeak baitzituzten Euskadirekin. Geroago, Gaztela eta Leongo gainerako probintzietako biztanleria etorri zen, baita urrutiagoko beste lurralde batzuetako jendea ere, alegia, Galiziakoa, Extremadurakoa edo Andaluziakoa. Horren ondorioz, logikoa denez, eraldaketa sakon bat izan zen gizarte hartzailearen egitura sozialean. Hala, 1973an, pertsona autoktonoen, alegia, guraso autoktonoen seme-alaben ehunekoa lau probintzietan totalaren % 53a zen. Gainera, immigratu gehienak landa eremukoak ziren, beren seme-alabak kanpoaldera bota ohi izan dituzten eremuetakoak, baina funtsean, hiriguneetan kontzentratu ziren, non industria lehiatsuak eskatzen zuen eskulanagatik etorri ziren, baita beste immigrante batzuek ezarritako sare sozialengatik ere, ohikoa den moduan, sare sozialak garrantzitsuak eta erabakigarriak izaten baitira migrazio-prozesuetan. Immigrazioaren ehuneko handienak, lehen aipatutako % 30 baino handiagoa, hiriburu eta eskualde industrializatuagoenetan gertatu ziren, eta besteak beste, Vitoria-Gasteiz, Bilbo, Bizkaiko Ezkerraldea edo Irun nabarmendu ziren.

Migrazio prozesu hori 1970eko hamarkada amaieran gelditu zen. Hala ere, Euskadiren eta Espainiaren arteko norabide biko fluxuek jarraitu egin zuten. Ia hamarkada bi itxaron behar izan ziren Euskadik immigrante kopuru garrantzitsua jasotzeko. Kasu horretan, immigrazio mota berri bat sortu zen, alegia, estatuko zein Europako erkidegoko mugetatik haragoko migrazioa.

Adibide bat jartzeagatik, 2016an, Euskal Autonomia Erkidegoan, 191.354 biztanle atzerritar zeuden, 2016ko EUSTATen datuen arabera. Biztanle-kopurua, guztira, 2.171.886 zen.

IMANOL ZUBERO

Doktorea Politika Zientzietan eta Soziologian

Irakasle Titularra Euskal Herriko Unibertsitatean

ORCID: 0000-0001-5699-337X

Ikertzaile nagusia CIVERSITY – Hiria eta Aniztasuna ikertaldean.

<http://civersity.net>

Argitalpenak:

<https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=134678>

Lehendakaria Euskal Soziologia eta Zientzia Politikoaren
Elkartean

LUIS CASTELLS

Historia Garaikideko katedraduna Euskal Herriko Unibertsitatean. Hainbat gai aztertu izan baditu ere, azkenaldi honetan indarkeria politikoa da bere aztergai nagusia, baita historiaren eta memoriaren erabilera publikoak ere. Bere azken argitalpenen artean daude: «Euskadi-España en su perspectiva histórica», *La secesión de España. Bases para un debate desde el País Vasco* (2014); Antonio Riverarekin batera «The battle for the past: community, forgetting, democracy», *Eta's Terrorist Campaign. From violence to politics, 1968-2015* (2017), eta «Las víctimas. Del victimismo construido a las víctimas reales», *El Peso de la Identidad* (2015). “La sociedad vasca ante el terrorismo. Las ventanas cerradas (1977-2011)”, *Historia Política* (38. zk., 2017); “Una reflexión sobre las víctimas en la historia contemporánea”, *Victimas ¿todas iguales o todas diferentes?* (2017), eta “La tríada salvífica: sufrimiento común, reconciliación social, teoría del conflicto”, *Naturaleza Muerta* (2018).

AMAIA IZAOLA ARGÜESO

Soziologiako doktorea Euskal Herriko Unibertsitatean. Irakaslea eta ikertzailea da UPV/EHU. Ikerketaren arloan egin duen ibilbidea batik bat gizartearen analisisan egon da oinarritua, talde sozial desberdinen premiari eta, bereziki, gizarte-bazterketa egoeran daudenei lotuta. Ikerlan hori «CIVERSITY, hiria eta aniztasuna» <http://civersity.net> taldearen barruan garatzen du gehienbat.

JOSU HERNANDO

Doktorea nazioarteko aipamenarekin Historia Garaikidean, Euskal Herriko Unibertsitatean, tesi honekin: “La transición de la fecundidad en el País Vasco durante el franquismo”. Historian Lizentziatua Deustuko Unibertsitatean. Masterra Historia Garaikidean (UPV/EHU). XX. mendeko euskal populazioaren analisi demografikoetan eta sozialetan espezializatua. Kapituluaren argitalpenak, liburu hauetan: “Las nuevas clases medias urbanas. Transformación y cambio social en España, 1900-1936” edo “La sociedad urbana en España, 1900-1936. Redes impulsoras de la modernidad”.

RAÚL LÓPEZ ROMO

Hezkuntzako eta erakusketetako arduraduna Terrorismoaren Biktimen Memoriarako Zentroan. López Romo doktorea da Historia Garaikidean, Euskal Herriko Unibertsitatean. Ekintza kolektiboaren eta terrorismoaren analisisan espezializatua, ikerlari izan da Euskal Herriko Unibertsitatean, Historia Garaikidea sailari eta Valentín de Foronda Gizarte Historiarako Institutuari atxikita. Ikerketa proiektu hauetan parte hartu du: “Violencia política, memoria e identidad territorial. El peso de

las percepciones del pasado en la política vasca”, Antonio Riverak zuzendua, eta “Historia social y política del País Vasco contemporáneo”, Luis Castellsek zuzendua. Ikerketako egonaldiak egin izan ditu Belfast, Newcastle eta Florentziako unibertsitateetan.

Lau libururen egilea da eta beste biren egilekidea. Horietatik azkena da “Informe Foronda: los efectos del terrorismo en la sociedad vasca” (Los Libros de la Catarata, 2015). Euskadiko Indarkeria Terroristari buruzko Online Artxiboa koordinatzen du. (www.arovite.com).

FELIPE JUARISTI GALDOS

Kazetaritzan lizentziatua, Euskaltzaindiko kide kolaboratzailea da. Literaturaren arloan da batik bat ezagun, baina ibilbide luzea egin du kazetaritzan, gidoiak sortzen, literatur kritikan eta itzulpengintzan ere. Euskadi Irratiko zuzendari izan zen. Bi alditan irabazi du Euskadi Saria. Gainera, Balea Zuria argitaletxeko kide da. Bere azken poesia lana, Piztutako etxea (Erein), 2014an argitaratu zen. 2017an Iraganik gabe gazte nobela kaleratu zen.

